

দৃষ্টান্ত

শ্রীমুবেন্দ্র কুমাৰ দাস

উষা প্ৰকাশ ঘৰ

বাঙিয়া : কামৰূপ : অসম ।

DUSTA MON, an Assamese short story, written by
Sri Surendra Kumar Das and published by Srimati Gauri-
prabha Lahkar, Usha Prakash Ghar, Rangia, Assam : First
Published 1972 : Price Rs. 2.50 only.

প্রকাশিকা :

শ্রীমতী গৌৰীপ্ৰভা লহকৰ

উষা প্ৰকাশ ঘৰ

বঙিয়া : অসম

প্ৰথম প্ৰকাশ :

১৯৭২ চন

বেচ ২.৫০ টকা

ছপাওঁতা

শ্ৰীবাধাৰমণ বসাক

শ্ৰীকান্ত প্ৰেছ

৭৫ বৈঠকখানা ৰোড

কলিকতা-৯

খুৰাদেউ শ্ৰীযুত যাদৱ দাসলৈ

‘দুষ্ট মন’ আগবঢ়ালো।

—সুবেশ

নিবেদন

‘ছুষ্ট মন’ ছপা কৰি পাঠক-পাঠিকালৈ আগবঢ়োৱা কাৰণে উষা প্ৰকাশ ঘৰৰ শ্ৰীমতী গোবী প্ৰভা লহকবলৈ মোৰ আন্তৰিক শ্ৰদ্ধা নিবেদন কৰিলো। লগতে মোৰ সহকৰ্মী বন্ধুবৃন্দ আৰু শ্ৰীকান্ত প্ৰেছৰ মালিক শ্ৰীবাধাৰমণ বসাকলৈ কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিলো।

সদৌশেষত পঢ়ুৱৈ সমাজে সহানুভূতিৰ চকুৰে চালে লিখকৰ শ্ৰম সাৰ্থক হোৱা বুলি ভাবিম। শ্ৰদ্ধাবে ইতি—

পলাশবাৰী
২৪।৩।৭২

বিনীত
শ্ৰীমুবেন্দুকুমাৰ দাস

গল্প লিখা নহ’ল

গল্প এটি লিখি দিব লাগে বুলি ল’ৰা কেইজনে কেইবাদিনো আমাৰ ঘৰলৈ আহি মোক অনুৰোধ কৰি গৈছিল। আজি ৰাতিপুৱাতে সিহঁত আহি ডুইং কমত বহি প্ৰায় আধা ঘণ্টামান সময় মোকেই অপেক্ষা কৰি আছে।

“ল’ৰা কেইজনমানে আপোনাক লগ পাব খুজিছে। উঠক!” বুলি শ্ৰীমতীয়ে মতা শুনিছো যদিও বিচনাৰ পৰা উঠিবৰ মন যোৱা নাই মোৰ। কাৰণ নিশা ভাল টোপনি হোৱা নাই কেচুৱাটিৰ কাৰণে। সি গোটেই নিশা কান্দি আছিল। তাৰ ওপৰত খং উঠি গৈছিল মোৰ। এবাৰ অসহ্য হৈ কৈছিলো—“অকণমান মনে মনে থাক হেৰ, এনেকৈ কান্দি-কাটি হুলস্থূল কৰি থাকিলেনো কেনেকৈ শুম?”

গৰুৰ আগত টোকাৰি বজালেও গৰুৱে টোকাৰিৰ শব্দলৈ ‘কেয়াৰ’ নকৰি ঘাঁহ খাব। সি টোকাৰিৰ শব্দ শুনি একান্ত মনে সেই শব্দ নুশুনিব। মোৰো সেয়াই হ’ল। কণমানি কেচুৱাটিক কান্দিবলৈ বাধা কৰিছো যদিও সি মোৰ কথালৈ ‘কেয়াৰ’ নকৰি কেৱল কান্দিহে থাকিল। কি বিপদ। সি এনেদৰে কান্দি থাকিলে টোপনি আহিবনে? শ্ৰীমতীয়েনো কি কৰিছে। কেচুৱাটিৰ কান্দোন বন্ধ কৰিব নোৱাৰেনে তেওঁ! মাকে যদি সন্তানৰ কান্দোন বন্ধ কৰাৰ উপায় নাজানে মই বাপেকটোৱে কেনেকৈ তাৰ কান্দোন বন্ধ কৰিম কওঁকচোন।

মোৰ তেজৰ গৰম আগতলৈ অলপ বেচি হোৱা যেন অনুমান কৰি শ্ৰীমতীক কলৌ—“বোলো হেৰা! এই অকণমান কেচুৱাটিকে তুমি শাসন কৰিব পৰা নাইনে বাক। কেলেই তোমালোক স্বীজাতি হৈ

জন্ম গ্রহণ কৰিলা কব নোৱাৰো। সন্তানক কেনেকৈ শাসন কৰিব লাগে সেইফেৰা জানো নহ'ল তোমালোকৰ।”

কথাখিনি কবলৈহে পালো শ্রীমতীয়ে ভোব-ভোবাই উঠিল—
“এদিনো সহ কৰিব নোৱাৰেনে? মইচোন সদায় এনেদৰে উজাগৰে থাকিব লাগে। সন্তান জন্ম দিছে যেতিয়া এইকণ কষ্ট সহ কৰিবই লাগিব।”

চাওকচোন শ্রীয়ে স্বামীক তেনেকৈ কয়নে? কি কৰিব। মোৰ ভাইগ্য বেয়া। নহলেনো নুশুনিবলগীয়া কথা শুনোনে। মনে মনে থাকিলো। কেচুৱাটিৰ কান্দোন নুশুনিবলৈ কাণ দুখন দুহাতৰ আঙুলি দুটাৰে কাণত সোপা দিলো। মোৰ কেতিয়া টোপনি আহিছিল কব নোৱাৰো। বাতি তেতিয়া তিনিটামান বাজিছিল হব পায়। তেতিয়া মই এটি ভয়াবহ সপোন দেখিছিলো।

দুজন শকত-আৱত মানুহে মোৰ হাত আৰু ভৰি দুখন বান্ধি লৈ কৈছিল—

“তই ‘ব্ৰেকমাৰ্কেট’ কৰা মানুহক সহায় কৰি সিহঁতৰ পৰা প্ৰচুৰ ধন ঘটিছ। অফিচত মিছা কথা লিখি ফাইলবোৰ ভৰাই ৰাখিছ। কাৰোবাৰ নামৰ পাৰ্মিট কাৰোবাক দিছ। গতিকে তোক আজি সুদায় নেৰিছো।”

মানুহ দুজনৰ চকুকেইটা দেখি মোৰ বৰ ভয় লাগি গৈছিল বুজিচে। সাংঘাটিক মানুহ সিহঁত দুজন। ময়ো মতা মানুহ। ভয় কৰিলে কেনেকৈ হব। ময়ো সিহঁতক চকু পকাই ধৰি গৰজি গৰজি কৈছিলো—

“হেৰ মই ভেটি খাইছো, ব্ৰেক মাৰ্কেটৰক সহায় কৰিছো, কাৰোবাৰ নামৰ পাৰ্মিট কাৰোবাক দি প্ৰচুৰ ধন আৰ্জি পকিঘৰ সজিছো তাত তহঁতৰ কি হ'ল। পাৰ যদি তহঁতেও সেইবোৰ সুবিধা নলয় কিয়? আনে ধন ঘটা দেখি তহঁতৰ চকু বিয়াইছে? মোৰ হাত ভৰিৰ বান্ধটো খুলি দেচোন বাক তহঁতক এতিয়াই মই যমপূৰলৈ পঠিয়াই দিওঁ।”

মোৰ কথাবোৰ শুনি সিহঁতৰ এজনে মোৰ মুখত কাপোৰৰ সোপা এটি দিলে। আনজনে ক'লে—

“ভাই! ইয়াৰ কাণত শলা মাৰি কাণ দুখন কলা কৰি দিয়াহে ভাল।”

আঃ কি সাংঘাটিক মানুহ। দুয়ো দুডাল লোৰ শলা আনি মোৰ কাণৰ ভিতৰত স্তমুৱাই দিলে। ইমানেই নিৰ্দয় মানুহ সিহঁত। মই মৰি যোৱা যেন পাইছিলো। মুখত কাপোৰৰ সোপাটো থকা কাৰণে জোৰে চিঞৰিবও নোৱাৰো আৰু হাত-ভৰিত বান্ধ থকা কাৰণে সিহঁতক বাধা দিবও নোৱাৰো। মহা বিপদ হ'ল। এনেদৰে সিহঁতে মোকচোন মাৰি পেলাব।

মই চটফটাই আছো। এনেতে শ্রীমতীয়ে মোৰ গাত হাতদি মোক কিবা কৈছিল হব পায় মই নুশুনিলো যদিও সাৰ পাইছিলো। চকু মেলিয়েই সেই মানুহ দুজনক কিন্তু দেখা নাপালো। কেতিয়া লেপখন মোৰ মুখৰ ওপৰত আছিলহি গমেই নাপাওঁ। মোৰ হাতৰ আঙুলি দুটা তেতিয়াও কাণৰ ভিতৰতে আছিল। মোৰ কাণ দেখি শ্রীমতীয়ে হাঁহি হাঁহি বিচনাত বাগৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে। ঈশ্বৰৰ নাম জপ কৰি কিছু সময় থকাৰ পাছত শ্রীমতীয়ে সুধিছিল—

“কিবা বেয়া সপোন দেখিলে নেকি? মুখখন ধুই আহি শুই থাকক।”

মই সপোনটোৰ কথা তেওঁৰ আগত কোৱাত তেওঁ হাঁহি হাঁহি কৈছিল—

“কাণত আঙুলি স্তমুৱাই শুলে তেনে সপোন দেখিবই। এতিয়া আঙুলি কাণত নুস্তমুৱাকৈ শুই থাকক।”

মোৰ লাজ লাগিছিল। কিন্তু শ্রীমতীৰ আগত লাজ ভাব নেদেখুৱাই আক্ষেপ কৰি কৈছিলো—

“বুজিচা। আমাৰ সুখ নহব। মই ইমান গোলমালত গুৱ নোৱাৰো।”

কেচুৱাটি তেতিয়া টোপনিত লাল-কাল দিছে। শ্রীমতীয়ে তাৰ মূৰত হাত বুলাই বুলাই কৈছিল—

“এটি কেচুৰাৰ কান্দোনেই সহ কৰিব নোৱাৰে? যেতিয়া কুকুৰা চৰাইৰ পালৰ দৰে এপাল ল’ৰা-ছোৱালীৰ কান্দোন শুনিব লাগিব তেতিয়া আপুনি পাগল হৈ যাব দেখিছো।”

দেখিছে শ্ৰীমতীয়ে কি লাজ নোহোৱা কথাবোৰ কৈছে। কিমান অমূলক কল্পনা কৰিছে। এনেবোৰ কথা কবলৈ বেয়া নাপালেনে?

শ্ৰীমতীক বিয়া কৰাই আনি জেঁট লগাইছো যেতিয়া তেওঁৰ সৈতে মিচাতে হাই-কাজিয়া কৰিলে লাভ নহব। এতেকে মনে মনে শুই থাকিলো।

আচল কথা কবলৈ হলে মই শ্ৰীমতীক বৰ ভয় কৰো। ধনী মানুহৰ ছোৱালী তেওঁ। কিবা এষাৰ টানকৈ কম, যদিহে তেওঁ মাক-বাপেকৰ ঘৰলৈ গুচি যায় তেতিয়া মানুহে মোক কি বুলি নকব। কিছুমানে হয়তো কব—“বোলো ধনঞ্জয়ৰ স্বভাব ভাল হলে ঘৈণীক-জনী মাক-বাপেকৰ ঘৰলৈ গুচি যায়নে?” কিছুমান ডেকা ল’ৰাই হয়তো কব—“ধনঞ্জয়ে ঘৈণীয়েক জনীক সন্তুষ্ট কৰিব পৰা নাই সেই বাবেহে ঘৈণীয়েকে তেওঁক এৰি মাক-বাপেকৰ ঘৰলৈ গৈছে।” আৰু যে কিমান জনে মোকেই দোষাবোপ কৰিব তাৰ লেখ দিয়া টান। তেওঁ ধনীমানুহৰ ছোৱালী গতিকে ভয়তে কোনোৱে তেওঁৰ বদনাম নাগাব। অতএব ইমানবোৰ কেলেঙ্কাৰীয়া কথাৰ মাজত সোমাই লাভ নহব ভাবি মই সদায় শ্ৰীমতীক ভয় কৰি চলো। তেওঁৰ কথাৰ ওপৰত বৰ বেচি হেতা-ওপৰাকৈ কথা নকওঁ।

বেয়া নাপাব দেই। কিবাখন বলকি আছে। আচল কথা মই মনত দুখ পালে দুখৰ কথা আনব আগত প্ৰকাশ কৰি ভাল পাওঁ। দুখৰ কথা প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰিলে মনত অকণো শান্তি নাপাওঁ। মূল কথাটো আছোঁ দেই।

ল’ৰাহঁত দ্ৰুং কমত বহিয়েই আছে। মোৰ টোপনিৰ মোজ ভাঙিবলৈ ইচ্ছা হোৱা নাই। লেপখন পুনঃ মূৰলৈ টানি আনি বেৰৰ পিনে মুখ কৰিছো মাথোন এনেতে শ্ৰীমতীয়ে ক’লে—

“আকৌ ভালকৈহে শুনে দেখোন। লৰাহঁত বহি আছে উঠক।”
“হুঁ।”

“উঠক বুলিছো। ভালে ভালে লুঠিলে চোঁচা পানী গাত চটিয়াই দিম।”

বাপৰে বাপ আৰু মোজ কৰিবৰ উপায় নাই। চোঁচা পানী দিম বুলি কৈছে যেতিয়া মোজ কৰিলে বিপদ হব। উঠিলোঁ। চকুছুটা মোহাৰি মোহাৰি চোতাল পাইছো মাথোন এনেতে দেউতাৰ কথা কেইবাৰ কাণত বাজিল। তেওঁ মোক দেখিয়েই বান্ধনী শালৰ ভিতৰলৈ চাই মাক কৈছিল—

“এতিয়া ন-টা বাজি গ’ল। ডাঙৰ বোপা উঠিছে। নতুনকৈ চাহ একাপ কৰি দিয়া। আগৰ চাহ চোঁচা হৈছে হব পায়, সেই চাহ নিদিবা।”

মোৰ খুউৰ লাজ লাগিছিল। মুনিহ মানুহ ৰাতিপুৱা ন-বজালৈ বিচনাৰ পৰা লুঠাকৈ কোনো নাথাকে। দেৰিকৈ শুই উঠা দেউতাই মুঠেই পচন্দ নকৰে। সকতে তেওঁৰ ভয়ত দোকমোকালিতে উঠি ফলি-পুথি লোৱাৰ কথা এতিয়াও মোৰ মনত আছে। মই পলমকৈ উঠাৰ কাৰণে পেটে পেটে তেওঁ বেয়া পাইছে যদিও মোক একো কোৱা নাই। আজি যদিহে ভাইটিহঁতৰ কোনোৱা এজন ইমান পলমকৈ শুই উঠিলেহেঁতেন তেতিয়া তেওঁ নিশ্চয় কলেহেঁতেন—

“তহঁতে জীৱনত উন্নতি কৰিব নোৱাৰিব। এই স্বভাৱ লৈ আজিৰ দিনত চাউল মুঠি জোগাব কৰি খোৱা সহজ নহব। বেমাৰি মানুহো ইমান দেৰিলৈ শুই নাথাকে।”

আৰু মা’ক উদ্দেশ্য কৰি অলপ খং মিহলি শূৰেৰে কলেহেঁতেন—
“ইহঁতক চোঁচা চাহকে খাবলৈ দিয়া। নতুনকৈ চাহ-তাহ বনায় নিদিবা হা ধনঞ্জয়ৰ মাক। আমি ইহঁতৰ চাকৰ নহয় বুইচা।”

এতিয়া মোক একো নোকোৱাৰ আন এটি কাৰণ হ’ল মই ঘৰখনৰ ডাঙৰ ল’ৰা। দেউতাই ভবাতকৈ বেচি ধন উপাৰ্জন কৰিব

পৰা হৈছে। গতিকে মোৰ সৰু-সুৰা দোষত তেওঁ বৰকৈ নকয়। আগতে মানে মই পঢ়ি থকা সময়ত দেউতাৰ গালিৰ পৰা হাত সাৰিব পৰা নাছিলো। কিছুমান কথা এতিয়াও মোৰ মনত আছে।

মই তেতিয়া পাঠশালা স্কুলৰ খ মান কি প্ৰথম মান শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰ আছিলো। দেউতাই সদায় গধূলি সময়ত মোক হাত ভৰি ধুই পঢ়িবলৈ আদেশ দি তেওঁ নিজেও মোৰ ওচৰত বহি পঢ়াৰ মহলা লৈছিল। মই দেউতাক অসম্ভৱ ভয় কৰিছিলো। তেওঁ মোৰ পঢ়াৰ মহলা লবলৈ আহিলেই ভগৱানক আৰাধনা কৰিছিলো দেউতাৰ হাতৰ পৰা মোক বন্ধা কৰিবলৈ। ভয়ৰ কাৰণে দেউতাই কিবা বুজালেও বুজি নাপাওঁ আৰু কিবা পঢ়িব দিলেও পঢ়িব নোৱাৰিছিলো। সেই বুলি মই একেবাৰে কেঁচা লৰা নাছিলো। শ্ৰেণীত সদায় দ্বিতীয় স্থান অধিকাৰ কৰিছিলো।

দেউতাক অতিপাত ভয় কৰাৰ এটি কাৰণ আছে। এদিন তেওঁ মোক গণিত কৰিবলৈ দিলে। ফলিত পাতি গণিত কৰিছিলো। গোটেই ফলি ভৰ্ত্তি কৰি গণিত কৰিছিলো। ফলিখন মচি লবলৈ দেউতাই আদেশ দিলে। মই জিভাখন দীঘলকৈ উলিয়াই জিভাৰে ফলিখন চেলেকিব খোজাত দেউতাই ক'লে—

“জিভাৰে ফলি মচিব নাপায়। এখন ফটা কাপোৰ পানীত তিয়াই আনি ফলিখন মচি ল’।”

তেওঁৰ কথামতে কাম কৰিলো। আকৌ এদিন ফলি মচিবৰ সময়ত দেউতাই কোৱা কথা পাহৰি জিভাখন উলিয়াই ফলিখন চেলেকিব ধৰোঁতে দেউতাৰ খং উঠি গ’ল। তেওঁ মোক ধমক দি ক'লে—

“হেৰ ধনঞ্জয়! তোক একেটা কথাকে দিনে দিনে কৈ থাকিব লাগেনে। বৰি আজি তোৰ জিভাখনকেই কাটি পেলাম।”

মই ভাবিছিলো দেউতাই মোক ভয় দেখুৱাবলৈহে তেনেদৰে কৈছে; সাঁচকৈয়ে জিভাখন কাটিবনে? কিন্তু কথা ওলোটা। তেওঁ

মোক ধমক দি মোৰ ওচৰৰ পৰা উঠি গৈ তেওঁৰ দাঢ়ি খুৰোৱা এবাৰেও মান দীঘল খুৰখন আনি সেইখন জোকাৰি জোকাৰি কৈছিল—

“এইবাৰ যদি জিভাখন উলিয়াই ফলি মচিব খোজ তেন্তে তোৰ জিভা গুৰিতে কাটি পেলাম।”

সঁচা কৈছে। ভয়তে মোৰ ভগৱান পলাই গৈছিল। মই কান্দি দিছিলো। কন্দাৰ কাৰণে দেউতাই পুতৌ নকৰি মাথোন কৈছিল—

“কান্দিছ! কান্দিলে নহব। আজি মই তোক সহজে এৰি নিদিম।”

গগন ফলা চিঞৰ মাৰি কান্দিবলৈ ধৰাত মা মোৰ ওচৰলৈ আহি “লৰাটোক কিয় ভয় দেখুৱাইছে” বুলি কবলৈহে পালে দেউতাই তেওঁক ভেকাহি মাৰি ক'লে—

“যোৱা যোৱা আদৰ চেলাব নালাগে যোৱা। তোমাৰ কাম তুমি কৰাটো। এই মুৰ্খক একেটা কথাকে সদায় সদায় কব লাগে। কোনো কথা সি মনত ৰাখিবলৈ যত্ন নকৰে। দিম নহয় বাপেকে মজাটো।”

উসঃ! সেইদিনা মই সঁচাকৈয়ে মৰিম বুলি ভাবিছিলো। মোৰ জীৱটো চকুৰ পানীৰ লগত ওলাই যাওঁ ওলাই যাওঁ কৰি আছিল। আৰু কিছু সময় তেনেদৰে থাকিলে নিশ্চয় জীৱটো ওলাই কৰবালৈ গুচি গ’লহেঁতেন। পিছে ভাইগ ভাল বুলিহে। প্ৰভুই দেউতাক কিবা স্তুতি দিলে হব পায়। তেওঁ মোৰ ওচৰৰ পৰা আতৰি গৈছিল। মই দৌৰি মাৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁক সাৱটি ধৰিছিলো।

আৰু এদিনৰ কথা মোৰ মনত আছে। মই মজলীয়া স্কুলৰ ছাত্ৰ। আমাৰ ঘৰৰ পৰা অলপ দূৰৈত এখন খেল-পথাৰ আছিল। মোৰ লগৰীয়াবোৰে প্ৰায়ে ব’ল খেলে। মাথোন মইহে দেউতাৰ কাৰণে ব’ল খেলিবৰ সুযোগ নাপাইছিলো। স্কুলৰ পৰা আহি ভাত কেইটামান খাই সদায় দেউতাৰ সৈতে কিবা নহয় কিবা এটি কাম

কৰিবই লাগিছিল। দেউতাৰ লগত কাম কৰি থাকিলেও মোৰ মনটি কিন্তু খেল পথাৰতহে থাকে। সেইবাবে দেউতাৰ মনৰ জোখাৰ কাম কৰিব নোৱাৰো।

এদিন দেউতাই মোক বেঙেনা আৰু জলকীয়াৰ গুৰিত গজা সৰু বনবিলাক উভাৰিবলৈ দিছিল। মই বন উভাৰি আছিলো। হঠাৎ মোৰ মনটি খেল পথাৰলৈ দৌব মাৰিলে। ইফালে হাত দুখনে বন উভাৰিয়েই আছে। হেন সময়ত দেউতা আহি মাত লগালে—

“হেই কণা। তইচোন আটাইবোৰ জলকীয়াৰ পুলি উভালি পেলালি অ’। ছিঃ! ছিঃ! ইমান অকৰা হৈ আছনে। যা—যা নালাগে বন উভাৰি দিবলৈ।”

তেতিয়াহে মোৰ চেতনা আহিছিল। জলকীয়াৰ পুলিবোৰ উভাৰি পেলাই মোৰ মনটি বৰ বেয়া লাগিছিল। মনত পৰি গৈছিল “যি কাম কৰা তুমি মনপুতি কৰা” কবিতা এটিৰ কথা। সঁচাকৈয়ে মই মনপুতি জলকীয়াৰ গুৰিৰ বন উভাৰি থকা হলে জলকীয়া পুলি কেতিয়াও উভাৰি নেপেলালোহেঁতেন।

ব’ল খেলাৰ হেপাহ সদায় মনত পুহি ৰাখি এদিন মোৰ এটি বুদ্ধি ওলাল। দেউতা সদায় ছপৰীয়া সময়ত শুৱে। ৰবিবাবে ছপৰীয়া দেউতা শুলে মইচোন ব’ল খেলিবলৈ যাব পাৰো। ভবামতে কাম কৰিলো। এদিন ৰবিবাবে দেউতা শুৱাৰ লগে লগে মোৰ বন্ধু কেইজনমানক লগত লৈ খেল পথাৰত ব’ল খেলি দেউতা উঠাৰ আগতে পুনঃ ঘৰলৈ উভতি আহিলো। বৰ ভাল লাগিছিল ব’ল খেলি। তাতকৈ বেচি ভাল লাগিছিল দেউতাই মোৰ কথা নজনাৰ কাৰণে।

মোৰ কথামতে লগৰীয়াবোৰে প্ৰত্যেক ৰবিবাবে ছপৰীয়া ব’ল খেলাৰ অভ্যাস কৰিলে। ময়ো এমাহমান তেনেকৈ ব’ল খেলিছিলো। আমাৰ ঘূৰৰ ওপৰত ছপৰীয়াৰ টিকা ফটা ৰদেও একো কৰিব নোৱাৰিলে। তালৈ আমি ফ্ৰেকুপ নকৰো। মাথোন খেলত মত্ত।

মোৰ দিন বেয়া বুইছে। সেইদিনা ক’ত কেনেভাবে আমি ব’ল খেলাৰ কথাটো দেউতাই গম পাইছিল নাজানো। আমি ব’ল খেলি আছোঁ। দেউতাই তৰ্জন-গৰ্জন কৰি খেল পথাৰ পাইছিলগৈ। দেউতাক দেখাৰ লগে লগে য’ৰে ব’ল ত’তেই এৰি ঘৰলৈ দৌৰি আহিছিলো। দেউতাই বলকি বলকি ঘৰ পাইছে আৰু মই ভয়তে পালেঙৰ তলত লুকাইছো। তেওঁ মাক সুধিছে—

“ক’লৈ গ’ল ধনঞ্জয়? তাক আজি ভাল মজা দিম। ছপৰীয়া সময়ত মানুহ ঘৰলৈ আহে। ইহঁত যায় ব’ল খেলিবলৈ। ক’ত আছে সি?”

ঘৰৰ প্ৰত্যেকটি ৰুমতে দেউতাই মোক বিচাৰি ফুৰিছে। মায়ে তেওঁক বুজনি দি বাধা প্ৰদান কৰিছে। তেওঁ কিন্তু মানা নাই। আৰু মই ভয়তে পালেঙৰ তলত ভগৱানৰ নাম জপ কৰিছোহে কৰিছো। কোনো কামত নাহিল। ভগৱানে মোক সহায় নকৰিলে। দেউতাই কেনেবাকৈ পালেঙৰ তলত মই থকা গম পালে। তেওঁ খঙৰ কোৱত মোৰ চুলি কোঁচাত ধৰি পালেঙৰ তলৰ পৰা মোক উলিয়াই আনি দিলে গালত এটি চৰ বহুৱাই।

এনেয়ে আগৰ পৰা ভয়তে মোৰ ভগবান পলাই গৈছিল; যেতিয়া দেউতাই মোৰ গালত চৰ বহুৱাই দিলে তেতিয়া মোৰ জীউটিও ওলাই যাওঁ যাওঁ কৰিলে। মোক চৰ মৰাৰ লগে লগেই ভেৰ্ ভেৰ্কে হাগি দিছিলো বুইছে।

দেউতাই মোক আৰু মাৰিব খুজিছিল পিছে মোৰ অৱস্থা দেখি নামাৰিলে। মোৰ লগতে মায়েও কান্দিলে। দেউতা আতৰি গ’ল। মই কোনোমতে ৰক্ষা পৰিলো।.....

দেউতাক দেখিলে আজি-কালিও সেইবোৰ কথা মনত পৰে। তেওঁক এতিয়াও মই ভয় কৰি চলো। আজি-কালি মাৰ-ধৰৰ ভয় নাই সঁচা। কেতিয়াবা যদি মোৰ ওপৰত খং কৰি শ্ৰীমতীৰ আগতে

মোক তিৰস্কাৰ কৰে তেতিয়া মোৰ লাজ নালাগিব জানো ? সেইবাবেই তেওঁক ভয় কৰোঁ।

বিচনাৰ পৰা উঠি দমকলৰ পানীৰে চকু-মুখ ধুই আহি ল'ৰা কেইজনৰ ওচৰলৈ গলোঁ। মোৰ লগতে ল'ৰা কেইজনকো চাহ দিলে শ্ৰীমতীয়ে। সিহঁতে প্ৰথমে লাজতে নাখাওঁ নাখাওঁ বুলি কৈছিল যদিও মোৰতকৈ আগতে সিহঁতেই চাহ খোৱা শেষ কৰিলে। সিহঁতৰ এজনে ক'লে—

“আপোনাক যে গল্প এটি লিখাৰ কথা কৈছিলো হ'লনে লিখা।”

নাই হোৱা বুলি কবলৈ টান পাইছোঁ। কেনেকৈ কওঁ। একেটা কথাকে বাৰে বাৰে কবলৈ ভাল নালাগে। অহা কিবা বুদ্ধিৰে সিহঁতক বিদায় দিম বুলি ভাবি আছোঁ এনেতে অহা এজন ল'ৰাই মাত লগালে—

“দাদা ! আজিৰ ভিতৰতে যেনেহলেও গল্প এটি লিখি দিয়ক। আমাৰ আলোচনীখনৰ ছপাকাম প্ৰায় শেষেই হৈছে। আপোনাৰ গল্পটি হলেই ছপা শেষ কৰিব পাৰোঁ।”

অহা এজনে আকৌ ক'লে—“হয় দাদা। আপোনাৰ এটি গল্প লাগিবই। কাৰণ আলোচনীখনত স্থানীয় লিখকৰ গল্প এটিও নাই। অহা মানুহৰ গল্প কবিতাহে আছে। স্থানীয় মানুহৰ গল্প নহলে ভাল নালাগে। আমাৰ ইয়াত আপোনাৰ বাহিৰে অহা কোনোৱে গল্প নিলিখে। আজি আপুনি গল্প লিখা শেষ কৰিব। কাইলৈ বাতিপুৱা গল্পটি নিমহি।”

মই সুধিলো আলোচনীখন কেতিয়া প্ৰকাশ পাব ? সিহঁতে ক'লে চৈধ্য নবেম্বৰত ওলাব। আজি দহ নবেম্বৰ। গতিকে আজি গল্প লিখিব নোৱাৰিলে সময় নাই। “বাক চেষ্টা কৰি চাম” বুলি সিহঁতক বিদায় দিলো।

মেট্ৰিক পৰীক্ষা দি উঠিয়েই আজিৰ সময় দুই এটি গল্প লিখি বাতৰি কাকতলৈ পঠিয়াইছিলো। বাতৰি কাকতত প্ৰকাশ পাইছিল

মাত্ৰ এটি গল্প। তাতেই মই লিখক হিচাবে পৰিচিত হৈ গৈছিলো। মেট্ৰিক পাছ কৰি কলেজত পঢ়ি থকা সময়ত এটি গল্প লিখি আমাৰ কলেজ আলোচনীৰ সম্পাদকক দিছিলো। প্ৰকাশ পাইছিল যদি গল্পটো বেছি ভাল হোৱা নাই বুলি প্ৰফেচাৰ এজনে কৈছিল।

বি, এ, পাছ কৰিব নোৱাৰি চাপ্লাই অফিচৰ কেৰাণীৰ চাকৰিত সোমায় পৰাৰ পৰা সেইবোৰ গল্প কবিতাৰ চিন্তা নাইকীয়া হৈ গৈছে। এতিয়া বিয়া-বাক কৰাইছোঁ। লৰাৰ বাপেকী হৈছোঁ যেতিয়া গল্প লিখাৰ সময় ক'ত ! ল'ৰাহঁতে যেতিয়া নামানে চেষ্টা কৰাত ক্ষতি কি ?

ল'ৰাহঁত যোৱাৰ পাছত ভাইটিৰ পৰা কাগজ কেইখিলামান খুজি আনি গল্প এটি লিখাৰ চেষ্টা কৰিলোঁ। কিন্তু কি লিখোঁ। ভাব নাই। বাৰে বাৰে থিৰিকিৰে বাহিৰলৈ চাওঁ তথাপি ভাব এটি আহি মগজুৰ ভিতৰত সোমোৱাহি নাই। চিগাৰেট এটি জ্বলাই কেই-হোপামান মাৰি ভাবি আছোঁ। গল্পৰ প্লট ভাবি থাকোঁতে মনত পৰি গ'ল বুৰমল মাৰোৱাৰীৰ কথা। যোৱা শুক্ৰবাৰে সোনকালে চেনীৰ পাৰ্টিট এখন ‘ইচু’ কৰি দিয়া বাবদ বুৰমলে মোক বকচিচ্ দিম বুলি কৈছিল। সেইবাবে অফিচ ছুটিৰ পাছত সি মোক তাৰ দোকানত সুমাই যাবলৈ কৈছিল। অফিচ ছুটিৰ পাছত মই তাৰ দোকানলৈ গৈছিলো। সি দোকানত নাই। কৰবালৈ গৈছে। এঘণ্টা সময় তাৰ দোকানত বহিলো। তাৰ কোনো খবৰেই নাই। তাৰ দোকানৰ মেনেজাৰ জনে আধাঘণ্টা বহিলেই লগ পাম বুলি কৈছিল। এঘণ্টা বহিও যেতিয়া লগ নাপালো তেতিয়া আক অপেক্ষা কৰাৰ কোনো প্ৰয়োজন বোধ নকৰি মেনেজাৰক কলো—“আপুমে একটু কাম কৰিবেন। যবমে বুৰমল বাবু অফিচলৈ হেইনা তবমে বলিবেন যে ধনঞ্জয় বাবু আহিছিল হয়। কাল শনিবাৰ হেইনা। কালমে হাম ঘৰক যাম হয়। ঠিক চাৰি বাজিলে মে হাম ইধাৰমে আহিম হয়। বুৰমল বাবুকো থাকুবা কবি হয়। বুজি পাইতা হয় কি নাই ? পাইতা হয় ?”

“হ্যাঁ চমজলিয়া বাবুজি। জকল বলুঙ্গ।”

“আচ্ছা বাম বাম।”

“বাম বাম।”

শনিবাৰে অৰ্থাৎ যোৱা কালি ঘৰলৈ আহোঁতে বুমবমলৰ দোকানত সোমালো। নাই, তাক লগ নাপালো। জকৰি কামৰ কাৰণে কৰবালৈ গৈছে হেনো। মোৰ খং উঠি গৈছিল। পাৰ্মিট ‘ইচু’ কৰিবৰ সময়ত মোক কিমান খাতিৰ কৰিব, কিমান চেলাম দিব, কিমানবাৰ চিগাৰেট যাচিব তাৰ লেখ নাই। যেতিয়া পাৰ্মিট ‘ইচু’ হৈ যাব তেতিয়াৰ পৰা সিহঁতক মাতে কোনে। চিনি নোপোৱা হয়। বাক দেখিম সি মোৰ হাতৰ পৰা কেনেকৈ সাৰিব।

মই ভাবিছিলো পঞ্চাশ বস্তা চেনীৰ পাৰ্মিটত কমেও বুমবমলে মোক এশ টকা দিব। ভাবিছিলো সেই টকাৰে শ্ৰীমতীৰ কাৰণে এখন উলৰ ‘স্কাফ’, ল’ৰাটোৰ কাৰণে এজোৰ ‘বেবিচুট’ আৰু মোৰ কাৰণে এজোৰ হাৱাই চেন্দেল কিনিব পাৰিম। তাক লগেই নাপালো যেতিয়া সেইবোৰ ভাগ্যত নঘটিল।

আকৌ এটি চিগাৰেট জ্বলাই লৈ মেকুৰীয়ে চিকাৰৰ কাৰণে খাপ্‌লোৱাৰ নিচিনা মইও কিবা লিখিম বুলি খাপ্‌লৈ আছো এনেতে শ্ৰীমতীয়ে ল’ৰাটোক লৈ “বাবা! সেয়া তোৰ দেউতাৰ। তোক লব।” ইত্যাদি বলকি তেওঁ মোৰ ওচৰত থিয় দিলে। ল’ৰাটিয়ে মোৰ হাতৰ কলমটি দেখি “হেইটু-হেইটু” বুলি তাৰ অকণমানি হাত দুখন কলমটিলৈ আগবঢ়াই দিলে। তাৰ হাতত কলমটি দি তাক কোলাত লৈ অকণ ধেমালি কৰিলো। দহটা বাজি গ’ল। ল’ৰাটোক শ্ৰীমতীক নিবলৈ দি পুনঃ লিখিবলৈ যত্ন কৰিলো।

বিশ্বাস কৰক পূৰ্বা আধা ঘণ্টা সময় কলমটো কাগজৰ ওপৰত গুজি আছিলো তথাপি এটি শব্দও লিখিব পৰা নাছিলো। এবাৰ ভাবিলো ল’ৰাহঁত আহিলে মোৰ সময় নোহোৱাৰ কাৰণে লিখিব নোৱাৰা বুলি কম। কিন্তু কিয় কম। অফিচত সোমবাৰৰ পৰা

শনিবাৰলৈ মিছা কওঁতেই যায়। ববিবাৰৰ দিনটোত যদি সঁচা কথা নকওঁ তেন্তে সঁচাৰ ঘৰত শূন্য নহবনে? ববিবাৰে সঁচা কোৱাৰ নিয়ম কৰি লৈছো যেতিয়া সেই নিয়মৰ ব্যতিক্ৰম নকৰো বুলি স্থিৰ কৰি সোঁ হাতেৰে কাগজৰ ওপৰত কলমটো গুজি ধৰি বাওঁহাতেৰে গোঁফকোচা লাহে লাহে পকাই দিলো।

বহুতে কয় যে কিবা কথাৰ সমিধান পাবলৈ হলে গোফ, নাক, মূৰৰ পিছফাল, গাল আদিত লাহে লাহে হাত বুলাব লাগে। আমাৰ দেউতাই গোফত হাত দি অলপ চিন্তা কৰিলেই তৎক্ষণাত তেওঁৰ বুদ্ধি ওলায় বুলি গম পাওঁ। ময়ো তেৰাৰহে সন্তান। গতিকে গোফত হাত বুলালে কিজানি গল্পৰ প্লট এটি পাওঁৱেই। কিন্তু মোৰ চেপ্টা বৃথা হ’ল। গোফৰ পৰা হাতখন একুৱাই আনি নাক, গাল, মূৰৰ পিছপিনে হাত বুলাই ‘টেষ্ট’ কৰি চালো তথাপি শব্দ এটিও ওলাই নাছিল মগজুৰ পৰা।

টেঁচা পানী এগিলাচ খাই চকুহাল ধুই পুনঃ লিখিবলৈ যত্ন কৰিলো। পাঁচ মিনিটমান পাছতেই এটি গল্পৰ প্লট মোৰ মগজুৰ পৰা বাহিৰ হ’ল। প্লটটো হ’ল আমাৰ গাওঁৰ সৰ্বেশ্বৰ মাষ্টৰে যোৱা বছৰ ৰাজহুৱা গোঁসাইঘৰটোৰ কাৰণে কেইডালমান গছ আৰু টিন্-পাত চাৰি বাঙিলৰ পাৰ্মিট পাইছিল চৰকাৰৰ পৰা। গোঁসাইঘৰটোৰ কাৰণে দুই হাজাৰ টকাও পাইছিল। তেওঁ আছিল গোঁসাইঘৰ পৰিচালনা কমিটিৰ সম্পাদক। সৰ্বেশ্বৰ মাষ্টৰক ৰাহু গ্ৰহই লভিলে হব পায় তেওঁ গোঁসাইঘৰৰ নামত অহা গছ আৰু টিন্-পাতৰ পাৰ্মিট কাৰোবাৰ পৰা অধিক ধন লৈ বিক্ৰি কৰিছিল। টকা দুই হাজাৰৰ কথাও ৰাইজে গম নাপালে! সকলো ধন সৰ্বেশ্বৰ মাষ্টৰৰ পেটলৈ গ’ল। ৰাজহুৱা ধন হজম কৰি কেনেকৈ সাৰিব। ধৰা পৰিল মাষ্টৰ। ৰাইজে বিচাৰ কৰি মাষ্টৰৰ জৰিমনা কৰিলে। তেওঁৰ মাষ্টৰি চাকৰিটিও সিমানতে অন্ত পৰিল। পুতেকহঁতেও মাষ্টৰক বেয়া পাই বেলেগ হৈ গ’ল। শেষ কালত সেই সৰ্বেশ্বৰ মাষ্টৰে আনৰ ওচৰত হাত পাতিব

লগীয়া হ'ল। এই প্লটটো ভালদৰে সজাই-পৰাই লিখিব পাৰিলে এটি ভাল গল্প হব বুলি ভাবি লিখা আৰম্ভ কৰিলো।

গল্পৰ নাম বাখিলো অত্যাৱৰ্ত্ত প্ৰতিফল। সৰ্বেশ্বৰ মাষ্টৰৰ নামাকৰণ কৰিলো ধনেশ্বৰ পণ্ডিত। প্ৰায় এখিলা কাকত লিখি উঠাৰ পিছত মনৰ মাজত অলপ খেলি-মেলি লাগি গ'ল নামটিৰ কাৰণে। অত্যাৱৰ্ত্ত প্ৰতিফল নামটো পুৰণি পুৰণি লাগি কাটিলো। তাৰ সলনি 'পণ্ডিত বাপুৰ বিলৈ' লিখিলো। ওহোঁ সেই নামটোও ভাল নালাগিল। কাটিলো। কি নাম বাখোঁ? মনত নপৰে দেখোন। ভাবিলো গল্পটো লিখা শেষ হলে যি হয় এটি নাম বাখিম। কি লিখিলো পঢ়ি গলোঁ। ভাব, ভাষা আৰু বানান কোনোটিৰ মাজতে মিল নথকা যেন লাগিল। অলপ সময় ভাবিলো কি কৰোঁ।

সৰ্বেশ্বৰ মাষ্টৰক কেন্দ্ৰ কৰি গল্প লিখিবলৈ যোৱা মোৰ কাৰণে ভাল কাম নহব বুলি মনলৈ এটি গধুৰ ভাব আহি থিতাপি ললে। লিখা কাকতখিনা ফালি পেলালো। তেতিয়া বাবটা বাজি পোন্ধৰ মিনিট গৈছিল। মায়ে বান্ধনীঘৰৰ পৰা দীঘলীয়াকৈ চিঞৰি মোক ভাত খাবলৈ মাতিছে। সকলো কাম পেলায় থৈ ভাত খোৱাৰ মানসে বান্ধন শাল পালোগৈ। শ্ৰীমতীয়ে মোক চকুৰ ইন্ধিতেৰে ঘৰৰ বাহিৰলৈ মাতি আনি ক'লে—“গা নোধোৱাকৈ ভাত খাব ওলাইছে।”

এবা গা নোধোৱা কথাটো পাহৰিয়েই গৈছিলো। মনত থাকিবইবা কেনেকৈ। যিটো ভূতে লস্কিছে। তাতে আকৌ ঠাণ্ডাৰ দিন। ঠাণ্ডাৰ দিনত আগতে মানে স্কুলত পঢ়ি থাকোঁতে কিমান দিন গা নোধোৱাকৈ কটাইছিলো তথাপি মায়ে একো কোৱা নাছিল। আজিও তেওঁ একো নকলেহেঁতেন। মাজতে শ্ৰীমতীয়ে মিছাতে মোক কষ্ট দিলে। তেওঁ মোৰ প্ৰধান শতৰু হ'ল যেন হে লাগিছে। প্ৰত্যেক কথাতে মোৰ পিছত লাগিলে মই কেনেকৈ চলিম। বাথ-ৰুমলৈ গৈ মৰো-জীউকৈ ভৰিত একঘটি, যুৰত একঘটি আৰু গাত

হুই ঘটি পানী ঢালি গামোচাখন সলাবলৈ ওলাইছো তেতিয়াও তেওঁ তাত গৈ হাজিৰ হৈ ক'লে—“ঠাণ্ডা নালাগে দিয়ক আৰু কেই-ঘটিমান পানী ধালক। অন্তত গামোচাখন তিতাকৈ গাটো ধুই লওঁকচোন।”

এনে তিবোতাৰ লগত কেনেকৈ চাউল খাম কওঁকচোন বাক। “বোলো হেৰা মতা মানুহে গা ধোৱা চাবলৈ তোমাৰ লাজ লগা নাইনে? মই যেনেকৈ গা লুধুওঁ তোমাৰ তাত ক্ষতি কি? বৰ বৰ কথা চেলাব আহিছা। নাজানানে মতা মানুহে হাত-ভৰি ধুলেই হয় বুলি। মই যেনিবা তাকে নকৰি গাত পানী ঢালিছোই। তথাপি তুমি মোৰ পিছত লাগিবলৈ এবা নাই কিয়?” কৈ দিলো বুইছে। ভয় কৰা নাছিলোঁ। প্ৰত্যেক কথাতে তেওঁ মোৰ লগত লাগিলে মই কেনেকৈ সহ্য কৰিম। মোৰোতো লাজ বোলা কথা এটি আছে।

মোৰ কথা শুনি তেওঁ মুখেৰে নামাতি গুচি গ'ল।

ভাত খাই উঠি বিচনাত বাগৰি বাগৰি ভাবিলো যে ল'বাইন্তৰ কাৰণে গল্প নিলিখি কবিতা এটি লিখি দিলেও হয় দেখোন। লিখিবলৈ আৰম্ভ কৰিলো কবিতা এটি।

“হংসং গামিনী তুমি যুগলা নয়না

যুগাক্ষীৰ সৃষ্টতা চাৰুণীত ক'ত পৰাগ ভুলালা”

ভাল নালাগিল। কাটিলো সেই লাইন দুটা। পুনঃ লিখিলো

“তুমি মোৰ পৰাগত আঁকি দিছা

এটি নতুন আলোৰণ”

আলোৰণ আঁকিব পৰা বস্তু নহয় বুলি লিখি উঠাৰ পিছতহে ইয়াদ হ'ল। সেইটো বাদ দি অন্য এটি আৰম্ভ কৰিলোঁ। আধুনিক কবিতা। নতুন ধৰণৰ।

“মই আৰু তুমি.

তুমি আৰু মই

দুয়ো এটি অবিচ্ছিন্ন অঙ্গ।”

ভাল নালাগিল। বাদ দিলো কবিতা লিখিবলৈ। এখন ধেমেলিয়া নাটক লিখা যাওঁক বুলি আবন্ত কৰিলো। নাম বাখিলো “মহাদেৱৰ জোঁৱাই চিলেকচন”। সেই নামৰ নাটক কববাত পঢ়া যেন অনুমান কৰি “মহাদেৱৰ কইনা চিলেকচন” নামৰ অন্য নাটক এখন লিখাৰ পৰিকল্পনা কৰিলো। নাটকত থাকিব—মানে নাটকৰ বিষয়বস্তু হব—মহাদেৱে বিয়া কৰাব। ছোৱালী তেওঁ নিজে চাবলৈ নাযাব। নাৰদক মাতি আনি পৃথিৱীৰ বাতৰি কাকত সমূহত বিজ্ঞাপন দিবলৈ কব। বিজ্ঞাপনটিত থাকিব—“শ্মশান সম্ৰাট শ্ৰীল শ্ৰীযুক্ত দেৱাধিৱৰ মহাদেৱে বিয়া কৰাব খুজিছে। নব কন্যা দেৱ কন্যাই প্ৰাৰ্থীৰূপে আবেদন কৰিব পাৰে। তেওঁ কোনো জাতি-কুল বাচ-বিচাৰ নকৰে। প্ৰাৰ্থীসকল ৰূপৱতী হোৱাও তেওঁৰ কাম্য নহয় কিন্তু কেইটামান বিষয়ত ট্ৰেইনিং পাছ কৰা হব লাগিব। ট্ৰেইনিং পাছ কৰা বিষয় সমূহ—প্ৰাৰ্থীয়ে ভাঙৰ লাডু বনাব জনা, ভাং বনাব জনা, পেট উলিয়াই মুখত বহন মানি সকলোকে মোহিত কৰিব পৰা, ক্লাবলৈ অহা-যোৱা কৰা ইত্যাদি। আবেদন কৰা প্ৰাৰ্থীয়ে নিজৰ ফটো সহ উক্ত বিষয়েৰ চাৰ্টিফিকেটৰ নকল দৰ্শাস্ত্ৰৰ লগত গাঁঠি দিব লাগিব। আবেদন কৰা সকলো প্ৰাৰ্থীকে ইণ্টাৰভীউলৈ মতা হব। অহা-যোৱা খৰচ প্ৰাৰ্থীয়ে নিজে বহন কৰিব লাগিব।”

বিজ্ঞাপনটি পঢ়ি বহুত ছোৱালীয়ে আবেদন কৰিব। মহাদেৱে সকলোকে ইণ্টাৰভীউলৈ মাতিব। আবেদনকাৰী আটাইবোৰ ছোৱালী সাজি কাচি ইণ্টাৰভীউ দিবলৈ আহিব। তেওঁলোকে বাহিৰত অপেক্ষা কৰি থাকিব। ইণ্টাৰভীউ লোৱা কৰম ভিতৰত থাকিব মহাদেৱ, (এখন ওখ আসনত বহি) নাৰদ, নন্দী আৰু কেইজনমান সহচৰ। আটায়ে নিজৰ নিজৰ আসনত বহি থাকিব। নন্দীয়ে মহাদেৱক

ভাং এচিলিম ছপিবলৈ দিব। নাৰদে কাকত এখিলা লৈ প্ৰাৰ্থীসকলোৰ নাম মাতি শুনাব। মহাদেৱে এজনী এজনীকৈ ছোৱালী মাতিবলৈ কব। নন্দীয়ে এজনী ছোৱালীৰ নাম ধৰি মাতিব। প্ৰথমজনীয়ে কৰম ভিতৰলৈ সোমায় আহিয়েই মহাদেৱক প্ৰিয়তম বুলি সাবতি ধৰিব। দ্বিতীয় জনীয়ে পেট ওলোৱা ব্লাউজ আৰু নামত অৰুণ কাপোৰ পিন্ধি আহি “তুমিয়েই মোৰ স্বামী” বুলি মহাদেৱক সাবতি ধৰিব। তৃতীয় জনীয়ে চেলোৱাৰ পঞ্জাবী পিন্ধি বিভিন্ন ভঙ্গীত মহাদেৱৰ লগত কথা কব। চতুৰ্থজনী বিলাতী মেম চাহেবৰ সাজ পাব পিন্ধি আহি মহাদেৱৰ হাতত ধৰি জোৰ কৰি ‘টুইচ’ দিব। নন্দীয়ে আৰু এজনী ছোৱালীৰ নাম মাতিব খোজাত মহাদেৱে বাধা দি কব—“আজিলৈ হব। বাকীবোৰ ছোৱালীক যাবলৈ কোৱা। নিৰ্দিষ্ট সময়ত সিহঁতৰ ইণ্টাৰভীউ লোৱা হব।”

ভিতৰলৈ অহা ছোৱালী চাৰিজনীক মহাদেৱে কব—“তোমালোকৰ গাত প্ৰত্যেকৰে বেলেগ বেলেগ গুণ আছে। মই তোমালোকৰ ৰূপ গুণত মুগ্ধ হৈছো। তোমালোকৰ ভিতৰত আলোচনা হৈ এজনীয়ে মোৰ ডিঙিত বৰমাল্য দিব পাৰা।”

ছোৱালী কেইজনীৰ মাজত আলোচনা হব। “আমাৰ ইণ্টাৰভীউ লবই লাগিব” বুলি বাহিৰত থকা ছোৱালীবোৰৰ চিঞৰ-বাখৰ শুনা যাব। নাৰদ গৈ সিহঁতক বুজাব। ভিতৰত থকা ছোৱালী কেইজনীৰ ভিতৰতো তৰ্ক লাগিব। আটাই কেইজনীয়ে মহাদেৱক স্বামীবৰণ কৰিব খুজিব এনেতে, পাৰ্বতী আহি উপস্থিত হব। পাৰ্বতীয়ে কব—“কিহে ভগুৱা শব্দৰ এইবোৰ কি দেখিছো।” মহাদেৱে ভয়তে “এওঁলোক—মানে—এওঁলোক” কৰি থাকোতেই এজনী ছোৱালীয়ে কব—“আমাক এওঁ বিয়া কৰাম বুলি মাতিছে।” তেতিয়া পাৰ্বতীয়ে কব—“এজনীকে পোহ-পাল দিব পাৰা নাই আকৌ বিয়া কৰাব খুজিছা? মই নাথাকিলে তুমি যি ইচ্ছা তাকেই কৰা। বাক তুমি বিয়া কৰোৱা। মই পিতৃদেৱৰ ওচৰলৈ যাওঁ।”

পার্বতী খঙেবে গুচি যাব। ভিতৰত থকা ছোৱালী চাৰিজনীয়ে মহাদেৱ বিবাহিত বুলি জানি মহাদেৱৰ পিঠিত ঠকিল দিব। এনেতে আৰু কাপোৰ পৰিব। মূল ঘটনা এইখিনিকে নাটক আকাৰে লিখি উলিয়ালে নিশ্চয় ভাল নাটক হব।

নাটকখন যাতে আধা ঘটামান অভিনয় কৰিলেই শেষ কৰিব পাৰি, ভাষাবোৰ যাতে সহজেই মনত ৰাখিব পাৰি আৰু ধেমেলিয়া হয় তাৰ বাবে সষ্টম হলোঁ। মাজে মাজে নাৰদ আৰু মহাদেৱৰ মুখেৰে ইংৰাজী, হিন্দি আৰু তুই এটি বঙালি ভাষা উলিয়াব পাৰিলে দৰ্শকে নিশ্চয় হাঁহিব বুলি স্থিৰ কৰি তেনে শব্দ প্ৰয়োগ কৰিবলৈকেও সিদ্ধান্ত ললোঁ।

বৰ মনোযোগেৰে লিখিবলৈ আৰম্ভ কৰিলোঁ। মহাদেৱে নাৰদৰ সৈতে বিজ্ঞাপন দিয়া সম্পৰ্কে আলোচনা কৰালৈকে লিখা শেষ। হেন সময়তে পেহাদেউ আহি মাত লগালে—“বোলো ধনঞ্জয় ঘৰতে আছানে?”

ঘৰত নাথাকি মৰিবলৈ গলেহে হব। আপদ এটা ওলালহি। মই তেওঁৰ মাত শুনিও নুশুনাব ভাও ধৰি লিখি থাকিলোঁ। তেওঁ কিছুসময় বৰ ঘৰৰ কাঠিত (বাৰান্দাত) দেউতাৰ সৈতে বহি থকাৰ পিচত পুনঃ মোৰ নাম ধৰি মাতিলে। উপায় নাই। মাত নলগালে তেওঁ এইখিনি পাবহি গতিকে মই কলোঁ—“আপুনি অলপ বহকচোন পেহাদেউ। মই অলপ বেলেগ কামত ব্যস্ত আছোঁ।”

পেহাদেৱে মোৰ কথা নামানি ক’লে—“বোলো আগতে মোক বিদায় কৰি দিয়াচোন বোপা। মই বজাবলৈকে যাব লাগে। আহাচোন ওলাই আহা তোমাৰ লগত এটি জৰুৰি কথা আছে। আহা।”

ৰক্ষা ক’ত। ওলাই নাহিলে দেউতাইও বেজাৰ পাব। পেহাদেৱেও খং কৰিব। ওলাই আহি তেওঁৰ ওচৰ পালোঁ। দেউতা তেতিয়া পেহাদেউৰ ওচৰৰ পৰা গ’ল আমাক কথা পতাৰ সুযোগ দি। মোক দেখাৰ লগে লগেই পেহাদেৱে অভিমানৰ স্তবত আৰম্ভ কৰিলে—

“তোমাক আমি দেখাই নোপোৱা হলোঁ। আমাৰ ঘৰৰ পিনে যোৱা একেবাৰে বন্ধ কৰি দিলা। আমি কিবা অপৰাধ কৰিছোঁনেকি?”

পেহাদেৱাই ববিবাৰ পাৰিলেই তুমি আমাৰ ঘৰলৈ যাবা বুলি ভাবি থাকে।”

সময়ৰ অভাৱত তেওঁলোকৰ ঘৰলৈ নোযোৱা বুলি কলোঁ। তেওঁ ক’লে—“এহঃ তেনে কথা নকবা বোপা। ইচ্ছা থাকিলে সময়ৰ অভাৱ ক’ত? শনিবাৰে ঘৰলৈ আহা। ববিবাৰে অফিচ বন্ধ, গতিকে ববিবাৰে গোটেই দিনটো সময় পোৱা। ইচ্ছা কৰিলে প্ৰত্যেক ববিবাৰে আমাৰ ঘৰলৈ যাব পাৰা। আমি গৰীৰ মানুহ কিনো খুৱাম। শাক-খাবে আমাৰ ঘৰত এসাজ ভাত খাই আহিলে সন্তোষ পাওঁ। আপোন মানুহৰ ঘৰলৈ অহা-যোৱা কৰিলেহে আপোন ভাব থাকে। ধনীৰামৰ কথাকে ধৰাচোন বাক। ৰাজেন তাৰ মোমায়েকৰ ল’ৰা চিনি নোপোৱাৰ ফলত সেই ৰাজেনক সাধাৰণ কথাৰ কাৰণে মাৰ-ধৰ কৰি অযথা কিছুমান ধন ভাঙিলে। আমাৰ ঘৰলৈ তুমি পূৰা তিনি বছৰ যোৱা নাই। আমাৰ সকল ল’ৰাজনে তোমাক দেখাই নাই, তুমিও তাক চিনিয়েই নোপোৱা। গতিকে.....”

পেহাদেৱে যি ধৰণে পাতনি মেলিছে সহজে সামৰণি নামাৰিম বুলি ভাবি ক’লোঁ—“পেহাদেউ! মোৰ কাম আছে। কি কাৰণে আহিছে কওঁকচোন।”

“এহঃ থোৱাহে তোমাৰ কাম। কাম কাৰ নাথাকে। সদায় অফিচত কাম কৰিয়েই থাকা। ববিবাৰে জিৰণি লোৱাৰ সময়। সপ্তাহত যদি এদিনো জিৰণি নোলোৱা তেন্তে সোনকালে বুঢ়া হৈ যাবা। হেৰি নহয়, মই তোমাৰ ওচৰলৈ কিয় আহিছোঁ জানা? আমাৰ ঘৰৰ ওচৰতে চাৰি বিঘা মাটি আছে। বৰ ভাল মাটি বুইচা। শালি খেতি বৰ ভাল হয়। হওঁতে ময়েই সেই মাটিত খেতি কৰি আছোঁ। আজিলৈ দহবছৰেই হ’ল। মাটিৰ মালিকে সেই মাটিখিনি টকাৰ অভাৱত বিক্ৰি কৰিব ওলাইছে। মই ভাবিছোঁ সেই মাটি আনে লোৱাতকৈ তোমালোকেই কিনি থোৱা। টকা থাকিলে ময়েই ৰাখিলোহঁতেন। বঢ়িয়া মাটি। যদি তোমালোকে মাটিদৰা কিনিব

ইচ্ছা নকৰা তেতিয়া মোকেই অলপ টকা-পইচা দি সহায় কৰা।
অহাবছৰলৈ তোমাৰ টকা তোমাক দিম।”

মই কলৌ—“মোৰ হাতত টকা নাই। এতিয়া মাটি কিনা সম্ভব নহব। অহাবছৰলৈ কিবা এটি কৰিব পাৰো নেকি চেষ্টা কৰি চাম।” পেহাদেৱে অনুৰোধৰ স্তবত ক’লে—“অহা বছৰলৈ কেনেকৈ হব বোপা। মানুহজনে এই বছৰতে বিক্ৰি কৰিব। একেবাৰে লক্ষী মাটি বোপা। কোনো মাটিত ধান নহলেও সেই মাটিত ধান হবই হব। যোৱা বছৰ সেই চাৰি বিঘা মাটিত ষাঠি মৌন ধান পাইছোঁ। মানে বিঘাৰ মাটিত পোন্ধৰ মৌনকৈ ধান পাইছোঁ। এইবাবো সিমানেই পাম। অন্য মাটিত বিঘাত দহ মৌনৰ বেচি ধান পোৱা নাযায়। গতিকে এনে মাটি সহজে হাতৰ পৰা মাৰি গলে মনত বৰ দুখ পাম বোপা। তুমি কিবা এটি কৰা।”

দেখিছে আনৰ ধনৰ ওপৰত ভৰসা কৰি মাটি কিনিবলৈ আহিছে পেহাদেৱে। তেওঁক সোনকালে বিদায় দিয়াৰ আশাত কলৌ—
“আপুনি বাক আজি যাওঁকচোন। মই দেউতাৰ লগত আলোচনা কৰিম। বৰ্ত্তমান মোৰ হাতত টকাও নাই। কৰবাত যোগাৰ কৰিব পাৰোঁ নেকি চেষ্টা কৰি চাম। আপোনাক বাক মই খবৰ দিম।”

পেহাদেৱে মনৰ আনন্দত ক’লে—“মই জানো বোপা। তুমি মোক কেতিয়াও বিমুখ নকৰিবা। মই বাক কেতিয়া তোমাৰ ইয়ালৈ আহিম? নে তোমাক অফিচত গৈ লগ ধৰিম কোৱা?”

“আপুনি কষ্ট কৰিব নালাগে। মই টকা সংগ্ৰহ হলেই আপোনা-লোকৰ ঘৰলৈ যাম।”

“মোৰ কষ্ট। কিহৰ কষ্ট। আমি খেতিয়ক মানুহ। তোমালোকৰ নিচিনা বাবু নহয় বুইচা। তুমি কোৱা মই তোমাক য’তেই লগ ধৰিব লাগে তাতেই লগ ধৰিম। মোৰ কোনো কষ্ট নহব।”

কি সাংঘাটিক মানুহ। জোঁকে ধৰা দিছে। মোৰ পৰা টকা আদায় কৰিহে এৰিব। কিন্তু তেওঁক কি সাহসত টকা দিম। ছবছৰ

আগতে কিবা কামৰ কাৰণে মোৰ পৰা টকা দুশ নিছিল। এমাহ পাছতেই টকা থিনি ঘূৰাই দিয়াৰ কথা। এমাহ গ’ল, দুমাহ গ’ল বছৰ পাৰ হ’ল তিনি বছৰত ভৰি দিলে তথাপি টকা মোক নিদিলে। এতিয়া আকৌ মাটি কিনিবলৈ টকা খুজিছে। নিলাজ মানুহ কৰবাৰ। আগৰ টকা পৰিশোধ কৰা নাই যেতিয়া তেওঁ মোক পুনঃ টকাৰ কথা কবই নালাগিছিল। আন মানুহ হলে কেইবাবছৰ টান কথা কৈ বিদায় দিলোহেঁতেন। পেহাদেউক সেইটোও কৰিব নোৱাৰো। টকা দিলেও ঘূৰাই নাপাম। নিজৰ নামত মাটি কিনিলেও খেতি কৰোঁতা মানুহৰ অভাব। মোৰ নামত মাটি কিনি আনক চুকানিলৈ খেতি কৰিব দিলে পেহাদেৱে বেয়া পাব। পেহাদেউক খেতি কৰিব দিলে চুকানিতো নাপামেই পিঠা খোৱাৰ কাৰণে ধান এমুঠিকে নাপাম। দেউতাক সুধিলে কব—“তই যি ভাল দেখা তাকেই কৰ।” কি কৰো কি নকৰো ভাবি আছো এনেতে হৰেণ কলিতা আহি পেহাদেউৰ ওচৰৰ পৰা মোক একাষৰীয়াকৈ মাতি নি সিহঁতৰ ঘৰলৈ এতিয়াই যাব লাগে বুলি ক’লে। কিয় যাব লাগে সোধাত সকলো কথা তাৰ ঘৰত কব বুলি ক’লে। মই হৰেণৰ লগত সিহঁতৰ ঘৰলৈ যাব ওলাই পেহাদেউক ক’লো—

“পেহাদেউ। আপুনি বহক। মই এঠাইলৈ যাওঁ।”

পেহাদেৱে কিবা কিবি কৈছিল। তেওঁৰ কথাৰে কাণ নকৰি হৰেণৰ লগত ওলাই গলোঁ। সময় তেতিয়া আবেলি তিনিটা বাজি বিশ মিনিট গৈছিল।

হৰেণহঁতৰ ঘৰখনত গৃহকন্দল লাগিছে। তাৰ ভায়েকহঁতে তাৰ কথা নমনা হৈছে। গতিকে সি পৃথক হবলৈ বিচাৰিছে। কিন্তু সকল

ভাই-ভনীয়েক আৰু মাক-দেউতাৰ পৰা পৃথক হোৱা অন্তায় হব বুলি ভাবি সি বিমোহিত পৰিছে।

হৰেণ কলিতা আৰু আমাৰ ঘৰ একেখন গাঁওতে যদিও চুবুৰি বেলেগ বেলেগ। আমাৰ চুবুৰিটোক গোসাঁই পাৰা আৰু হৰেণহঁতৰ চুবুৰিটোক কলিতা পাৰা বোলে। ইখন পাৰাৰ মানুহৰ লগত সিখন পাৰাৰ মানুহৰ মিল নাই। প্ৰায়ে সৰু-সুৰা দন্দ-হাই লাগি থাকে। মই আৰু হৰেণ দুয়ো একেলগে পঢ়িছিলো। আমাৰ মাজত কিন্তু খুউৰ মিল আছিল সৰু কালৰ পৰাই। সি মোৰ কথা মানে আৰু ময়ো তাৰ কথা মনো। ঘৰৰ কন্দলৰ বিষয়ে সি মোৰ আগত প্ৰকাশ কৰি মোৰ পৰা পৰামৰ্শ বিচাৰিবৰ উদ্দেশ্যে সি মোক তাৰ ঘৰলৈ মাতি আনিছে। 'সি মোক তাৰ কামত বহিবলৈ দি ক'লে—

“মই তোক কিয় মাতিছো জান?”

“নাজানো।”

“মই ঘৰৰ পৰা পৃথক হৈ যাব খুজিছো।”

“কিয়?”

“কাৰণ ঘৰখনৰ কোনোটিয়ে মোৰ কথা নামানে। প্ৰত্যেকে নিজৰ নিজৰ মতে কাম কৰিব ধৰিছে। তত্পৰি ঘৰখনত সদায় হাই-কাজিয়া ভাল নাপাওঁ।”

“সকলোৰে ঘৰত সৰু-সুৰা কাজিয়া-পেচাল লাগি থাকেই। তাৰ কাৰণে মূৰ ঘমাই লাভ নাই। তই ঘৰখনৰ ডাঙৰ ল'ৰা। নিজেই সৰু হৈ সেই হাই-কাজিয়াৰ মিমাংসা কৰিব লাগিব। তাকে নকৰি পৃথক হৈ যোৱা মই পচন্দ নকৰো। তই পৃথক হৈ গলে সৰু ভাই-ভনীয়েবাহঁতক কোনে পোহ-পাল দিব? মা-দেউতাক কোনে পোহ-পাল দিব?”

হৰেণ অলপ উত্তেজিত হৈ মোক কৈছিল “যেয়ে পোহ-পাল দিয়ে দিয়ক। ইমান বছৰে মই কিমান কষ্ট কৰি ঘৰৰ সকলোটি প্ৰাণীক পোহ-পাল দি আছো। এতিয়া মোৰ এখন সৰু সংসাৰ হৈছে।

মই মোৰ সংসাৰখন পোহ-পাল দিম। বাকীবোৰে নিজে নিজে খাব যেয়ে যেনেকৈ পাৰে তেনেকৈ।”

“সেইটো কেতিয়াও নকৰিব। লগে থকাৰ সমান সুখ নাই। পৃথক হলে বৰ কষ্টত পৰিব।”

“সেই কথা জানো। তথাপি মোৰ এইখন ঘৰত এখন্তেকো থাকিবলৈ মন যোৱা নাই। যিখন ঘৰৰ কাৰণে মই যথা-সৰ্বস্ব ত্যাগ কৰিলোঁ, যিখন ঘৰৰ প্ৰাণীকেইটিৰ কাৰণে নিজৰ শৰীৰটো ঘূণীয়া কৰিলোঁ সেইখন ঘৰৰ প্ৰাণীকেইটিয়ে যদি মোক বুজিবলৈ অকণো যত্ন নকৰে তেন্তে মই কেনেকৈ সেইখন ঘৰৰ লগত একে লগে থাকিম?”

মই মনে মনে আছিলো। কিছু সময় হৰেণো মনে মনে থাকি পুনঃ কবলৈ ধৰিলে—

“তয়ে বাক ক'চোন মই এই ঘৰখনৰ কাৰণে কি কৰা নাই। মেট্ৰিক পৰীক্ষাৰ ‘টেষ্ট’ৰ ফিজ জমা দিব লাগে। তহঁতে ফিজ জমা দিছিল। সেই সময়ত দেউতাৰ টাইফয়েদ জ্বৰ। মোৰ ফিজৰ টকা, লটাৰীখেলত পোৱা চাইকেলখন বিক্ৰি কৰি পোৱা ধন, মাটি এবিঘা বন্ধক দি পোৱা ধন শেষ কৰি অৱশেষত মাৰ অলঙ্কাৰ যি অলপ আছিল সোপাকে দেউতাৰ বেমাৰ চিকিৎসা কৰোতে গ'ল। তেওঁ ভাল হ'ল মেট্ৰিক ‘টেষ্ট’ শেষ হোৱাৰ পিছতহে। ফলত তহঁতে ‘টেষ্ট’ দিলি মই দিব নোৱাৰিলো। ভাগ্যক ধিয়াই এটি বছৰ লোকচান কৰিলো। পিছৰ বছৰ বান-পানীৰ কাৰণে খেতি নহ'ল। ঘৰৰ সকলোটিয়ে ল'খোনে থাকিবলগীয়া হোৱাত মই এল, পি, স্কুলৰ ছাত্ৰ দুজন আৰু ছাত্ৰী তিনিজনীক ‘টিউচন’ কৰি আৰু সমবায় খাদী ভাণ্ডাৰত মাহে পঞ্চাশ টকা দৰ্শহাত কাম কৰি কোনোমতে দহোটি প্ৰাণীৰ প্ৰাণ বচালো।”

হৰেণক প্ৰবোধ দি কলো—“তই তাৰ কাৰণে দুখ কৰিছ কিয়। সেইবোৰ তোৰ কৰ্তব্য। তই তোৰ কৰ্তব্যহে পালন কৰিছ।”

হবেণে কলে—“জানি বুজিয়েই মই মোৰ কৰ্তব্য পালন কৰিছিলো। কিন্তু মনত শান্তি নাই। লগৰ ল'ৰাবোৰে কলেজলৈ যোৱা দেখি মোৰ মন ঘান পৰি যায়। দেউতাই মোৰ মনৰ কথাৰ উমান পাই প্ৰাইভেটে মেট্ৰিক দিবলৈ কৈছিল খাদী-ভাণ্ডাৰত কাম কৰাৰ পিছৰ বছৰত। দিনত খাদী-ভাণ্ডাৰত কাম কৰি, ৰাতি আঠ বজালৈ টিউচন কৰি ভাগৰি পৰো। মই নিজে পঢ়িবৰ সময় নাপাওঁ। তথাপি দেউতাৰ কথা অমান্য নকৰি পৰীক্ষা দিছিলো। কিন্তু মেট্ৰিক পাছ কৰিব নোৱাৰিলো।”

হবেণে আৰু ক'লে যে সি খাদী-ভাণ্ডাৰত কাম কৰাৰ দুবছৰ পাছতেই খাদী-ভাণ্ডাৰ দেউলীয়া হোৱাৰ কাৰণে তাৰ চাকৰি গ'ল। কেইদিনমানৰ কাৰণে আমাৰ বাইজে তাক এল, পি স্কুলখনতে কাম কৰিব দিলে। তাৰ 'পোষ্টটি' মঞ্জুৰ কৰিবলৈ বাইজে আপ্ৰাণ চেষ্টা কৰিছিল। দেউতা আছিল স্কুলখনৰ চেফ্ৰেটাৰী। তেওঁ স্কুলত আৰু এজন শিক্ষক লাগে বুলি চৰকাৰক জনালে। সেই সম্পৰ্কে কেইবাদিনো চিলঙলৈও গৈছিল তেওঁ। স্কুলখনত আৰু এজন শিক্ষক লোৱাৰ সিদ্ধান্ত ল'লে চৰকাৰে। দেউতাই হবেণক সেই পোষ্টত মক্ৰেল কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰিলে। ইতিমধ্যে হবেণে শিক্ষক বাচনি পৰীক্ষাত ভালদৰে উত্তীৰ্ণ হ'ল। সিয়ো এচ, আই, ডি, আই, ডি পি, আই সকলোলৈকে একোখন দৰ্শাস্ত কৰি বহি থাকিল। তাৰ ভাব আছিল সেই স্কুলত সি নিশ্চয় শিক্ষকতা কৰাৰ সুবিধা পাবই পাব। কাৰণ সেই স্কুলৰ প্ৰধান শিক্ষক আৰু এচ, আই মহোদয়ে তাৰ দৰ্শাস্তত ভাল 'নোট' দিছে।

স্কুলৰ পোষ্ট মঞ্জুৰ হোৱাৰ এবছৰ পাছত সেই স্কুলৰ প্ৰধান শিক্ষকলৈ এখন 'অফিচিয়েল লেটাৰ' আহিছিল। তাত লিখা আছিল যে ছত্ৰমপুৰ প্ৰাইমাৰী স্কুলৰ কাৰণে নতুনকৈ এটি পোষ্ট মঞ্জুৰ হৈছে। সেই পোষ্টত নিবাৰণ গোস্বামী নামৰ এম, ভি, পাছ শিক্ষক এজনক মক্ৰেল কৰা হৈছে। তেওঁক সোনকালে 'জইন' কৰিবলৈ অফিছে নিৰ্দেশ

দিছে। গতিকে 'জইন' কৰিবলৈ আহিলে প্ৰধান শিক্ষকে 'জইন' কৰিব দিব লাগে আৰু অফিচলৈ জনাব লাগে। স্কুলখনৰ পোষ্ট মঞ্জুৰ হৈছিল ১৯৫৬ চনৰ আগষ্ট মাহত। শিক্ষকক জইন কৰিব দিছে ১৯৫৭ চনৰ নবেম্বৰ মাহৰ বিশ তাৰিখে। ইয়াৰ ভিতৰত যদি কোনোবাই 'এপ্ৰেণ্টিচ' খাটিছে তেওঁৰ বিষয়ে প্ৰধান শিক্ষকক এচ, আই'ৰ জৰিয়তে অফিচত জনাবলৈ নিৰ্দেশ দিছিল।

হবেণে প্ৰায় চাৰিশমান টকা পাইছিল 'এপ্ৰেণ্টিচ' শিক্ষকতা কৰাৰ কাৰণে। মই সেই টকাৰে সামান্য ভাবে ব্যৱসায় কৰিবলৈ দিছিলো তাক। সি মোৰ কথামতে ব্যৱসায় কৰিব খুজিছিল পিছত নোৱাৰিলে। সি ক'লে—

“স্কুলত কাম কৰি পোৱা টকাৰে তয়েই মোক কিবা এটি 'বিজনেচ' কৰিব কৈছিলি। ময়ো কিবা এটি সৰু ব্যৱসায়ত হাত দিম বুলি ভাবিছিলো কিন্তু নোৱাৰিলো। কিয় নোৱাৰিলো সেই কথা তোক কোৱা নাছিলো সম্ভব।”

“নাই কোৱা। মই তোক ব্যৱসায় কৰিব কৈছিলো। ভাবিছিলো ব্যৱসায় কৰি লোকচান হোৱাত বাদ দিছিলি। কাৰণ মই তোক বছৰদিন লগ পোৱা নাছিলো। কলেজত, পঢ়ো গুৱাহাটীত থাকোঁ, তই থাক ইয়াত গতিকে মই পাছৰ কথাবোৰ বৰ বেছি নাজানো।”

হবেণে চিগাৰেট এটি জ্বলাই লৈ ক'লে—“বাক এতিয়া কওঁ শুন। মই স্কুলৰ টকা পাইয়েই পোষ্ট অফিচত থৈ দিলো। ইতিমধ্যে জালুকবাৰীত বহা কংগ্ৰেছ মহাসভা চাবলৈ আহি সালিকাৰাৰ বঢ়া এজন এৰাতিৰ কাৰণে আমাৰ ঘৰত আলহী হৈছিল। মই মোমাইদেউৰ অনুগ্ৰহত কংগ্ৰেছ মহাসভাৰ পোষ্ট অফিচৰ অস্থায়ী 'ষ্টাম্প' ভাণ্ডাৰত কাম কৰি আছো। পোন্ধৰ দিন কাম কৰি এশ এঘাৰ টকা পাই সেই টকা লৈ ঘৰ পাইছিলো। ভাবিছিলো আগৰ টকাৰ লগত মিলায় মই এখন পান দোকানকেই কৰিম। ব্যৱসায়ত

লাজ কৰিলে কি লাভ। ভালমতে চলাব পাৰিলে কিজানি পান দোকানেই এদিন মোক লাখপতি কৰিব পাৰে কি ঠিক।

মই ঘৰ পোৱাৰ দিনাখনেই মায়ে মোৰ ওচৰলৈ আহি কৈছিল—
“বোপা এটা কামহে কৰিলো। জালুকবাৰীৰ কংগ্ৰেছ মহাসভা চাবলৈ অহা বুঢ়া মানুহ এজন আমাৰ ঘৰলৈ আহি আমাৰ ঘৰত আলহী হৈছিল। তেওঁ আমাৰ নিৰলাক তেওঁৰ পুতেকৰ কাৰণে বিয়া কৰাব খোজে। গাভৰু ছোৱালী ঘৰত ৰাখি লাভ নাই কাৰণে আমিও মনে মনে বিয়া দিয়াকেই স্থিৰ কৰিছো। তই এই বিষয়ে কি কৰ?” মা দেউতা সন্মত যেতিয়া মই অসন্মত হোৱাৰ কোনো কাৰণ নাই। কিন্তু টকা পাম ক’ত। পোষ্ট অফিচত ৰখা টকাখিনি, ‘ষ্টাম’ ভাণ্ডাৰৰ কাম কৰি পোৱা এশ এঘাৰ টকা আৰু মাটি ভূই বিধা বন্ধকত দি হৰমোহন মহাজনৰ পৰা পোৱা তিনি শ টকা লগায় কোনোমতে ভনীজনীৰ বিয়াখন শেষ কৰি দিলো।”

মই হৰেণক সুধিলো বিয়াৰ পিছত সি কি কৰিলে। হৰেণে ক’লে—“ভনীজনীৰ বিয়াৰ পিছত মই মনোহৰ ফাৰ্মাচিট কাম কৰিলো। ভনীজনীৰ বিয়াৰ পিছৰ পৰা দেউতাৰ বাত্‌বিষ আৰম্ভ হ’ল। বছৰদিন শয্যাশায়ী হৈ পৰি আছিল। খেতি কৰাৰ সময়ত খেতি কৰিব নোৱাৰা হোৱাৰ কাৰণে মাজু-ভাই নবীনে নবম মান শ্ৰেণীৰ পৰা পঢ়িব এৰি খেতি কৰিব ধৰিলে। বিনোদ, বহিমলা, ভবেন্দ্ৰ, বস্তু আৰু বিবেকে পঢ়ি থাকিল।

চাৰি বছৰ মোৰ কাৰণে বৰ দুৰ্যোগৰ দিন আছিল। প্ৰথমটি বছৰত হ’ল দেউতাৰ বাত্‌বিষ, দ্বিতীয় বছৰত হালৰ হালোৱা গৰুহাল মৰিল, তৃতীয় বছৰত বান-পানীয়ে ধান খেতি নষ্ট কৰিলে, চতুৰ্থ বছৰত বিনোদে অষ্টম মান শ্ৰেণীত ‘ফেইল’ কৰি পঢ়িব এৰিলে। দেউতাৰ বাত্‌বিষ চিকিৎসা কৰোঁতে মই বহুটকা ধাৰ কৰিবলগীয়া হৈছিল। গৰুহাল মৰাত এহাল নতুনকৈ গৰু কিনোতে তিনিশ টকা ধাৰ কৰিবলগীয়া হৈছিল। বান-পানীয়ে খেতি নষ্ট কৰা কাৰণে সেই

বছৰ ধান কিনোতেও মোৰ ধাৰ হৈছিল প্ৰায় এহেজাৰ টকা। তথাপি মোৰ মনত দুখ নাই। এদিন সেই ধাৰ মই শুজিব পাৰিম বুলি মই বিশ্বাস কৰিছিলো। কিন্তু বিনোদে অষ্টম মানত ফেইল হৈ পঢ়িব এৰাত মই মৰ্মাস্তিক আঘাত পাইছিলোঁ। মই নিজে অসুবিধাৰ কাৰণে পঢ়িব নোৱাৰি মনতে প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিলো যে মোৰ তলতীয়া ভাই কেইটিক পঢ়িবৰ সুবিধা দিম। সিহঁতে লিখা-পঢ়া শিকি কিবা এটি কৰিলে নিশ্চয় এদিন আমাৰ সুখ হব। মোৰ সপোন সপোন হৈয়ে থাকিল।

বিনোদে পঢ়িব এৰিলে যেতিয়া তাক কিবা এটি কৰি দিব লাগে বুলি দেউতাই কোৱাৰ কাৰণে তাক এখন আমাৰ ঘৰৰ আগতে পান-দোকান কৰি দিলো। নামত পান-দোকান যদিও ফলি-পুথিৰ পৰা মনোহাৰী মাললৈকে সকলোৰে অলপ অলপ বস্তু ৰাখিছিলো দোকানখনত। বস্তুবোৰ আমাৰ স্থানীয় পাইকাৰী বিক্ৰিদাৰৰ পৰা বাকীকৈ লৈছিলো। সদায় ৰাতি মই দোকানৰ হিচাব কৰো আৰু দোকানখনৰ উন্নতিৰ কাৰণে চেষ্টা কৰিছিলো। দোকানৰ পৰা ঘৰত এটি পইচাও খৰচ কৰিব দিয়া নাছিলো। ফলত তিনিবছৰৰ ভিতৰতে পাইকাৰী বিক্ৰিদাৰ সকলৰ দিবলগীয়া ধাৰ পৰিশোধ কৰিবলৈ সক্ষম হলো।

ফাৰ্মাচিট কাম কৰাৰ সাত বছৰ পাছত ফাৰ্মাচিট মালিকৰ সৈতে মনোমালিগ্ৰ হৈ মই চাকৰি এৰি মোৰ পান-দোকানতে থিতাপি হৈছিলো প্ৰায় এমাহ সময়। এনেতে এজন কাঠৰ “মিল” মালিকে মোক তেওঁৰ ‘মিলত’ কাম এটি দিলে। তাত কাম কৰিলো মাত্ৰ তিনিদিন। তিনিদিনৰ পিছত মোৰ বন্ধু এজনে অসমৰ বিখ্যাত কিতাপ ব্যৱসায়ী কোম্পানী এটিত ‘কেনভাচাৰ’ চাকৰি এটি দিলে। দৰ্শনা এশ পঞ্চাশ টকা। খোৱা-লোৱা, থকা-মিলা, ‘ফ্ৰি’।

বিনোদক ভালদৰে পান-দোকানখন চলাবলৈ দি মই গুৱাহাটী চহৰলৈ গলোঁ। ইপিনে মই নথকাৰ সুবিধা পাই বিনোদ দোকান খনৰ

উঠি বজা-বহি বজা যেন হ'ল। যাকে ইচ্ছা তাকেই বাকী দিয়ে। বন্ধু-বান্ধবৰ সৈতে আড্ডা মাৰে। দোকানৰ মাল শেষ হলে পাইকাৰী বিক্ৰিদাৰৰ পৰা বাকীকৈ মাল আনে। এইদৰে এবছৰ পাৰ হ'ল। মই ঘৰলৈ আহি এদিন দেউতাৰ মুখে সকলো কথা গম পাই দোকানৰ আটাইবোৰ মাল বিক্ৰি কৰি দোকানখন ভাঙি পেলালো। বিনোদক এহাল গক কিনি দি নবীনৰ লগত খেতি কৰিবলৈ দিলো। কাৰণ দেউতাৰ দ্বাৰা খেতি কৰা আশা সমূলি নাই। তেওঁ কগীয়া হ'ল। আজি ইটো কাইলৈ সিটো বেমাৰ ভোগ কৰি তেওঁ একেবাৰে দুৰ্বল হৈ গৈছে। ডাক্তৰে তেওঁক সম্পূৰ্ণ 'ৰেষ্ট' লৈ থাকিবলৈ কৈছে। বিনোদক খেতিৰ কামত লগোৱাৰ প্ৰধান কাৰণ কিন্তু তাৰ অমনো-যোগীতাহে। দেউতা নহয়। সি মনোযোগেৰে দোকান চলোৱা হলে কেতিয়াও খেতিৰ কামত নলগালোহেঁতেন।

আমাৰ দোকানৰ সকলো বস্তু বিক্ৰি কৰি পোৱা ধনেৰে পাইকাৰী বিক্ৰিদাৰ জগমোহন মহাজনৰ দোকানৰ ধাৰ পৰিশোধ কৰিব নোৱাৰিলো। তেওঁৰ দোকানত পাঁচ শ টকা দিবলৈ থাকিল। মহাজনক বুজায়-বঢ়ায় মাহে কুৰি টকাকৈ পাঁচ শ টকাৰ ধাৰ পৰিশোধ কৰিবলৈ সন্মত কৰালো।

দিনে দিনে বস্ত্ৰৰ দাম বাঢ়ি যাবলৈ ধৰাৰ কাৰণে মই পোৱা দৰ্শহাৰে নোজোবা হ'ল। কেনেকৈ চলোঁ। মই মহা বিপদত পৰিলো। দৰ্শহা বঢ়োৱাৰ কথা কলেও কোম্পানীয়ে বঢ়ায় নিদিয়ে অথচ যিখিনি ধন পাওঁ তাৰে কোনোমতে পোন্ধৰ দিন চলিব পাৰো। বাকী কেইদিন চলিবলৈ অলু কিবা পথ অবলম্বন কৰিম বুলি স্থিৰ কৰিছিলো। কিন্তু কি পথ অবলম্বন কৰিলে মোৰ চৰিত্ৰত কোনো প্ৰকাৰ চেকা নপৰে তেনে পথ কি আছে প্ৰথমে বিচাৰি পোৱা নাছিলো। পিছত এজন সাহিত্যিক বন্ধুই মোক সেই পথৰ সন্ধান দিলে।

মই ফাৰ্মাচিট কাম কৰি থাকোঁতেই নাটক কেইবাখনো

লিখিছিলো। অভিনয় কৰিছিলো মাত্ৰ এখনৰ। ফাৰ্মাচিট স্বত্বাধীকাৰে সেই নাটকখন ছপা কৰি উলিয়াইছিল। কিন্তু বিক্ৰি হওঁতে পুৰা পাঁচ বছৰ লাগিছিল। সেইবাবে মই নাটক লিখা নাই আৰু অলু কিবা লিখিম বুলি কল্পনাও কৰা নাছিলো। সাহিত্যিক বন্ধুজনে মোক সকলো ল'ৰা-ছোৱালীৰ উপযোগী সাধু কথাৰ কিতাপ লিখিবলৈ দিলে। মই প্ৰথমে বৰ টান পাইছিলো। কাৰণ মোৰ শিক্ষাৰ অৰ্হতা নিচেই কম। বন্ধুজনে মোক ভালেখিনি সহায় কৰি দিয়াৰ কাৰণে এখন সকলো সাধুকথাৰ পুথি লিখিলো। সেইখন ছপা কৰিলে আমাৰ কোম্পানীয়ে। প্ৰথমে দুই হাজাৰ ছপালে। তিনি মাহৰ ভিতৰতে শেষ হ'ল। পুনঃ পাঁচ হাজাৰ ছপালে। এ বছৰৰ ভিতৰত বিক্ৰি হ'ল। আকৌ পাঁচ হাজাৰ ছপালে। মই আৰু এখন সাধু কথাৰ পুথি ছপালো। সেইখনো ভালদৰে বিক্ৰি হোৱাত মোৰ মনৰ উত্তম বাঢ়ি গ'ল। তিনি বছৰৰ ভিতৰত মই দহখন কিতাপ ছপাকৰি উলিয়ালো।

মোৰ হাতত কিছু টকা গোট খাইছিল। বাঁহৰ খুঁটাৰ ঘৰত কাঠৰ খুঁটা লগালো। বন্ধকত থোৱা মাটিখিনিও উলিয়ালো সেই ধনেৰে। তাকে দেখি মা দেউতাই মোৰ বিয়া পাতিব খুজিলে। মই আপত্তি কৰিছিলো। আপত্তি কৰাৰ কাৰণ আছিল আৰু কেইখনমান কিতাপ লিখি সমস্ত ধাৰ পৰিশোধ নকৰাকৈ বিয়া পাতিলে মই নিজেই বিপদত পৰিম। দেউতাই মোক এবছৰলৈ বেহাই দিলে। সেই বছৰত মই দুখন উপন্যাস আৰু এখন চুটি গল্পৰ কিতাপ লিখি ছপা কৰি উলিয়ালো। সেই কিতাপ আমাৰ কোম্পানীক ছপাবলৈ দিয়া নাছিলো। নাছিলো এই কাৰণে যে আমাৰ কিতাপৰ ভাষা অতি দুৰ্বল আছিল। সাহিত্যিক হোৱাৰ আশাত কিতাপ লিখা নাছিলো। লিখিছিলো জীয়াই থকাৰ কাৰণে ধন ঘটিবলৈহে। গতিকে নতুন প্ৰকাশকক সেই কিতাপ ছপাবলৈ দিলো। আমাৰ কিতাপ মানে আমাৰ দৰে লিখকৰ কিতাপ ছপালে

আমাৰ কোম্পানীৰ সন্মানত আঘাত পৰিব। কোম্পানীৰ ওজন কমিব বুলিও আমি আমাৰ কিতাপ নতুন প্ৰকাশকক ছপাবলৈ দিলো। সেই কিতাপ তিনিখনৰ পৰা মই তিনিহাজাৰ টকা পাইছিলো। গৰু কিনোতে, ধান কিনোতে আৰু দোকান কৰোঁতে হোৱা সমুদায় ধাৰ পৰিশোধ কৰিছিলো সেই টকাৰে।

দেউতাই মোৰ বিয়া পাতিলে। মোৰ আপত্তিলৈ তেওঁ মন-কাণ নকৰিলে। মোৰ বিয়াৰ পিছৰ বছৰতে বহিমলাৰ বিয়া পাতিলো : তাইৰ বিয়াৰ কাৰণে মা-দেউতাকৈ মইহে আগ-ভাগ লৈছিলো। কাৰণ তাই আদৰত বাঢ়ি মা-দেউতাক নমনা হৈছিল। প্ৰায়ে মাৰ সৈতে কাজিয়া কৰিছিল। মই হাই-কাজিয়া মুঠেই পচন্দ নকৰো। ভাবিছিলো তাইক বিয়া দি উলিয়াই দিব পাৰিলে ঘৰখনত কিছু শান্তি হব। তাইৰ কাৰণে এটি ভাল দৰা বিচাৰি ফুৰিছিলো ঠিক মোৰ বিয়াৰ পাছৰ পৰাই। এবছৰ পাছত এদিন এজন বন্ধুৱে ক'লে যে আমাৰ গাওঁৰ সিমূৰে থকা নৰকান্তৰ বাপেকে এবছৰ আগৰ পৰাই নৰকান্তৰ কাৰণে এজনী ভাল ছোৱালী বিচাৰি ক'ত পোৱা নাই। বন্ধুজনৰ হতুৱাই আমাৰ বহিমলাক বিয়া কৰাবনেকি সুধিলো।

জীৱকান্ত আৰু নৰকান্ত দুয়ো ভায়েক। দুয়ো একেলগে কাপোৰৰ ব্যৱসায়ীৰ দোকানত প্ৰায় দহবছৰ চাকৰি কৰিছিল। যেতিয়া তেওঁৰ হাতত কিছু টকা গোট খালে তেতিয়া নিজাকৈ কাপোৰৰ কাৰবাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। দুয়ো ভায়েকে অলপ দিনৰ ভিতৰতে ভালেখিনি টকাৰ মালিক হৈছে। সিহঁতৰ বাপেকে গৰু-গাড়ী চলাইছিল। নিজাকৈ বেপাৰ কৰিবলৈ ধৰাত বাপেকক গাড়ী চলাবলৈ বন্ধ কৰি দিছে। আজিৰ দিনত সিহঁতক বেচ ধনী মানুহ বুলি কব পাৰি। গতিকে বহিমলাক সিহঁতৰ ঘৰত বিয়া দিব পাৰিলে তাইৰ ভাগ্য ভাল বুলিয়ে কব লাগিব।

বন্ধুজনৰ চেষ্টাত নৰকান্তৰ বাপেকক সন্মত কৰালো। বহিমলাক নৰকান্তৰ সৈতে বিয়া দিলো। প্ৰথমে আমাৰ ঘৰৰ সকলোটিয়ে মোক

বৰ প্ৰশংসা কৰিছিল। মা-দেউতাই মোৰ বুদ্ধিক শলাগিছিল। কিন্তু পিছত মই সকলোৰে দাঁতৰ তুল চকুৰ কুটাৰ নিচিনা হলো।”

হৰেণে এটি হুমুণীয়াহ কাঢ়িলে। মই কৈছিলো—“কিয় তোক সকলোৱে বেয়া পোৱা হল। তইতো তেনে কোনো বেয়া কাম কৰা নাই। উপযুক্ত পাত্ৰলৈ উপযুক্ত পাত্ৰীক গটাইছা তাত তোৰ দোষ কি?”

হৰেণে ক'লে—“দোষ আচলতে মোৰ নহয়। দোষ নৰকান্ত আৰু বহিমলাৰ। দোষ সিহঁতৰ ভাগ্যৰ। কিন্তু মানুহে সেইবোৰ নাভাবে। মা-দেউতাই বুদ্ধিও নুবুজে। কেনেকৈ আৰু কিয় সিহঁতক দোষাৰোপ কৰিছো শুন। প্ৰথম বছৰ নৰকান্ত আৰু বহিমলাই ফুৰণ-চকা, পিন্ধা-উৰা আৰু ধন খৰচ কৰি বাহাদুৰি দেখুওৱাত মন-প্ৰাণ ঢালি দিলে। গাঁওৰ সকলো মানুহেই সিহঁতৰ বাহাদুৰি দেখি তবধ মানিলে। মই ছয়োকে সাৱধান কৰি দিলো যাতে অৱান্তৰত ধন খৰচ নকৰে। তেনে কৰিলে সময়ত বিপদত পৰিব বুলিও সঁকিয়াই থলো। সিহঁতে নামানিলে। ককায়েক জীৱকান্তইও নৰকান্তৰ তেনে স্বভাবৰ কাৰণে মাজে সময়ে সাবধান কৰি দিছিল। ককায়েকৰ কথাও সি নামানিলে। ফলত ককায়েক, মাক-বাপেক আৰু ন-বোঁয়েকে নৰকান্ত আৰু বহিমলাক বেয়া পাবলৈ ধৰিলে। সিহঁতৰ অতপালি কিন্তু নকমিল, দিনে দিনে বাঢ়িহে গ'ল। এদিন জীৱকান্তই কিবা দোষৰ কাৰণে নৰকান্তক বৰকৈ গালি পাৰিছিল। সেই কাৰণে নৰকান্তই পৃথকহৈ খাব বুলি স্থিৰ কৰিলে। কথাটো শুনি নৰকান্তক আমাৰ ঘৰলৈ মাতি আনিলো। মই তাক বহুধৰণে বুজালো পৃথক নহবলৈ। সি নামানিলে। বিয়াৰ দুবছৰ পাছতেই নৰকান্ত মাক-বাপেক আৰু ককায়েকৰ পৰা পৃথক হৈ আহিল। সি ভাগত পালে নগদ পাঁচ শ টকা, দুই হাজাৰ টকাৰ কাপোৰ, এজনী গাই গৰু, টিন-পাতৰ ঘৰ এটা, কিছুমান বাচন-বৰ্তন, মাটি এবিধা আৰু বন্ধা-বঢ়া কৰা সাজ-সজুলি কেইপদমান।

নবকান্তই পৃথক হৈ নিজাকৈ ব্যৱসায় কৰিবলৈ ধৰিলে। কি ধৰণে সি বেপাৰ কৰিছিল তাৰ বাহিৰে আনে নাজানে। মাথোন এটা বছৰতে তাৰ চাৰিওপিনে ধাৰ হৈ ধাৰ। এনেকি ঘৰলৈকেও বাকীৰ তাগিদা কৰিবলৈ মানুহ আহিব ধৰিলে। মই কথাটো গম পাই নবকান্তক আমাৰ ঘৰলৈ মাতি আনিলো। বেপাৰ কেনে চলিছে সোধাত সি লোকচান হোৱা বুলি কলে। তেতিয়াও মই তাক কৈছিলো যে ককায়েকৰ ওচৰ ক্ষমা খুজি পুনঃ একেলগে ব্যৱসায় কৰ। সি মোক কি কলে জান? সি ক'লে যে ককায়েকৰ অৱস্থা বৰ বেয়া হৈছে। ককায়েকে হেনো ধাৰৰ কোৱত বেপাৰ বাদ দিব ওলাইছে। সি পৃথক হোৱাৰ পিছৰ পৰাই হেনো বছৰি ককায়েকহঁত লঘোনে থাকিবলগীয়া হৈছে। সেই কথা বাহিৰৰ মানুহে নাজানে।

নবকান্তৰ কথা মই কোনোমতে বিশ্বাস কৰা নাছিলো। কাৰণ মই জনাত তাৰ ককায়েক জীৱকান্তৰ ধন-সম্পত্তি আগতকৈয়ো দুগুণ বাঢ়িছে। দেউতাইও তাৰ কথা বিশ্বাস কৰা নাছিল। তেওঁ কৈছিল—“জীৱকান্তৰ ধন-সম্পত্তি যিমান হৈছে তুমি তাৰে চাৰি ভাগৰ এভাগ কৰাচোন তেতিয়াহে তোমাক পুৰুষ বুলি কম। জীৱকান্তই ধাৰ খণ কৰিছে সেই কথা কোনোৱে নাজানে। এনেকি ঘৰৰ ঘৈণীয়েকেও নাজানে। কিন্তু তোমাৰ ধাৰ আদায় কৰিবলৈ তোমা-লোকৰ ঘৰলৈকে মানুহ আহিছে এনেকি সেই মানুহে তোমাৰপৰা টকা আদায় কৰিব নোৱাৰি আমাকো জনাই গৈছে। সেইবোৰ কথাত আমি বৰ লাজ পাওঁ। তুমি এতিয়াও বুজিবলৈ চেষ্টা কৰ। যদি লগ হ'বলৈ ইচ্ছা নকৰা তেন্তে ভালদৰে ব্যৱসায় কৰ। কাপোৰৰ বেপাৰত যদি সদায় লোকচান হৈ থাকে তেন্তে অলপ কিবা বেপাৰ কৰ।”

দেউতাৰ কথাত সি বৰ লাজ পাইছিল হেনো। আমাৰ ঘৰত চাহ-জলপান নাখাই খং কৰি গুটি গৈছিল। মায়ে বেজাৰ কৰি দেউতাকেই দোষ দিলে। মই মনে মনে থাকিলো। এদিন শুনিলো

নবকান্তই বহিমলাৰ সোণৰ অলঙ্কাৰ বন্ধক থৈ কাৰোবাৰ ধাৰ পৰিশোধ কৰিছে। অন্য এদিন শুনিলো মাটিবিঘা আৰু গাই গৰুজনী বিক্ৰি কৰিছে। আৰু এদিন শুনিলো সি ঘৰত থকা বাচন-বৰ্তন সোপাকে বিক্ৰি কৰিছে। এদিন বহিমলা আমাৰ ঘৰলৈ আহি জনালে যে তাই আৰু ল'ৰাটোৱে দুদিন একো খোৱা নাই। নবকান্ত এসপ্তাহমান ঘৰলৈকে অহা নাই। ক'ত আছে কি কৰিছে কোনোৱে তাৰ খবৰকে নাপায়।

বহিমলা আমাৰ ঘৰত এমাহ থকাৰ পিছত এদিন হঠাৎ নবকান্ত আহি আমাৰ ঘৰত উপস্থিত হৈছিল। সেইদিনা বিবাহ। মই ঘৰতে আছো। মই তাক খুউৰ শান্ত ভাবে বহুত কথা কৈছিলো। সি মোৰ কথাত কিবাবোৰ বলকিব ধৰিলে। যেনে সি অলপতে কৰবাৰপৰা এহেজাৰ টকা পাব। সেই টকাৰে পুনঃ কাপোৰৰ বেপাৰ কৰিব। ময়ো তাক দুই শ মান টকা দিব লাগিব ইত্যাদি। তাৰ কথা মই কোনোমতে বিশ্বাস কৰিব পৰা নাছিলো। মই তাক কৈছিলো—“তুমি মোক যিবোৰ কথা কৈছা সেইবোৰ কথাৰ কোনো মূল্য নাই। কোনোবাই তোমাক টকা দি সহায় কৰিব তেতিয়া তুমি কাপোৰৰ বেপাৰ কৰিবা সেই আশা ত্যাগ কৰ। সত্যহতে মই তোমাক এখন পান-দোকান কৰি দিওঁ, তুমি সেইখনকে ভালদৰে চলোৱা। তাৰ পিছত মই চেষ্টা কৰি যদি পাবো কৰবাত তোমাক কিবা এটি সুবিধা কৰি দিম।” নবকান্তই মোৰ কথাত ক'লে যে পানদোকান কৰিলে মানুহে হেনো তাক হাঁহিব গতিকে পান-দোকান নকৰে। চাকৰি কৰিবনেকি সুধিছিলো নকৰো বুলি কলে। যদি খেতি কৰে তেতিয়া মই গৰু এহাল কিনি দি মাটিও ময়ে যোগাৰ কৰি দিম বুলি কলো তাতো অসম্মত।

নবকান্ত ঘৰলৈ গ'ল। বহিমলাক মায়ে সিহঁতৰ ঘৰত থৈ আহিলগৈ। তাইক ময়েই নবকান্তৰ ঘৰত থবলৈ কলো। লগতে তাইক শিকাই দিলো যেন যি কোনো উপায়ে হওক নবকান্তক সংপথলৈ আনিব লাগিব।

বহিমলাই নবকান্তক সৎপথলৈ অনাৰ কাৰণে কিবা যত্ন কৰিছিল নে নাই নাজানো। সি কিন্তু সৎপথলৈ অহাৰ কোনো লক্ষণ দেখা নাছিলো। বৰং দিনে দিনে সি অসৎপথলৈকেহে গতি কৰা গম পালো। বহিমলা লঘোণে থকাৰ খবৰ পালেই মায়ে চাউল দাইল আদি কৰি তাইক দি আহে। নবকান্তই বেচ আবামত আমি দিয়া চাউলৰ ভাত খাই কোনো কাম নকৰি দিনত শুই থাকে আৰু বাতি কৰবালৈ গৈ জুৰা খেলে, মদ খাই গোটেই বাতি কটাই দিয়ে।

বহিমলাৰ ল'ৰাটো জন্ম পোৱাৰ ছবছৰ পাছতেই ছোৱালী এজনীও জন্ম পালে। তথাপি নবকান্তৰ অলপো পৰিবৰ্তন ন'হল। কিছুদিন বহিমলাক আমাৰ ঘৰত বাখিলে কিজানি তাৰ অলপ পৰিবৰ্তন হয়েই সেই ভাবি মায়ে দেউতাৰ সৈতে আলোচনা কৰি বহিমলাক আমাৰ ঘৰলৈ আনিলে। ময়ো ভাবিছিলো যে সি ল'ৰা-ছোৱালী হালক নেদেখিলে আৰু খাবলৈ নাপালে নিশ্চয় অলপ পৰিবৰ্তন হবই হব। কিন্তু লাভতকৈ মোৰ লোকচানহে বেচি হ'ল। আমাৰ ঘৰত ভাত খোৱাৰ সময়ত সি আহি হাজিৰ হবলৈ ধৰিলে প্ৰত্যেক দিনে। ফলত জোৱায়েকক এৰি মায়ে ভাত খাব নোৱাৰে। দেউতাইও খোৱাৰ সময়ত অহা কাৰণে বেয়াকৈ কব নোৱাৰা হ'ল। এইদৰে এমাহ পাৰ হ'ল। ঘৰৰ কোনোৱে মোক ভয়তে সেই কথা কোৱা নাছিল। কিন্তু এদিন সকলো কথা গম পাই নবকান্তক খুউৰ গালি পাৰিলো আৰু ভৱিষ্যতে সি আমাৰ ঘৰলৈ যাতে নাহে তাৰ বাবে সাবধান কৰি দিলো। মোৰ কথাত বহিমলাই বেয়া পালে। তাই ভাৰতীয় নাৰী। ভাৰতীয় নাৰীয়ে স্বামীক অপমান কৰা সহ্য কৰিব নোৱাৰে। গতিকে তায়ো খঙতে ল'ৰা-ছোৱালী হালক লৈ ভৱিষ্যতে আমাৰ ঘৰলৈ নাহিম বুলি স্বামীগৃহলৈ গুচি গ'ল। ঘৰৰ সকলোটিয়ে ভিতৰে ভিতৰে মোক বেয়া পালে। মই নীৰৱে সকলোবোৰ সহ্য কৰি গলোঁ। তাৰ বাহিৰে মোৰ অন্য উপায় নাছিল।

প্ৰায় এমাহমান পাছত শুনিলো যে নবকান্তই বকোৰ এখন কাপোৰৰ দোকানত কাম কৰিছে। ভাল লাগিল। যি হ'ওক এটা কামত লাগিলে তাৰ স্বভাব নিশ্চয় পৰিবৰ্তন হব। দহদিন পাছত শুনিলো কাপোৰৰ দোকানৰ পৰা তাৰ চাকৰিটো 'নট' হৈছে।

ভৱিষ্যতে নবকান্তই কোনো কাম নকৰিলে বহিমলাক নবকান্তৰ ঘৰত নাৰাখো বুলি প্ৰতিজ্ঞা কৰি মায়ে বহিমলাক আমাৰ ঘৰলৈ লৈ আহিছে। আজি ছমাহ তাই আমাৰ ঘৰতে আছে। পাছলৈ কি হয় নাজানো। আচ্ছা তয়ে কচোন ধনঞ্জয় নবকান্তক কেনেকৈ সৎপথলৈ অনা যাব ?

হৰেণে প্ৰশ্নবোধক দৃষ্টিৰে কিছু সময় মোৰ পিনে চাই আছিল। সিহঁতৰ ভিতৰুৱা কথাত মই কি কওঁ কি নকওঁ ভাবি আছো এনেতে হৰেণে ক'লে—“ক' তই যি কৰিব দিয়া মই তাকেই কৰিম।”

মই ক'লোঁ—“হৰেণ! তই নবকান্তৰ কাৰণে যিমানখিনি কৰিছ সেয়াই যথেষ্ট হৈছে। মই তোক উপদেশ দিবৰ ক্ষমতা নাই তথাপি তই সুধিছ যেতিয়া কওঁ শুন। তই এখন পান-দোকান দে। দুই শ মান টকাৰ বস্তুও কিনি তাক ভালদৰে বুজায়-বঢ়াই দোকানখন চলাবলৈ দে। তাক দিয়া টকা তই হেৰাই যোৱা বুলি ধৰি ল'। কব নোৱাৰি কিজানি তাৰ মনৰ গতি সলনি হয়য়েই। যদি তোৰ কথা নামানে তেন্তে তাৰ লগত একেবাৰেই সম্পৰ্ক নৰখাহে ভাল হব।”

“আচ্ছা বাক সেইটোকে কৰিম। কিন্তু নবীন আৰু বিনোদৰ বিষয়ে কি ব্যৱস্থা কৰিলে ভাল হব তই মোক কব লাগিব।”

“নবীন আৰু বিনোদে কি কৰিছে। সিহঁতেও তোৰ কথা নমনা হৈছে নেকি ?”

“সেই কাৰণেই মই পৃথক হোৱাৰ প্ৰশ্ন উঠিছে। সিহঁতক শাসন কৰিব নোৱাৰিহে মই পৃথক হবলৈ ইচ্ছা কৰিছো। কওঁ শুন।”

হৰেণ কলিতাই নিজৰ ডিঙিটো পৰিষ্কাৰ কৰি নিজে এটা চিগাৰেট

জ্বলাই ললে আৰু এটি চিগাৰেট মোৰ পিনে আগবঢ়ায় দিলে। একে উশাহতে কেই হোপামান ছপি সি আৰম্ভ কৰিলে প্ৰথমে নবীনৰ কথা।

বহিমলাৰ বিয়াৰ এবছৰ পাছত আৰু হৰেণৰ বিয়াৰ দুবছৰ পাছতেই নবীনৰ বিয়াখন পাতিছে। দেউতাকে হেনো নবীনৰ কাৰণে এবছৰৰ আগতেই ছোৱালী এজনী পচন্দ কৰি ৰাখিছিল। গতিকে ধনৰ অভাৱ যদিও হৰেণে নবীনৰ বিয়া পাতিবলৈ বাধ্য হৈছিল। হৰেণে ক'লে—

“নবীনৰ বিয়াৰ সময়ত তাৰ বয়স মাত্ৰ পঁচিশ বছৰ হৈছিল। তাৰ বিয়া দুই-তিনি বছৰ পাছত পাতিম বুলি ভাবিছিলো। কাৰণ মই বছৰে বছৰে একোখন বিয়া পতাৰ জোখাৰে ধন জোগাৰ কৰিব পৰা নাছিলো। মা-দেউতা আৰু পচন্দ কৰি থোৱা ছোৱালীৰ মাক-বাপেকৰ কাৰণে বিয়া পাতিবলৈ বাধ্য হৈছিলো। তাৰ বিয়াত আমাৰ কোম্পানীয়ে একহাজাৰ টকা ‘এড্‌ভাঞ্চ’ দিছিল, সেই টকা আৰ্জলৈকে পৰিশোধ কৰিব পৰা নাই। সেইকথা ঘৰৰ কোনোৱে নাজানে বা জানিলেও কোনোৱে মোৰ দুখৰ ভাগ লব নিবিচাৰে। নবীনৰ বিয়াৰ পাছৰ দুই মাহ মানলৈ তাৰ ঘৈণীয়েকৰ গুণত আমাৰ ঘৰৰ আটায়ে মুগ্ধ হৈছিল। সেই দুই মাহ আমাৰ ঘৈণীয়ে নিজেও আচৰিত হৈছিল নবীনৰ ঘৈণীয়েকৰ গুণত। সকলো কাম তাই অকলেই সামৰিবলৈ যত্ন কৰে, সকলোৰে লগত হাঁহি-ধেমালি কৰে, সন্ধ্যা সময়ত গোঁসাই ঘৰত চাকি-বন্তি জ্বলাই, ঘৰৰ প্ৰত্যেকটি কামতে ধূপ-ধূনা জ্বলাই বেচ এটি সুন্দৰ পৰিবেশৰ সৃষ্টি কৰি ৰাখিছিল। ময়ো তেনে গুণৱতী ভাই-বোৱাৰী এজনী পাবলৈ ঈশ্বৰক আৰাধনা কৰিছিলো। তেওঁ মোৰ আৰাধনাত সন্তুষ্ট হোৱা বুলি ভাবিছিলো।

দুমাহ পাছৰ পৰা সেই গুণৱতীৰ গুণবোৰ নাইকিয়া হবলৈ ধৰিলে। সপ্তাহত এদিনো গোঁসাই ঘৰত ধূপ-ধূনা নিদিয়া হ'ল। টোপনিৰ পৰা ৰাতিপুৱা মাত বজাৰ আগতে নুঠা হ'ল। ঘৰ-কাঠি

অচিবলৈ ইচ্ছা নকৰা হ'ল ইত্যাদি কাৰণত মা-দেউতাই তেওঁক মাজে সময়ে দুই এবাৰ টান কথা শুनावলৈ ধৰিলে। আমাৰ শ্ৰীমতীৰ সৈতেও খুট-খাটকৈ লগা আৰম্ভ হ'ল। ইয়াৰ বাহিৰেও নবীনৰ ঘৈণীয়েকৰ এটি বেয়া দোষৰ কথা মোৰ কৰ্ণগোচৰ হৈছিল। সেয়া হ'ল তেওঁ আমাৰ ঘৰৰ ভাল-বেয়া সকলো কথা তেওঁলোকৰ ঘৰত কৈ দিয়ে। আমাৰ ঘৰত ভালদৰে খাবলৈ নোপোৱা বুলি আৰু তেওঁক কোনোৱে দেখিব নোৱাৰে বুলিও তেওঁলোকৰ সম্পৰ্কীয় মানুহৰ আগত কোৱাৰ অভ্যাস কৰিলে। অকল সেয়াই নহয় হোৱাই-নোহোৱাই নবীনৰ আগত কিছুমান কথা লগালে যাৰ ফলত নবীনেও আমাৰ ঘৰৰ সকলোটিকে ঘৃণাৰ চকুৰে চোৱা আৰম্ভ কৰিলে। মোৰ আৰু মা-দেউতাৰ কথা নমনা হ'ল। যেতিয়া য'লৈ ইচ্ছা তলৈ যোৱা হ'ল, যি ইচ্ছা তাকেই কৰা হ'ল; এনেকি ঘৈণীয়েক কৰবালৈ যাবলগীয়া হলেও তাক নোসোধাকৈ যাব নোৱাৰা হ'ল। এই কথাত মা-দেউতাই মনত আঘাত পালে। আঘাত পোৱাৰ কাৰণ হ'ল মই আমাৰ শ্ৰীমতীক কৰবালৈ পঠিয়াব লাগিলে মা-দেউতাক নোসোধাকৈ নপঠিয়াওঁ মই নিজেও মা-দেউতাক নোসোধাকৈ কোনো কাম কৰা মনত নপৰে। নবীনে তেনে কৰিলে স্বাভাৱিকতে তেওঁলোকে বেয়া পাবই।

দিনে দিনে আমাৰ ঘৰৰ খৰচ বাঢ়ি যোৱাৰ কাৰণে মই এদিন আটাইকে উদ্দেশ্য কৰি কৈছিলো যে কোনোবা এজনে যদি কিবা দুই পইচা ইনকাম নকৰে তেতিয়া হলে মই অকলে ঘৰখৰচ বহন কৰাই টান হৈছে। মনৰ দুখত কৈছিলো। দুখ মানে ভবেশেও অষ্টম মান শ্ৰেণীত দুবাৰ ফেইল কৰি পঢ়িব এৰিছে। নবীন আৰু বিনোদৰ সৈতে ভবেশেও খেতিৰ কামতে লাগিছে। দেউতাইও মাজে সময়ে খেতিৰ পিনে নজৰ দিয়ে। কিন্তু খেতিৰ উৎপাদন বঢ়া নাই, আগৰ সমানেই আছে। দুজনে খেতি কৰি যিমানখিনি উৎপাদন কৰিছিল চাৰিজনো সেইখিনিকে উৎপাদন কৰিলে মই

কেনেকৈ চলিম। পৰিয়ালৰ সংখ্যা কমাই বহুৰে বহুৰে বাঢ়িহে আহিছে।

মাৰ হতুৱাই নবীনে এদিন মোৰপৰা এশ টকা বিচাৰিলে। সি বোলে শাক-পাচলিৰ বেপাৰ কৰিব। কথাটো শুনি ভাল লাগিল। যাহোক নবীনে অন্ততঃ মোৰ দুখৰ কথা বুজিব পাৰিছে বুলি ভাবি মোৰ মনত তাৰ প্ৰতি থকা বেয়া ভাববোৰ আতৰি গ'ল। নবীনক টকা দিলো। সি বকো, ছয়গাওঁ, বাগী আৰু লোহাৰ ঘাট বজাবৰ পৰা শাক-পাচলি কিনি আনি পলাশবাৰী বজাৰত বিক্ৰি কৰিবলৈ ধৰিলে।

এবছৰ যোৱাৰ পাছত দেউতাই এদিন মোক ক'লে—“বোপা তই নবীনৰ পিনে লক্ষ্য কৰিছনে?” দেউতাৰ কথা বুজিব পৰা নাছিলো। ভালদৰে বুজাই কবলৈ কোৱাত তেওঁ ক'লে যে নবীনে শাক-পাচলিৰ বেপাৰ কৰিব ধৰাৰ পৰাই তাৰ খেলৰ টিকট কিনা অভ্যাস কৰিছে। মাজে সময়ে মদ খোৱা আৰম্ভ কৰিছে। আৰু মই দিয়া টকা কাহানিবাই শেষ কৰি ছত্ৰমপুৰ যুৱ সংঘৰ ক্ষুদ্ৰ সঞ্চয়ন আচনিৰ পৰা মাহে পাঁচ টকা স্মৃতত এশ টকা ধাৰলৈ লৈছে যোৱা ছমাহ আগতে। ঘৰত কিন্তু এটি পইচাও দিয়া নাই বুলি ক'লে দেউতাই। তেন্তে টকাবোৰ সি কি কৰিলে? নিশ্চয় সি উক্ত কামত টকাবোৰ খৰচ কৰিছে। মই নবীনক মাতি আনি দেউতাই কোৱা কথাবোৰ তাক কোৱাত সি দেউতাৰ ওপৰত ভীষণ খং কৰিলে। দু দিনলৈ ভাত-পানী নোখোৱাকৈ শুই থাকিল। তাৰ ওপৰত মোৰ খং উঠিছিল। তাৰ স্বভাবৰ কাৰণে তাক ঘৰৰ পৰা উলিয়াই দিম বুলি ভাবিছিলো। মা-দেউতাৰ কাৰণে তাক একো নকলো। সেইদিনা একো নকৈ মই কৰ্মস্থানলৈ গৈছিলো। তাৰ পিছৰ সপ্তাহত ঘৰলৈ আহি সংঘৰ পৰা ধাৰলৈ অনা টকাখিনি পৰিশোধ কৰি তাক বেপাৰ কৰিবলৈ বাধা কৰি খেতিৰ কামতে ভালদৰে মনোনিবেশ কৰিবলৈ দিহা দি গলো।

নবীনে মোৰ কথা হুগুনিলে। কাৰোবাৰপৰা ধাৰ কৰি কিছু টকা হাতত লৈ সি পুনঃ বেপাৰ আৰম্ভ কৰিলে। ছমাহ মানলৈ কোনোৱে মোক সেই কথা কোৱা নাছিল। পিছে মই নিজেই সি বেপাৰ কৰাৰ কথা গম পালো। সেইদিনা নবীন ঘৰত নাছিল। তাক বিচাৰি এজন মানুহ আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল। মানুহজনে মোক সুধিলে—

“আপুনি নবীনৰ কি হয়?”

“মই নবীনৰ ককায়েক।”

“নবীন নাই নেকি?”

“নাই। বাহিৰলৈ গৈছে। বাতিহে আহিব।”

“মই আহিছো মানে নবীনে যোৱা মাহতে মোৰ পৰা শাক-পাচলি কালিয়নকৈ আনিছে। এসপ্তাহৰ পাছতেই টকা দিয়াৰ কথা আছিল। সেই কাৰণে তাগিদা কৰিবলৈ আহিলো। পাৰে যদি……”

“কিমান টকা পাব।”

“দুই কুৰি টকা।”

“বাক আপুনি এতিয়া যাওঁক, কাইলৈ বাতিপুৱা আহিব। বাতিপুৱা নবীনক লগ পাব।”

মানুহজন গ'ল। বাতি নবীন যেতিয়া ঘৰলৈ আহে তেতিয়া মই তাক সুধিলো—

“নবীনে বেপাৰ কৰিয়েই আছ নে?”

“জঁ কৰি আছে।”

“কিয় মই তোক বাধা কৰা নাছিলো।”

নবীনে কিছু সময় মনে মনে আছিল। মই খঙতে তাক কৈছিলো—“তহঁতে কোনোৱে কিয় মোৰ কথা নামান। বেপাৰ কৰিছ ভালদৰে কৰিব লাগে। চাৰিওপিনে ধাৰ-ঋণ কৰি বেপাৰ কৰিবলৈ কোনে কৈছে। তহঁতে ধাৰ কৰিব লাগ পাম মই। মানুহে ঘৰলৈ তাগিদা কৰিব আহিব। ধাৰ পৰিশোধ কৰিব নোৱাৰিলে কথা

শুনাব। সেইবোৰত তহঁতে লাজ নাপাৰ নহয়। এইদৰে চলিলে নহব। মোৰ কথা নামানিলে এই ঘৰৰ পৰা ওলাই যাব লাগিব।”

নবীনে ক’লে—“মই মাত্ৰ চাবোন এডোখৰ কাৰণেহে বেপাৰ এৰা নাই। আৰু ভবিষ্যতলৈও নেৰো।”

মই নবীনে কোৱা কথা বুজিব নোৱাৰি তাক পুনঃ প্ৰশ্ন কৰাত তাৰ ঘৈণীয়েকে নিজৰ মূৰটো পৰ্দাৰ ফাঁকেৰে উলিয়াই কৈছিল—

“এদিন শুক্ৰবাৰে বাইদেউক চাবোন খুজিছিলো। তেওঁ অলপ আগতে চাবোনেৰে কাপোৰ ধুই চাবোনডোখৰ কৰবাত বাখিছিল। মই চাবোন খোজাত আগতে চাবোন থোৱা ঠাইত চাবলৈ ক’লে। মই তাত চাবোন নাপাই আকৌ বাইদেউক সোধাত তেওঁ কলে— “চাবোন যদি তাত নাই তেন্তে মই ক’বপৰা চাবোন দিম।” মই কাপোৰ ধুবলৈ ওলোৱা কাৰণে তেওঁ চাবোন ডোখৰ কৰবাত লুকাই বাখিছে। আবেলি চাবোন ডোখৰ ‘আলমিৰাৰ’ ওপৰত দেখি আমাৰ তেওঁক দেখুৱাইছিলো।”

নবীনে ক’লে—“মই চাবোন ডোখৰ কেলেই লুকাই থৈছে বুলি কোৱাত ~~ন-বোৰে~~ মোক নানান গালি পাৰি লুকাই নোথোৱা বুলি ক’লে। মোৰ তিৰোতাজনীয়ে চাবোনৰ কাৰণে কাপোৰ ধুবলৈ নোপোৱাৰ কাৰণে মই পুনঃ বেপাৰত ধৰিছো।”

মোৰ ঘৈণীক সোধাত তেওঁ উত্তৰ দিলে “মই ক’লে কোনে বিশ্বাস কৰিব গতিকে মা-দেউতাক সোধক।”

মায়ে ক’লে—“বোপা তই এই মুৰ্খবোৰৰ কথাত নালাগিব। ইহঁতৰ কথাত লাগিলে তই পাগল হবি।”

দেউতাই ক’লে—“আগৰ পৰা ইহঁতৰ মাজত কি লাগিছে নাজানো। সেইসময়ত মায়েবাই বহিমলাক থবলৈ গৈছিল। মই টোপনিত। এনেতে নবীন আৰু তাৰ ঘৈণীয়েৰৰ তৰ্ক-বিতৰ্ক কৰা শুনি বিচনাৰ পৰা উঠি আহি চাবোনৰ বিষয়লৈ কাজিয়া লগা গম পালোঁ। তাৰ ঘৈণীয়েবাই কৈছে যে তেওঁ চাবোন ক’তো লুকাই

থোৱা নাই। নবীন আৰু তাৰ ঘৈণীয়েকে কয় লুকাই থৈছে। কাৰ কথা সঁচা কাৰ কথা মিছা কেনেকৈ কম।”

দেউতাৰ কথা শুনি শ্ৰীমতীয়ে ক’লে “সেই সময়ত মানে মই চাবোন থোৱা সময়ত বহিমলাও মোৰ লগত আছিল। তাইক সোধক সঁচা নে মিছা।”

মই সোধাৰ আগতে বহিমলাই মাত লগালে—“তহঁতে মিছাতেই কাজিয়া কৰিছ। ডাঙৰজনী ন-বোৰে সদায় যি ঠাইত চাবোন ৰাখে তাতেই চাবোন ৰাখিছিল। মোৰ ল’ৰাটিয়ে চাবোন ডোখৰ হাতেৰে পিটিকি থকাৰ কাৰণে সেই চাবোন ডোখৰ ন-বো নথকাত ময়েই আলমিৰাৰ ওপৰত ৰাখিছিলোঁ। যাবৰ সময়ত মই ন-বোক কবলৈ পাহৰি গলোঁ।”

আমাৰ শ্ৰীমতীয়ে কাপোৰ ধুইছিল ৰাতিপুৱা আঠ বজাত। নবীনৰ পৰিবাৰে চাবোন বিচাৰিছিল আবেলি এটা বজাত। বহিমলা আমাৰ ঘৰৰ পৰা স্বামী গৃহলৈ গৈছিল ছপৰীয়া বাৰ বজাত। গতিকে বুজা-বুজিৰ ভুলৰ কাৰণে ভিতৰি ভিতৰি ইমান ডাঙৰ ঘটনা ঘটি থকাৰ কথা মই নাজানো। মোক ঘৰৰ সকলো কথা ক’লে কিবা অঘটন হব বুলি মায়ে মোৰ আগত সেইবোৰ কথা কব নালাগে বুলি সকলোকে সাৱধান কৰি দিছে। মই ঘৰখনৰ ভিতৰতেই বেচি খঙাল। খঙৰ কোবত কেতিয়া কি কৰোঁ কি থিক বুলি মায়ে ভাবে। আচলতে সেইটো তেওঁৰ মহা ভুল। মই খঙাল যদিও অবিবেচক নহয় নিশ্চয়। চাবোনৰ কাৰণে হোৱা কাজিয়াৰ কথা মই তেতিয়াই জনা হলে নিশ্চয় বিচাৰ কৰিলোহেঁতেন। বহিমলাৰ মুখে সকলো কথা শুনি নবীন আৰু তাৰ ঘৈণীয়েকে বৰ লাজ পালে। এই বেগতে আমাৰ শ্ৰীমতীয়ে সিহঁতক ছুধাৰ কবলৈ ইচ্ছা কৰিছিল পিছে মই বাধা কৰিলো। তেওঁক বুজালো যে মুৰ্খৰ লগত মুৰ্খ হব নালাগে। সত্যৰ সদায় জয়।

সেইদিনাৰ পৰা নবীনৰ কিছু পৰিবৰ্তন হোৱা যেন অনুমান

কবিলো। সি বেপাৰ কৰিব এৰি দি মনপুতি খেতিৰ কামত লাগিল। ছমাহ গ'ল। ঘোঁৰা কালি মই ঘৰলৈ আহি শুনিলো যে বছৰি তিনি শ টকা পোৱাৰ আশাত নবীনে “বুঢ়া গোহাঁই আশ্ৰিত যাত্ৰা-পাৰ্টি” নামৰ এটি যাত্ৰা-পাৰ্টিৰ দলত লগ হৈছে। ঘৰৰ কোনোৱে নাজানে। কোনোজনকে সোধা নাই। সদায় সন্ধ্যাসময়ত ওলাই গৈ বাতি বাৰটা বজাত ঘূৰি অহাত মায়ে সন্দেহ কৰি সোধাত প্ৰথম এসপ্তাহমান সি ফাঁকি দিছিল। কিন্তু সদায় আক কিমান ফাঁকি দিব। ধৰা পৰিল মাৰ হাতত। তেতিয়া সি মাৰ আগত নম্ৰ সুবত কৈছিল—

“মা! বেপাৰ কৰোঁতে কেইবাজন মানুহৰ পৰা টকা ধৰলৈ লৈছিলো। ধাৰ পৰিশোধ নকৰাতেই ককাইদেৱে বেয়া পোৱা কাৰণে বেপাৰ কৰিবলৈ এৰি দিবলগীয়া হ'ল। গতিকে যাত্ৰা-পাৰ্টিত লগ হলো। এবছৰত তিনি শ টকা পাম। সেই টকাৰে ধাৰ পৰিশোধ কৰিব পাৰিম। ধাৰ পৰিশোধ কৰিলেই মই যাত্ৰা-পাৰ্টিৰ পৰা ওলাই আহিম।”

তাৰ হীন বুদ্ধিৰ কাৰণে মায়ে গালি-গালাজ কৰিছিল। মই শুনিলে কিবা অঘটন ঘটিব বুলি সন্দেহ কৰি মোক নজনাতে বুলি তেওঁ স্বীকাৰ কৰিলে। ইপিনে নবীনে যাত্ৰা-পাৰ্টিত লগ হোৱাৰ কাৰণে বিনোদৰ ভাষণ খং। এদিন বোলে ছয়োজনৰ মাজত এখন সৰু-সুৰা খণ্ড যুদ্ধও হৈ গৈছিল।

নবীনতকৈ বিনোদ বেচি খঙাল। নবীনৰ সকলো কথা পেটৰ ভিতৰতে থাকে। বিনোদ সম্পূৰ্ণ বেলেগ। তাৰ পেটত কথা নাথাকে। কাৰোবাক কিবা কবলগীয়া হলে আগতেই কৈ দিয়ে। ভাল কিম্বা বেয়া পালেও উচিত কথা সি কবই। কাৰো কথালৈ কেৰেপ নকৰে। সি নবীনক বেয়া পাইছিল কাৰণে মায়ে নবীনৰ ফলীয়া হৈ বিনোদক গালি পাৰিলে। সি মাৰ কথাত বেয়া পাই ক'লে—

“তুমি নবীনৰ ফলীয়া হৈছা। ঠিক আছে। সি যদি খেতি নকৰি যাত্ৰা-পাৰ্টিত লগ হব পাৰে মইও খেতি নকৰো। মানুহ বাখি খেতি কৰা।”

খেতি নকৰো বুলি বিনোদে কমল মহাজনৰ মটৰৰ হেণ্ডিমেণৰ চাকৰি কৰিলে গৈ। আগৰ পৰাই তাৰ মটৰৰ কাম শিকিবৰ বৰ ইচ্ছা আছিল বুলি গম পাই ময়ো তাক বাধা নকৰিলো। বাধা নকৰাৰ অন্য এটি কাৰণ আছিল। মোৰ মটৰ কিনাৰ বৰ চখ্। ভাগ্য সুপ্ৰসন্ন হলে কেতিয়াবা হয়তো মটৰ এখন কিনিব পাৰো। গতিকে বিনোদে মটৰৰ কাম শিখিলে মটৰ কিনাত অসুবিধা নহব। মায়ে বিনোদৰ কথাটো ছুদিনমান পাছতেই কৈছিল কিন্তু নবীনৰ কথা আজি বাতিপুৱাহে কলে। কোৱাৰ অৱশ্যে কাৰণ আছে। কাতিমাহ পৰিলেই ধান পকিবলৈ আৰম্ভ কৰিব। আঘোনৰ পৰা সকলো ধান কাটিবৰ হব। ভবেশে অকলে ত্ৰিশ বিঘা মাটিৰ ধান কেনেকৈ চপাব। গতিকে মায়ে নবীনৰ কথাবোৰ মোক জনালে আৰু লগতে মানুহ লগাই ধানখিনি চপোৱাৰ দিহা কৰিবলৈ ক'লে।

এতিয়া বাক তয়েই ক'চোন ধনঞ্জয় মই ইহঁতৰ অতপালি কেনেকৈ সহ্য কৰোঁ। সেইবাবে, পৃথক হোৱাৰ কথাকেই চিন্তা কৰিছো। এইখন ঘৰৰ লগত থাকিলে মই সোনকালে বুঢ়া হব লাগিব, সোনকালে মৰিব লাগিব নাইবা অনতি পলমে এইঘৰৰ মানুহ কেইটিৰ কাৰ্য্যকলাপ সহ্য কৰিব নোৱাৰি পাগল হব লাগিব।”

হৰেণ কলিতাই মনৰ দুখতে আৰু কিবা কিবি কৈছিল। হাত ঘড়ীটোলৈ চাই দেখিলো তেতিয়া বাতি আঠ বাজি গৈছে। মই তাৰপৰা বিদায় লব বিচাৰিলো। সি মোক বিদায় নিদিলে। তাক কিবা এটি পৰামৰ্শ নিদিয়াকৈ মোক বিদায় নিদিয়ে। মই বাক সিহঁতৰ ঘৰুৱা কথাত কেনেকৈ হেতা-ওপৰা কৰো। তথাপি সকলোৱে কোৱাৰ দৰে ময়ো তাক কৈছিলো—“এয়াই সংসাৰ বুইচ হৰেণ। এই সংসাৰত সুখ-দুখ সকলো সহ্য কৰিব পৰাহে মানুহৰ কৰ্তব্য।

তই অধৈৰ্য্য নহবি। সকলো মানুহৰ ঘৰতেই কিবা নহয় কিবা এটি অশান্তি আছেই গতিকে সেইবোৰ অশান্তি দূৰ কৰিবলৈ যত্ন কৰাহে উচিত। তাকে নকৰি ভয়াতুৰ মানুহৰ দৰে পলাই যাব খুজিলে অশান্তিৰ জুই কেতিয়াও নুতুমাৰ। বৰং বেচিকৈহে জ্বলি উঠিব। তই ঘৰখনৰ ডাঙৰ ল'ৰা। সকলো সমস্যা তয়ে সমাধান কৰিব লাগিব। এতিয়া তই পৃথক হোৱাৰ সংকল্প পৰিত্যাগ কৰ। মা-দেউতাৰ বাচি থকা দিন কেইটা, সৰু ভগ্নীয়েৰা জনীক কববাত বিয়া নিদিয়া পৰ্য্যন্ত আৰু আটাই কেইজন ভায়েবাই বিয়া-বাক নকৰা পৰ্য্যন্ত পৃথক হোৱাৰ কথা মনলৈ নানিবি।”

“মই জানো সিমান দিনলৈ ধৈৰ্য্য ধৰিব পাৰিম ধনঞ্জয়।”

“নিশ্চয় পাৰিবি। মানুহে নোৱাৰা কাম পৃথিৱীত নাই।”

“সেইবোৰ কিতাপত লিখা কথা। কবিৰ কল্পনা।”

“তই সকলো কথা বেচিকৈ চিন্তা কৰি নাথাকিবি। মানে তই বেচি ‘চেক্টিমেণ্টেল’ নহবি। তেতিয়া সকলো ঠিক হৈ যাব। বাক এতিয়া মই যাওঁ ৰাতি বহুখিনি হ’ল।”

“যা বাক।”

হৰেণহঁতৰ ঘৰৰ পৰা আহি আমাৰ ঘৰ পাওঁতে চাৰে আঠ বাজি গৈছিল। টেবিলৰ ওপৰত আধা লিখা নাটকখনৰ ওপৰত কলমটো খোলা ভাবে মই যেনেকৈ ৰাখিছিলো ঠিক তেনেভাবেই আছে। শ্ৰীমতীয়ে মই অহা গম পাই ভাত খাবৰ হৈছে বুলি জনালে। ঠাণ্ডাৰ দিনৰ ভাত গৰমে গৰমে খোৱাই ভাল বুলি হাত-ভৰি ধুই ভাত খাবলৈ ৰান্ধনী ঘৰলৈ গলো।

দেউতা আৰু মহাদেৱে ভাত খাই আছে। মহাই মোক দেখিয়েই কলে—

“তুমিচোন বহু ৰাতি কৰিলা বোপাই। দূৰণিলৈকে গৈছিলো হবলা?”

“আপুনি কেতিয়া আহিছে?”

“পাঁচ বজাতেই আহিছো।”

“ঘৰৰ পিনে ভাল নে?”

“ভগবানে ৰাখিছে কোনোমতে।”

তুই এটি ঘৰুৱা কথা আলোচনা কৰি ভাত খোৱা শেষ কৰি মই পুনঃ মোৰ কামলৈ আহি অসমাপ্ত নাটকখন শেষ কৰাৰ এটা চেষ্টা চলাইছিলো মাথোন এনেতে মহা আহি মোৰ কামত হাজিৰ হ’ল। তেওঁ ক’লে—

“তুমি কাইলৈ ৰাতিপুৱাই যাবা নহয়?”

“হয়।”

“কাইলৈ তোমাৰ সৈতে আলোচনা কৰাৰ সময় নাপামেই। মই কিয় আহিছো তোমাক কোৱাই নাই। আমাৰ ডাঙৰ আইজনীৰ বিয়া পাতিছো নহয়।”

“বৰ ভাল কথা। দৰাজনে কি কাম কৰে।”

“হওঁতে দৰাজনে এখন প্ৰাইভেড হাইস্কুলত কাম কৰিছে। অহাবহুৰলৈ মঞ্জুৰী পাব।”

“ভাল কথা। মাষ্টৰ দৰা পাইছে। আপোনাৰ ভাগ্যই ভাল। কেতিয়া বিয়া হব?”

“এই বছৰ মাঘৰ মাহতেই ভাল দিন এটি ঠিক কৰিব লাগিব সিহঁতে পুহৰ মাহতে বিয়া পাতিব খুজিছিল। মই নোৱাৰো নহয় বোপাই। ছোৱালী বিয়া দিম বুলি মই একেবাৰে সাজু হোৱাই নাই। তাইৰ কাৰণে কম বস্তু লাগিবনে! গহনা বুলিবৰ এপদো নাই তাৰোপৰি আজি-কালি ‘ফাৰ্ণিচাৰ’ নিদিলে কেনেকৈ হব। মই বৰ বিপদতহে পৰিছো। মাটি চাৰি বিঘামান বন্ধক দি সেই টকাৰে তাইৰ গহনাখিনি কোনোমতে কৰিব পাৰিম। মই ভাবিছিলো

ফাৰ্ণিচাৰখিনিৰ কথা তোমাকেই কম। যিমান পইচা খৰচ পৰে তুমি এতিয়া খৰচ কৰি 'ফাৰ্ণিচাৰ' খিনি তৈয়াৰ কৰি দিয়া। দেহটো ভালে থাকিলে মই যি কোনো উপায়ে বিয়াৰ পাছতেই তোমাৰ ঋণ পৰিশোধ কৰিম।”

মহাই তেওঁৰ দুখৰ কথা কিমান যে মোৰ আগত প্ৰকাশ নকৰিলে। মই নিৰুপায়ত পৰি বিয়াৰ আগতে টকা এশ দিম বুলি কৈছিলো তেওঁ সন্মত হোৱা নাছিল। মই শেষত মহাক কৈছিলো—“মহা! প্ৰত্যেক মানুহে নিজৰ দুখৰ কথা নিজেহে বুজে আনে নুবুজে। আমি কেনেকৈ চলিছো সেই কথা আপুনি নাজানে আৰু আপুনি কেনেকৈ চলিছে সেই কথা ময়ো নাজানো। সঁচাকৈ মোৰ দৰ্শনহাৰ টকাৰে মোকেই কোনোমতে নাটে। তথাপি কোনোমতে সেই দৰ্শনহাৰ টকাৰে এই ঘৰখন যে কিমান কষ্টত চলিছো সেই কথা বুজিবলৈ অলপ চেষ্টা নকৰে কিয়। পাৰিলে মই 'ফাৰ্ণিচাৰ' সমুদায় টকা দিলোহেঁতেন।”

মহাই মোৰ কথাত অলপ বেয়া পাইছিল নিশ্চয়। কাৰণ তেওঁ মুখেৰে একো নামাতি মোৰ কমৰ পৰা ওলাই গৈছিল। তেনেকৈ ওলাই যোৱাৰ কাৰণে ময়ো বেজাৰ কৰিছিলো। কি কৰোঁ কি নকৰোঁ এইবোৰ ভাবি থাকোঁতেই নটা বাজি দহ মিনিট পাৰ হৈ গৈছিল। শ্ৰীমতী শুবলৈ আহি মোক কৈছিল—

“আপুনি এতিয়াও শুৱা নাই? কি ভাবিছে?”

একো ভবা নাই বুলি কৈ আধা লিখা নাটকখন ফালি থিৰিকিৰে পেলাইদি এখিলা কাকতত লিখিলো—

মৰমৰ ভাইটিহঁত!

তোমালোকে বেয়া নাপাবা। বিশেষ অনুবিধাৰ কাৰণে গল্প লিখা নহল। এই বেলিলৈ মোক ক্ষমা কৰিবা। ইতি।

তোমালোকৰ

ধনঞ্জয়

কাকতখিলা শ্ৰীমতীৰ হাতত দি, ক'লো “ৰাতিপুৱা ল'ৰাহঁত আহিলে মোক নজগোৱাকৈ কাকতখিলা দিবা।” শুই থাকিলো।

ৰাতিপুৱা সাত বজাৰ লগে লগে ল'ৰাহঁত আকৌ আহিল। শ্ৰীমতীয়ে চিঠিখন সিহঁতৰ হাতত দিলে। হতাশ মনেৰে সিহঁত গুচি গ'ল। চাহ-জলপান একো নাখালে। কথাটো শুনি মোৰ বৰ বেয়া লাগিল। বেয়া লাগিল সিহঁতক বিমুখ কৰা কাৰণে। কিন্তু মোৰ কোনো উপায় নাছিল। দুষ্ট গ্ৰহৰ সন্নিবেশ ঘটাব কাৰণে মই প্ৰায়ে কামত বাধা পাওঁ। সেই কথা কোনোৱে নুবুজে।

দুষ্টমন

আবেলি চাৰি বজাৰ পৰা সন্ধ্যা ছয় বজালৈ মহিমে মোৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰি আছিল। মই ঘৰ পোৱাৰ লগে লগে সি বিবক্তিবোৰ মোক কৈছিল—

“তোৰ অনপো কাণ্ডজ্ঞান নাই অ’ চন্দন।”

“তোৰ খং উঠিছে?”

“খং নুঠিব কিয়। দু ঘণ্টা সময় তোৰ কাৰণে অবাবতে নষ্ট কৰিলো। মই তোকে আজি চাৰি বজাৰ লগে লগে ঘৰলৈ অহাৰ কথা কোৱা নাছিলো?”

“কৈছিলি অৱশ্যে।”

“কোৱা নাছিলোনে যে মই থিক চাৰি বজাত তোৰ ঘৰলৈ আহিম?”

“কৈছিলি।”

“আক কোৱা নাছিলোনে যে তোৰ লগত মোৰ জৰুৰি কাম আছে?”

“সেই কথাও কৈছিলি।”

“তেন্তে কিয় তই মোৰ কথা নামানিলি?”

“তই জনা উচিত যে মই অফিচৰ কেৰাণীহে অফিচৰ নহওঁ। অফিচৰৰ হুকুম অমান্য কৰাৰ উপায় নাই। আক জনা উচিত যে আমাৰ বছৰৰ শেষৰ মাহত ‘অভাৱ টাইম’ খাটিব লাগে।”

“বছৰৰ শেষৰ মাহত যে ‘অভাৱ টাইম’ খাটিব লাগে তাৰ কাৰণে দায়ী কোন? বছৰৰ বাকী দিনবোৰত ঠিক মতে কাম নকৰাৰ ফলত তইৰ কাম ‘পেইন্ডিং’ হৈ থাকে। সেইবোৰ কাম বছৰৰ শেষত কৰ।”

দুষ্টমন

৪৯

“তই মোৰ দৰে কেৰাণী কাম কৰা হলে বুজিলিহেঁতেন। বাক তই কিয় আহিছিলি ক’।”

“মোৰ এতিয়া সময় নাই। তই কাইলৈ ৰাতিপুৱা মোৰ তালৈ যাবি। জৰুৰি কথা এটি আছে।”

“এতিয়াই ক’লে কি অসুবিধা আছে?”

“অসুবিধা আছে। ইয়াত কোৱা কথা নহয়। মোৰ এতিয়া সময়ো নাই। এঠাইলৈ যোৱাৰ ‘প্ৰগ্ৰেম’ আছে। তই কাইলৈ নিশ্চয় মোৰ তালৈ যাবি কিন্তু। নগলে তোৰেই বিপদ। বুজিলি। মই যাওঁ এতিয়া।”

“বাক চেষ্টা কৰিম” বুলি মহীমক বিদায় দিলো। মই কিন্তু মহীমৰ কথামতে পিছদিনা তাৰ ঘৰলৈ নগলো। নগলো নতুন ফান্দত বন্দী হোৱাৰ ভয়ত। কাৰণ মই জানো যে মহীমৰ কোনো জৰুৰি কথা নাথাকে। তাৰ জৰুৰি কথাৰ ভিতৰত হব—মই তাৰ সৈতে কৰবালৈ যাব লাগিব গতিকে মই কেতিয়া যাম তাক জনাব লাগে। নগলে নেৰিব। নাইবা মোৰপৰা কিবা ফাং-ফুং কৰি কেইটামান টকা আদায় কৰি খানা পাতিব। এনে ধৰণৰ কথাবোৰ তাৰ মনত বৰ জৰুৰি কথা।

আগতে মই বছৰৰ তাৰ জৰুৰি কথাৰ ভাগ লবলৈ গৈ বিপদত পৰিছিলো। প্ৰথমদিনা মোৰ কি দশা হৈছিল শুনক। মহীমই তাৰ চাকৰটোৰ হাতত মোলৈ এখন চিঠি দিছিল। চিঠিখনত লিখা আছিল অফিচ ছুটিৰ পাছত বাহিৰে বাহিৰে মহীমৰ ঘৰলৈ যাব লাগে। বৰ জৰুৰি কথা আছে।

চাৰে-চাৰিটা বজাত মহীমৰ ঘৰ পালোঁগৈ। অজিত, ধীৰেণ আৰু বিমল বহি মহীমৰ সৈতে কিবা-কিবি আলোচনা কৰি আছিল। মই যোৱাৰ লগে লগে সিহঁতে কথা বন্ধ কৰি চাৰিওজনে মোক আদৰি নি বহিবলৈ দিলে। তাৰ পিছত?

তাৰ পিছত মহীমে ক’লে—“তই ঠিক সময়ত আহি নাপাবি বুলি

চিন্তা কৰিছিলো। আমি ইমান সময়ে তোৰ বিষয়েই আলোচনা কৰি আছো।”

অজিতে ক’লে—“মই জানো যে তই ঠিক সময়ত আহিবি। কাৰণ প্ৰৱৰ্ত্তনা কৰাৰ স্বভাব তোৰ নাই।”

ধীৰেণে গুৰু-গম্ভীৰ স্বৰে ক’লে—“চন্দন সঁচাকৈয়ে চন্দন। নামটিৰ লগত মানুহজনৰ বেচ মিল আছে।”

বিমলে ক’লে—“কোনো মানুহকেই আগত প্ৰশংসা কৰা উচিত নহয়। এই কথা তহঁতে নাজান নে?”

মহীমে ক’লে—“চন্দনক আচল কথা নকৰ কিয় অজিত।”

অজিতে ক’লে—“মানে আমি তোক লগ পাবলৈ বহুদিনৰ পৰা চেষ্টা কৰিও লগ ধৰিব পৰা নাছিলো। আজি মহীমে তোক ইয়ালৈ মতাৰ উদ্দেশ্য হ’ল আমি আটায়ে মিলি খানা খাব খোজো। তোৰ মতামত কি বাক।”

লগৰ বন্ধু কেইজনে খানা খাব মই অসম্মত হোৱাৰ কোনো কাৰণ নেদেখি সন্মতি জনালো। সিহঁতে আনন্দতে মোৰ পিঠিত ছুৰাবমান চপৰিয়ালে। অজিতে ক’লে—

“শুভস্য শীঘ্ৰম্।” চন্দন সন্মত যেতিয়া খানা আজিয়েই খোৱা ভাল হব। নে কি কৰ মহীম?”

মহীমে সন্মতি জনালে। ময়ো জনালো। খানা বাতি দহটা বজাৰ আগতে হব লাগে বুলি কৈছিলো মই। কাৰণ বাতি বেচি হলে ঘৰলৈ ৰোৱাত মোৰেই অসুবিধা হব। সিহঁত মঞ্জুৰ। খানা খোৱাৰ কথা আমাৰ ঘৰত জনাবলৈ মই ঘৰলৈ যাব ওলোৱাত ধীৰেণে মাত লগালে—

“হেৰি নহয় চন্দন। এতিয়া আমাৰ হাতত টকা নাই বুইচ। তোৰ লগত আছে নে নাই?”

অজিতে সুধিলে—“টকা এতিয়াই লাগিছে কেলেই? সিও ঘৰৰ পৰা সোনকালে আহকগৈ আৰু আমিও ঘৰৰ পৰা আহোঁগৈ তেতিয়া টকাৰ বিচাৰ কৰিম নে কি কৰ?”

ধীৰেণে—এতিয়াই বজাৰ নকৰিলে বাতি বাৰটা বজাৰ আগতে খানা খোৱা নহব।

বিমল—ধীৰেণে ঠিক কথা কৈছে। এতিয়া কাৰ হাতত টকা আছে বজাৰ কৰিবলৈ দিয়াহে ভাল। সোনকালে বজাৰ নকৰিলে সঁচাকৈয়ে বাতি হব।

মহীম—মোৰ হাতত এতিয়া এক টকাও নাই। দেউতাক খুজিলেহে হব। চন্দনৰ হাতত বাক কিমান টকা আছে?

মোৰ হাতত ষাঠি টকা আছিল। মই দহ টকা বাখি পঞ্চাশ টকা মহীমৰ হাতত দি—“মোক কিন্তু আজিতেই টকাখিনি লাগিব দেই” বুলি কৈ ঘৰলৈ গৈছিলো।

বাতি এঘাৰ বজাত আমাৰ খানা খোৱা শেষ হৈছিল। খানাৰ শেষত আটায়ে মহীমৰ কঁমত বহিলো খৰচৰ হিচাব কৰাৰ উদ্দেশ্যে। ধীৰেণে হিচাব কৰি সত্তৰ টকা খৰচ হোৱা বুলি কলে। অজিতে খৰচ বেচি হোৱা বুলি কলে। বিমলে বৰ বেচি খৰচ হোৱা নাই বুলি কলে। আৰু মহীমে কি কলে জানে?

মহীমে ক’লে—“হেৰি নহয় চন্দন। তই আমাক পঞ্চাশ টকাহে দিছ। আৰু বিশ টকা তই এই মাহৰ এক তাৰিখে মোক দিবি।”

অজিতে ক’লে—“এৰা খানা খাইছো যেতিয়া ভালদৰে খোৱাই ভাল।”

বিমলে ক’লে—“আচল কথা কি জান চন্দন? তই এইবাৰ ‘প্ৰমোচন’ পোৱা খানাটো ‘পেইনদিং’ আছিল নহয়? আজি খালো। বাকী টকা বিশটা মহীমক দিবি। আধকৰাকৈ খানা খুৱাব নাপায়।”

মই সিহঁতৰ কথাবোৰ বুজি নাপাই কিহৰ প্ৰমোচন সোধাত সিহঁতে কৈছিল যে মই হেনো হেড্ ক্লৰ্কলৈ অলপতে ‘প্ৰমোচন’ পাইছো গতিকে সিহঁতক খানা খুৱাব লাগে। সিহঁতে হেনো এমাহ আগতেই নিছে। মই সিহঁতক নিজে নোকোৱা কাৰণে মোৰ ওপৰত খ

কৰিছে। সেই কাৰণে সিহঁতে বুদ্ধি কৰি মোৰ পৰা পঞ্চাশ টকা আদায় কৰিছে।

দেখিছেনে সিহঁতৰ কাণ্ডখন। মোৰ ‘প্ৰমোচন’ নোহোৱাকৈয়ে সিহঁতে ‘প্ৰমোচনৰ’ খানা আদায় কৰিলে। ইমান সহজতে প্ৰমোচন পোৱা। চাকৰিৰ নামত কিমান ডেকাই বলি-বিধান দিয়ে চাকৰি দেৱীক সন্তুষ্ট কৰিব নোৱাৰি হা-চাকৰি বুলি হাহাকাৰ কৰিব লাগিছে তাৰ লেখ দিয়া টান অথচ মই দেৱলোকৰ সকলোকে বলি-বিধান দি কোনোমতে তিনিবছৰ আগতে কেবাগীৰ চাকৰি এটি পাইছোঁহে মাথোন, ইমান সহজে ‘প্ৰমোচন’ হব কেনেকৈ।

মই সিহঁতক কিমান বুজালো তথাপি সিহঁতে মোৰ কথা বিশ্বাস নকৰিলে। লাভৰ ভিতৰত “দুঃখ লটু-পটু শাস্তৰ মৰণ” হোৱাৰ নিচিনা মোৰো মৰণ হ’ল। অকাৰণে সঙ্গদোষৰ কাৰণে টকা পঞ্চাশটা হেৰুৱাই বাজেট মিলাব নোৱাৰি কাবুলীৱালাৰ পৰা ধাৰ লবলৈ বাধ্য হৈছিলো মাহৰ শেষত।

কাবুলীৱালাৰ পৰা ধাৰ ললে কি বিপদ সেয়া ধাৰ লওঁতাজনেহে বুজে। মই ভাল শিক্ষা পাইছিলো। পঞ্চাশ টকা ধাৰ লওঁতে কাবুলীৱালাই হেণ্ডনোট লিখি লৈছিল এশ টকাৰ। প্ৰতিমাহৰ এক তাৰিখে অফিচ ছুটিৰ আগতেই কাবুলীৱালাজনে মোক অপেক্ষা কৰি অফিচৰ বাহিৰত বৈ থাকে। অফিচৰ পৰা ওলালেই সি ওচৰ চাপে। মই লাজ পাওঁ তথাপি উপায় নাই, স্তূতৰ টকা কেইটা দিয়াতহে সি মোৰ ওচৰৰ পৰা আতৰি যায়।

বিশ্বাস কৰক মই চিগাৰেটৰ কাৰণে খৰচ কৰা পইচা চিগাৰেট-নাথায় জমা কৰি কোনোমতে তিনিমাহৰ মূৰত কাবুলীৱালাৰ ধাৰ পৰিশোধ কৰিছিলো। ইয়াৰ ভিতৰত মই যে কিমান জীয়াতু ভুগিছিলো সেই কথা মইহে বুজে।

আক এদিনৰ কথা মনত আছে। মই তেতিয়া কলেজত পঢ়ি আছিলো। মহীমে মোক জোৰ কৰি তাৰ বন্ধু এজনৰ ঘৰলৈ লৈ গৈছিল।

মই নাযাওঁ সি নেৰে। যেতিয়া সি মোৰ ওপৰত অভিমান কৰিবৰ উপক্ৰম কৰিলে তেতিয়া মই সন্মতি জনাবলৈ বাধ্য হৈছিলো।

মহীম আক মই বাতিপুৰা সাত বজাত উত্তৰ লক্ষীমপুৰ ঢকুৱাখানা পাব্লিক বাচ এখনত উঠি ললোঁ। বাচত উঠিয়েই তাক সুধিছিলো আমি ক’ত নামিব লাগিব। সি মোৰ কথাত মোক ধমক দি ক’লে—

“তই ভাল মানুহৰ দৰে মনে মনে থাক। মই য’ত নামিম তয়ো তাতেই নামিবি।” তাৰ কথামতে মই মনে মনে থাকিলো। আবেলি পাঁচ বজাত আমি ঢকুৱাখানা পালো। বাচখনৰ পৰা আটাইবোৰ পেচেঞ্জাৰ নামি গ’ল। মহীম তেতিয়াও প্ৰস্তৰ মূৰ্তিৰ নিচিনা অলৰ অচৰ ভাবে আছে। মই মতা নাই। বাচখনৰ হেন্দিমেনে আমাক ক’লে—

“বাবু! বাচখন আগলৈ নাযাব। আপোনালোক ইয়াতেই নামিব লাগিব। আপোনালোকৰ ভাড়াখিনিও দিয়ক।”

হেন্দিমেনৰ কথা শুনি মহীমে সিংহৰ দৰে গৰজি কবলৈ ধৰিলে—

“ভাৰা দিব লাগে? কিয় ভাৰা দিব লাগে? তোমালোকৰ বাচ ইয়াতেই বাখিবা বুলি কলেই আগতে কোৱা নাছিল। আমি এতিয়া কেনেকৈ যাম? তোমাক ভাৰা নিদিওঁ। তুমিহে ওলোটা আমাক হোটেলত থকা-খোৱাৰ বাবদ কেইটকামান দিব লাগিব। তোমালোকৰ ড্ৰাইভাৰক মাতা। ক’লৈ গ’ল তেওঁ?”

বাচখন ঢকুৱাখানাৰ চাহৰ দোকান এখনৰ সম্মুখত বাখিয়েই ড্ৰাইভাৰজন চাহ দোকানখনত চাহ খাবলৈ গৈছে। সেইবাবে হেন্দিমেনজনেই সুধিলে—

“আপোনালোক যাব ক’লৈ?”

মহীমে আগতকৈও অলপ বেচি উত্তপ্ত ভাবে ক’লে—“ক’লৈ যাম? ঘিলামাৰালৈ যাম।”

মহীমৰ কথা শুনি বেচেৰা হেন্দিমেনজনে হাঁহি হাঁহি ড্ৰাইভাৰজনক মাতি আনিবলৈ গ’ল। মই মহীমৰ কাণ্ড দেখি উচ্চস্বৰে হাঁহিলোঁ।

মই ইতিকিং কৰা বুলি মহীমৰ খং মোৰ ওপৰত। ডাইভাৰজন আহি অতিশয় নম্র ভাবে ক'লে—

“আপোনালোকে ঘিলামাৰা কাহানিবাই এৰি আহিছে। আপোনালোকে চিনি নাপায় যদি মোক আগতে কোৱাহেঁতেন ভাল আছিল। মই আপোনালোকক ঠিক ঠাইত নমাই দি আহিলোহেঁতেন। ঘিলামাৰা ইয়াৰ পৰা বহু দূৰ। খোজ কাটি গলে আপোনালোকৰ বৰ কষ্ট হব তত্পৰি বাতিও বহুত হব।”

মই ডাইভাৰক সুধিলো—“উত্তৰ লক্ষীমপুৰলৈ যোৱা বাচ পাম নে?”

—এতিয়া উত্তৰ লক্ষীমপুৰলৈ যোৱা কোনো বাচ নাই। কাইলৈ বাতিপুৰা সাত বজাতহে বাচ পাব।

—টেক্সি পোৱা যাব?

—নাপাব।

—ট্রাক?

—ট্রাক হয়তো পাব পাৰে। কিন্তু কেতিয়া পাব কোনো নিশ্চয়তা নাই। নাপাবও পাৰে। কাৰণ সদায় এই পথেৰে ট্রাক নচলে।

—আপুনি আমাক ঘিলামাৰাত নমাই দি আহক। যিমান টকা লাগে দিম।

—আপোনালোকক উপকাৰ কৰিব পাৰিলে বৰ সুখ পালোহেঁতেন। পিছে মই ঘিলামাৰালৈ যাব নোৱাৰিম। চাবে পাঁচ বজাত ইয়াৰ পৰা মই বিয়াৰ বিজাৰ্ড এটি চিচিবৰগাওঁলৈ নিব লাগিব। গতিকে মোক ক্ষমা কৰিব।

—আমি ভেনেহলে কি কৰোঁ?

—যদি ঢকুৱাখানাত আপোনালোকৰ কোনোবা চিনাকি মানুহ আছে তেন্তে বাতি ইয়াতেই থাকক। কাইলৈ বাতিপুৰা আমাৰ গাড়ীত (বাচত) যাব পাৰিব। যদি আপোনালোকৰ চিনাকি মানুহ নাই তেন্তে আমাৰ ঘৰত থকাৰ ব্যৱস্থা কৰি দিম।

ঢকুৱাখানাত মোৰ বন্ধু এজনৰ ঘৰ আছে। তেওঁলোকৰ ঘৰত বহুদিন আগতে এদিন আলহী হৈ গৈছিলো। বন্ধুজন এতিয়া ডিব্ৰুগড়ত আছে। তাতেই চাকৰি কৰে। তেওঁলোকৰ ঘৰৰ মানুহে এতিয়া মোক চিনি পাব নে নাপাব সন্দেহ। নাপালেও চিনাকি দিম সেই ভাবি মই ডাইভাৰক কলোঁ—“বাক আপুনি যদি আমাক থৈ আহিব নোৱাৰে তেন্তে আমিও ইয়াতেই চিনাকি মানুহৰ ঘৰ বিচাৰি উলিয়াব লাগিব। আপোনাৰ ঘৰলৈ গৈ আপোনাক কষ্ট নিদিওঁ।

ছুয়ো বাচৰ পৰা নামি ডাইভাৰৰ হাতত মটৰ ভাৰা দিলো। মহীমে বৰ লাজ পাইছিল। সি মুখেৰে এষাৰ কথাও নকৈ তলবুৰ কৰি আছিল। ছুয়ো ঢকুৱাখানা হাইস্কুল অভিমুখে খোজ ললো। মই আগে আগে মহীম মোৰ পিছে পিছে। ছুয়োৰো মুখত মাত নাই। মই অকলে অকলে মহীমৰ দেমাকী আৰু সি পোৱা লাজৰ কথা ভাবি একো একোবাৰ হাঁহিছিলো।

হাইস্কুলখন এৰি আমি এঘৰ মানুহৰ পদূলি মুখত থিয় হৈ ইফালে সিফালে চাইছিলো মোৰ বন্ধুজনৰ ঘৰটো হয় নে নহয়। এজন বুঢ়া মানুহে আমাক ভেনেদৰে থিয় দি থকা দেখি আমাৰ ওচৰলৈ আহি সুধিলে—

“বোপাইঁতৰ ঘৰ ক'ত? মই আপোনালোকক চিনি পোৱা নাই দেখোন। ইয়ালৈ নতুনকৈ আহিছে হবলা?”

বুঢ়াজনে উপযাচি আমাক সোধাৰ কাৰণে ভালেই পালোঁ। আমিও কাৰোবাক সুধিম বুলি ভাবিয়েই আছিলো। মই বুঢ়াজনক কলোঁ—

“ককা! আমি লক্ষীমপুৰৰ পৰা আহিছো। এইটো বাক কাৰ ঘৰ?”

বুঢ়াই তপবাই উত্তৰ দিলে—“এইটো বজ্জনহঁতৰ ঘৰ।”

“ভাল। আমি এওঁলোকৰ ঘৰলৈকে আহিছো।”

“বাক ঘবলৈকে যোৱাগৈ।”

বুঢ়াজন কৰবালৈ গ’লগৈ। আমি পদূলিৰে ভিতৰলৈ খোজ ললোঁ। পাঁচ বছৰ আগতে মাত্ৰ এবাতিৰ কাৰণে বজ্জনহঁতৰ ঘৰত আলহী হৈছিলোঁ। মোৰ ভুল হব বুলি মন্দেহ হৈছিল। পিছে ভুল নোহোৱা বুলি গম পাই মনে মনে গৰ্ব অনুভব কৰিছিলোঁ। আমি চোতাল পোৱাৰ লগে লগে এগৰাকী বিধবা তিবোতাই হাতত লেম্প এটি লৈ আমাৰ ওচৰলৈ আহিল। বজ্জনে মোক কৈছিল যে তাৰ ককাইদেৱেক ছবছৰ আগতে ধেমাজীলৈ যাওঁতে ‘ট্ৰাক’ দুৰ্ঘটনা হৈ প্ৰাণ ত্যাগ কৰিছে। বিধবা তিবোতাজনী নিশ্চয় বজ্জনৰ ন-বোঁয়েক। মই তেওঁৰ ওচৰলৈ গৈ কৈছিলোঁ—

“ন-বোঁ মোক চিনি পাইছে নে নাই? মই চন্দন। পাঁচ বছৰ আগতে এদিন ৰাতি যে ইয়াত আলহী হৈছিলোঁ। আপোনাৰ মনত পৰিছেনে বাক?”

ন-বোঁ বোলাৰ কাৰণে তেওঁ কি ভাবিছিল নাজানো। তেওঁ ঘৰৰ ভিতৰৰ পৰা দুখন চকী আনি আমাক চোতালতে বহিবলৈ দিলে। এজনী ছোৱালীয়ে এখন সৰু মেজ আনি আমাৰ আগত ৰাখিলে। তিবোতাজনীয়ে লেম্পটো মেজৰ ওপৰত থৈ ক’লে—“আপোনালোক বহক। মই চাহ-জলপান তৈয়াৰ কৰোঁ।”

তেওঁ ঘৰৰ ভিতৰলৈ গ’ল। ছোৱালীজনীও তেওঁৰ পিছে পিছে ভিতৰলৈ গ’লগৈ। হাতত লেম্পটো লৈ মই চোতালৰ চাৰিওপিনে থকা ঘৰকেইটি বাহিৰৰ পৰা পৰীক্ষা কৰি আহি মহীমক কলোঁ—

“বুইচ মহীম! মই আজি পাঁচ বছৰ পাছত এওঁলোকৰ ঘৰলৈ আহি বেচ পৰিবৰ্ত্তন হোৱা যেন অনুমান কৰিছোঁ। এওঁলোকৰ প্ৰত্যেকটি ঘৰ য়ান পৰি যোৱা যেন অনুমান কৰিছোঁ। মানুহৰ ইমান পৰিবৰ্ত্তন হব বুলি মই কল্পনাই কৰা নাছিলোঁ। এদিন এওঁলোক চকুৱাখানাৰ জমিদাৰ আছিল। বজ্জন যেতিয়া কলেজত পঢ়ি থাকে তেতিয়া তাৰ ককাইদেৱেকে অকলে ঠিকাৰ কাম চলাইছিল; ধান,

মৰাপাট, সৰিয়হ আদিৰ বেপাৰ কৰিছিল। দুই-তিনিখন ট্ৰাক উক্ত কামৰ কাৰণে নিয়োগ কৰিছিল। পাঁচ-ছয়জন মানুহ ৰাখি ত্ৰিশ-চল্লিশ বিঘা মাটিত খেতি কৰিছিল। এই অঞ্চলৰ সুবিধাৰ কাৰণে কিতাপৰ দোকান আৰু গেলামালৰ দোকান আদিও চলাইছিল। মানুহজন ইমান কৰ্মব্যস্ত আছিল যে তেওঁ মানুহৰ লগত কথা কবলৈকে সময় নাপাইছিল। মই যেতিয়া ইয়ালৈ আহিছিলোঁ তেতিয়া বজ্জনে কৈছিল যে সিহঁতৰ ধানৰ ভৰাল ঘৰ পাঁচটা, সৰিয়হৰ ভৰাল দুটা, মৰাপাটৰ ভৰাল দুটা আৰু মাটিকলাৰ ভৰাল দুটা। সেইবোৰ আজি দেখা পোৱা নাই কিয়? ক’লৈ গ’ল সেইবোৰ! সকলো নিঃশেষ হ’ল কিয়? চলাওঁতাৰ অভাৱত নহয় জানো? ককাইদেৱেক মৰাৰ পাছত বজ্জনে চাকৰি নকৰি সেইবোৰ কাম কৰাহেঁতেন নিশ্চয় আজি এই দশা নহলহেঁতেন। আমাৰ অসমীয়া ল’ৰাই কলেজত পঢ়ি বি,এ; এম,এ পাছ কৰিয়েই চাকৰিমুখী হয়। এয়াই আমাৰ দোষ। এই দোষৰ কাৰণে অসমীয়া মানুহে উন্নতি কৰিব নোৱাৰে।”

মহীমে ক’লে—“আচল কথা কি জান চন্দন। আমি ব্যৱসায় কৰিবলৈ লাজ কৰোঁ। লিখা পঢ়া শিকি খেতি কৰিব নোৱাৰা হওঁ। সেই কাৰণে অসমীয়া মানুহে ব্যৱসায়ত উন্নতি কৰিব নোৱাৰে; দিনে দিনে খেতিয়কৰ সংখ্যাও কমি যাব ধৰিছে। কোনোবা অসমীয়া শিক্ষিত ডেকাক যদি কওঁ তেওঁ চাকৰি নকৰি ব্যৱসায় কৰক তেওঁ তেতিয়া কব—“আপুনি মোক ব্যৱসায় কৰিবলৈ ধন দিব নে?” আৰু যদি কোনো শিক্ষিত ডেকাক খেতি কৰিবলৈ কোৱা হয় তেওঁ নিশ্চয় কব—“খেতি কৰিবলৈ ইমান লিখা-পঢ়া কৰিছোঁ কিয়?” কোনো নিবনুৱা ডেকাক ব্যৱসায় কৰিবলৈ টকাও দিব নোৱাৰো বা খেতি কৰিবলৈও কব নোৱাৰো। তেওঁলোকে হাঁ চাকৰি কৰি মূৰ ঘমায় থাকক। যেতিয়া মৰাৰ ভাব পৰিবৰ্ত্তন হব তেতিয়া নিশ্চয় উক্ত কাম এদিন কৰিবই লাগিব। কাৰণ চাকৰি গছৰ ফল নহয় যে যেতিয়াই ইচ্ছা তেতিয়াই চাকৰি পাব। তই নিজেই গম পোৱা নাই জানো?”

“যিবিলাক শিক্ষিত ডেকাৰ ব্যৱসায় কৰাৰ অকণো সুবিধা নাথাকে, যিবিলাকৰ খেতি কৰিবৰ মাটি নাই তেওঁলোকে অৱশ্যে চাকৰি নকৰিলে উপায় নাই মহীম।”

“সুবিধা নাই। কিয় সুবিধা নহব। মাৰোৱাৰী ব্যৱসায়ীবোৰ অসমলৈ আহোঁতে প্ৰথমে কি লৈ আহিছিল। হেজাৰ হেজাৰ টকা ব্যৱসায় কৰিবলৈ লগত লৈ অসমলৈ আহিছিল জানো?” প্ৰথমে তেওঁলোক আহিছিল হাতত এটি ঘটি আৰু এখন কস্থল, জীৱন যাত্ৰাৰ সাৰথী কৰি। তেওঁলোক আমাৰ ওচৰলৈ আহি সহায় বিচৰাত আমি সহায় কৰিছিলো। তেওঁলোকে আমাৰ ধনেৰে আমাৰ ওপৰত বেপাৰ কৰি ধন ঘটি কোটিপতি হৈছে। আমি কিন্তু অলপ জাতিৰ মানুহক নিজৰ শোৱাপাটী এৰি দি নিজে শুবলৈ হাহাঁকাৰ কৰি আছে। মাটি নাই বুলি কোনে কৈছে। হাজাৰ হাজাৰ বিঘা মাটি এতিয়াও পতিত হৈ আছে। অসমৰ বাহিৰা কিমান মানুহ আহি পতিত মাটিত প্ৰচুৰ শস্য উৎপাদন কৰি আছে তাৰ হিচাব কোনে ৰাখিছে? মোৰ বোধেৰে নিবনুৱা শিক্ষিত ডেকাসকল একগোট হৈ পতিত মাটিত খেতি কৰিলে কাৰ সাধ্য তেওঁলোকক বাধা কৰিব পাৰে। তেনে কৰিবলৈ হলে লাগিব সাহস, লাগিব একতা আৰু লাগিব ধৈৰ্য। অসমৰ সোণ কোনে বুটলিছে সেই কথা আমি এতিয়াও উপলব্ধি কৰিব পৰা নাই। আমি এতিয়াও ভীক আৰু এলেছৱা হৈয়েই আছো। ইয়াৰ বাহিৰেও অসমীয়া জাতিৰ ডাঙৰ দোষ হ’ল আমি অতিথি পৰায়ণ স্বভাৱৰ। নিজৰ যথা-সৰ্বস্ব অতিথিক দান কৰি নিজে কঙাল হোৱা দিন আজি আৰু নাই। আজিৰ দিনত নিজে নাখাই আনক খুৱাৰ সমান মুখ্যমী একোই নাই। যুগ-ধৰ্ম্মৰ লগত খাপ খুৱাই নচলিলে আমি অসমীয়া জাতিটো জাহান্নামে যাব লাগিব। নিজে নাখাই আনক খুৱালে পুণ্য হয় বুলি শাস্ত্ৰত পোৱা কথা সত্য হব পাৰে, কিন্তু নিজে নাখাই আনক খুৱাই পুণ্যৰ পথ পৰিষ্কাৰ কৰিবলৈ যাওঁতে মৃত্যুক আকোৱালি লোৱা উচিত হব জানো?”

মহীমে আৰু কিবা কিবি কৈছিল। ছোৱালীজনীয়ে পাত-বঁটা এখনত তামোল আনি আমাৰ আগত থকা সৰু মেজখনৰ ওপৰত থৈ ঘৰৰ ভিতৰলৈ যাব খোজোঁতে তেওঁক সুধিলো—

—তোমাৰ নাম অনিতা নহয় জানো?

—নহয়। মোৰ নাম ৰাজু।

—অনিতা ক’লৈ গ’ল?

—আমাৰ ঘৰত অনিতা নামৰ ছোৱালী নাই।

—মানে তুমিয়েই এই ঘৰৰ ডাঙৰ ছোৱালী নহয় জানো?

—হয়।

—মোক তুমি চিনি পাইছানে নাই?

—নাই পোৱা।

—পাঁচ বছৰ আগতে তোমালোকৰ ঘৰলৈ আহোঁতে তুমি মোক পানী দিওঁতে যে মোৰ লং পেণ্টতো পানীৰে তিতাই দিছিল সেই কথা মনত আছে?

—নাই।

—বাক। তুমি এতিয়া কোন ক্লাচত পঢ়িছা?

—দশম মান শ্ৰেণীত।

ছোৱালীজনীৰ নাম আৰু কথাৰ পৰা মোৰ সন্দেহ হৈছিল। কিন্তু পঢ়াৰ কথা কোৱাত সন্দেহ দূৰ হ’ল। কাৰণ তেওঁক আগতে লগ পাতোঁতে পঞ্চমমান শ্ৰেণীত পঢ়িছিল, এতিয়া দশম শ্ৰেণীত পঢ়ে। বৰ্জনে কিন্তু ককায়েকৰ ডাঙৰজনী ছোৱালীৰ নাম অনিতা বুলিহে কোৱা শুনিছিলো। একে সময়তে আটাই কেইটা ল’ৰা ছোৱালীৰ নাম কৈছিল কাৰণে মোৰ মনত ৰখাত অসুবিধা হৈছিল। কিজানি সি ৰাজু বুলিয়েই কৈছিল। যাহওঁক নামটোৰ কাৰণে বৰ বেচি চিন্তা কৰা নাই। মোক চিনি নোপোৱা বুলি কোৱাত আৰু পানী পেলাই মোৰ লংপেণ্টটো তিতাই পেলোৱাত বৰ্জনে তেওঁক ধমকি দিয়া কথা কেলেই মনত নাই বাক! নাথাকিবও পাৰে বুলি ভাবি তেওঁক ক’লো—

“হেৰি নহয় বাজু আমি আজি বাতি ইয়াতেই থাকিম। অৰ্থাৎ আজি আমি তোমালোকৰ আলহী। বুইচা।

“হয়। বুজিছোঁ।”

“বুইচা যদি আমাৰ কাৰণে বিছনা-পাটী থিক কৰি দিয়া।”

“এতিয়াই শুব?”

“এৰা এতিয়াই শুম। বাহিৰত নিয়বত বহি থকাতকৈ বিচনাত ইকাটি-সিকাটি কৰি থকা বেচি ভাল হব।”

“ভিতৰত বহকহি। নিয়ব পৰাৰ কথা আমি পাহৰিয়েই আছিলো। বেয়া নাপাব। আহক, ভিতৰলৈ আহক।”

বাজুৰ পিছে পিছে আমিও তেওঁ পঢ়া কোঠালৈ গৈ বহিলো। তেওঁৰ পঢ়া কোঠাটো সিমান সুবিধাজনক নাছিল। মেজৰ ওপৰতে কিতাপবোৰ সিঁচৰিত হৈ আছিল। কোঠাৰ বেৰত এলাক্সযুক্ত কেইখনমান ফটো অঁৰা আছিল। কিন্তু কোঠাটো বেচ আহল বহল। বাজুক কিবা এটি ভাল লগা কথা কোৱা উচিত বুলি ভাবি মইমে কলে—

“বাজু! তোমাৰ ‘কমটো’ বেচ আহল-বহল। বেচ ধুনীয়া। পঢ়া ‘কম’ আহল-বহল হোৱাই ভাল।”

বাজুই একো উত্তৰ নিদিলে। তেওঁ আমাক বহিবলৈ কৈয়েই আমাৰ কাৰণে পানী দুই ঘটি আৰু গামোচা দুখন আনি হাত ভৰি ধুবলৈ কলে। আমাৰ ভৰি ধুৱা নহ’ল। হাত-মুখ ধুবলৈ বাহিৰলৈ গলো। বাহিৰৰ পৰা আহি পুনঃ চকীত বহাত মইমে মোক ক’লে—

—চন্দন মোৰ কিন্তু অলপ সন্দেহ হৈছে।

—কিহব সন্দেহ?

—তই কিজানি ভুল কৰি এই ঘৰলৈকে আহিছ।

—তই মনে মনে থাকচোন বাক। সময়ত যি হয় হব। ভুল শুদ্ধৰ বিচাৰ কৰি মূৰ ঘমাব নালাগে।

এজন বাৰ বছৰমান বয়সৰ ল’ৰাই আমাৰ ওচৰলৈ আহি আমাৰ

মুখলৈ ক্ষন্তেক চাই থাকি পুনঃ ওলাই গৈছিল কোঠালিটোৰ পৰা। অলপ পাছত বাজু আৰু সেই ল’ৰাটিয়ে আমাৰ কাৰণে চাহ-জল-পান আনি দিলে। খাবলৈ কৈ বাজু গ’ল। মই ল’ৰাটোক ওচৰলৈ মাতি আনি মইমক কৈছিলো—

—বুইচা মইম এওঁ ইমান বঢ়িয়াকৈ মূৰ পিটিকিব জানে! মই আহোঁতে এওঁ মোৰ মূৰ পিটিকি দিছিল। মই তেওঁক সিকি এটা বকচিচ্ দিছিলো। তেতিয়া এওঁ একেবাৰে সৰু ল’ৰাটি হৈ আছিল। আজি পাঁচ বছৰৰ ভিতৰত ইমান ডাঙৰ হ’ল। দুদিন পাচত এওঁৰ কাৰণে এজনী ছোৱালী বিয়া কৰাই দিব লগীয়া হ’ব।

ল’ৰাজনে লাজ-লাজকৈ আমাৰ ওচৰৰ পৰা আতৰি গ’ল। অলপ পাছতেই আমাৰ ওচৰৰ কোঠাৰ পৰা হাঁহিৰ বোল শুনা গ’ল। মোৰ ভাল লাগিছিল। ল’ৰা-ছোৱালীৰ হাঁহি শুনিলে সচাকৈয়ে ভাল লাগে। মই গৰ্ব কৰি মইমক কলো—

“দেখিলি, মোৰ এঘাৰ কথাতে কেনেকৈ হাঁহিৰ বোলৰ সৃষ্টি কৰালো। চাই থাক, অলপ পাছতেই মই কেনেদৰে এই ঘৰখনৰ লগত মিলি যাম। পাঁচ বছৰ পাছত সিহঁতে মোক পাহৰি গৈছিল। মই আকৌ সিহঁতৰ মাজত চিনাকি হৈ পৰিম।”

বজুনে মোক কৈছিল যে তাৰ ন-বোৱেকজনী বৰ বাংলালি তিবোতা। তেওঁৰ সৈতে যিয়ে কথা পাতিছে তেৱেঁই সদায় স্মৰ্ণৰে। মই সেই কথাৰ প্ৰমাণ পাইছিলো। কিন্তু গিৰিয়েক ঢুকোৱাৰ পিছৰ পৰা সেই বাংলালি তিবোতাজনী সম্পূৰ্ণ পৰিবৰ্ত্তন হৈছিল বুলি ধাৰণা হৈছে। আগৰ চেহেৰা, হাঁহিভৰা মুখ, চাল-চলন আটাইবোৰ বিলুপ্ত হৈছে।

তেওঁলোকৰ ঘৰলৈ যোৱাৰ দুই ঘণ্টা সময় হৈছিল। কিন্তু বজুৰ ন-বোৱেকে আমাৰ লগত ভালদৰে কথা-বতৰা নোহোৱাত মোৰ মনটি কেনেবা কেনেবা লাগিছিল। মইমক অকলে এৰি থৈ ন-বোজনীয়ে কি কৰিছে চাবলৈ বুলি বান্ধন শাল পালোঁগৈ। তেওঁ বন্ধা-বঢ়াত ব্যস্ত। মই পিছপিনে থিয় হৈ মাত লগালো—

“ন-বো। বৰ ভোক লাগিছে। যি হৈছে তাকেই খাবলৈ দিয়ক। খাবলৈ নাপালে মৰি যাম।”

মোৰ মাত শুনি তেওঁ চকুখাই উঠি মোৰ পিনে ঘূৰি চাই এটি ক্ষীণ হাঁহি মাৰি কৈছিল—

“আক এঘণ্টা অপেক্ষা কৰা। এঘণ্টাৰ ভিতৰতে মই বন্ধা-বঢ়া শেষ কৰিব পাৰিম।”

“এই এঘণ্টা সময় কি কৰিম?”

“ৰাজুহঁতৰ লগত কথা-বতৰা পাতি থাকগৈচোন। মোক বেয়া নাপাবা। তোমালোকৰ লগত কথা হোৱাৰ সময়েই পোৱা নাই। ৰাতি খোৱা-বোৱাৰ পাছত কথা হম। চা-চিনাকি হম।”

“মানে এতিয়াও আপুনি মোক চিনি পোৱা নাইনে ন-বো?”

“কালৰ সোঁতত মই সকলো পাহৰি গৈছো। আজি-কালি কোনো কথাই মোৰ মনত নাথাকে। যেতিয়াৰ পৰা মোৰ আলাসৰ লাডু বজনে মোক চিৰদিনৰ কাৰণে এৰি গ’ল আৰু যেতিয়াৰ পৰা অকালতে মোৰ সেন্দূৰৰ কোঁটটি মচিবলগীয়া হলো তেতিয়াৰ পৰা মই সকলো কথা পাহৰি যাবলৈ অভ্যাস কৰিলো। কিন্তু বজনেৰ কথা আৰু তাৰ দেউতাকৰ কথা আজিও পাহৰিব পৰা নাই কিয়? ইমান চেষ্টা কৰিছো কিন্তু পৰা নাই।”

তেওঁৰ ছচকুৰে ছধাৰি লোতক বাগৰি গাল ছখনিৰে বৈ পৰা দেখি মই তেওঁৰ ওচৰৰ পৰা আতৰি আহিলো। আতৰি আহিলো বুজা-নুবুজাব ভাবেৰে।

মহীমৰ সৈতে এপাক ফুৰি আহিম বুলি তেওঁলোকৰ ঘৰৰ পৰা বাহিবলৈ ওলালো। দুয়ো ছটা চিগাৰেট জ্বলাই এখোজ ছখোজকৈ তেওঁলোকৰ ঘৰৰ পৰা পশ্চিমলৈ যোৱা পথটিৰে আগবাঢ়ি গৈ আছো। কাৰো মুখত কথা নাই। অলপ দূৰ গৈ আমি এটি পকিঘৰৰ ওচৰত থিয়-হৈছো এনেতে এজন মানুহে একাৰত চাইকেলেৰে মহীমৰ গাত খুন্দা লগাই দিলে। মহীম বাগৰি পৰিল। লগতে চাইকেল চালক

জনো চাইকেল সহ বাগৰি পৰিল। শব্দ শুনি পকিঘৰৰ পৰা ল’ৰা এজনে লেম্প এটি লৈ ‘কি হ’ল’ বুলি আমাৰ ওচৰ পালে। মই তেওঁৰ পিনে লক্ষ্য কৰা নাই তেওঁও মোৰ পিনে লক্ষ্য কৰা নাই। হাতৰ লেম্পটো থৈ চাইকেলখন তুলি একাৰত আওজাই থলে। মানুহজন নিজেই উঠিল। মহীমে উঠিয়েই মানুহ জনক ক’লে—

“আপুনি ইমান অসাৱধান হৈ কেলেই চাইকেল চলাইছে?”

মানুহজনে কলে—

“আপোনালোক কেলেই মাজ ৰাষ্টাত থিয় দি আছে।”

“একাৰত চাইকেল চলালে ঘনে ঘনে বেল বজাব লাগে বুলি নাজানে?”

দুয়োৰো তৰ্ক যুদ্ধ আৰম্ভ হৈছিল। মানুহজনৰ ভাইগ্য ভাল। অচিনাকি ঠাই কাৰণেহে মহীমৰ হাতৰ পৰা বন্ধা পালে। উত্তৰ লক্ষীমপুৰত এনেদৰে কোনোবাই চাইকেলেৰে খুন্দিওৱা হলে মহীমে সেই মানুহক আধা মৰা কৰিলেই। ময়ো মানুহজনক কলো—

“একাৰ পথত চাইকেল চলাব লাগিলে খুউৰ সাৱধান হব লাগে। আমাৰ গাত অকণো দোষ নাই। দোষ আপোনাৰ। কাৰণ আপুনি ‘বেল’ বজোৱা নাই। হাতত ‘টৰ্চ লাইট’ নাই আৰু চাইকেলো জোৰে চলাইছে। বাক এতিয়া যাওঁক গৈ।” তেওঁ গ’ল।

লেম্পলৈ অহা ল’ৰাজনে লেম্পটো ডাঙি ধৰি আমাৰ মুখ দুখন দৰ্শন কৰি চিঞৰি দিলে।

—“আবে চন্দন তই! তই ক’ব পৰা আহিলি। তেওঁ তোৰ লগতে আহিছে নেকি?”

—“এবা। এওঁ মোৰ বন্ধু মহীম।”

—“ব’ল ঘৰলৈ ব’ল। কেতিয়া আহিলি? ক’লৈ গৈছিলি?”

—“সকলো কম। লাহে লাহে কম। অলপ ধৈৰ্য্য ধৰ। মহীম তই বৰ দুখ পাইছনেকি অ?”

—“নাই পোৱা।”

সেই ল'বাজনেই মোৰ বন্ধু বঞ্জন। তাক এনে অভাৱনীয় ভাবে লগ পাম বুলি ভবাই নাছিলো। সি এমাহৰ ছুটিলৈ ঘৰতে আছে। এমাহ পাছত সি মোক লগ ধৰি পুনঃ ডিব্ৰুগড়লৈ যোৱাৰ কথা। মই যোৱাৰ কাৰণে মনত বৰ আনন্দ পাইছে লগতে আচৰিতো হৈছে। মহীমৰ কেনে লাগিছিল নাজানো।

বঞ্জে আনন্দ পাইছে বহুদিনৰ মূৰত লগ পোৱা কাৰণে। আচৰিত হৈছে ইমান বাতি আমি ক'ব পৰা আছিলো। আমাক তাৰ 'কমত' বহিবলৈ দি চিঞৰি দিলে—

“ন-বো চোৱাহিচোন কোন আহিছে।”

ন-বো আহিল। লগে লগে আহিল অনিতা আৰু আনকেইটা ল'ৰা-ছোৱালী। ন-বোয়ে প্ৰথমে মোক চিনিব পৰা নাছিল। বঞ্জে চিনাকি কৰি দিয়াত তেওঁ ক'লে—

“তুমি ইমান বছৰ ক'ত আছিলি? আমাৰ ইমান বিপদ হৈ গ'ল অথচ তোমাৰ খবৰেই নাই। আজি ক'ব পৰা আছিলি?”

“আপোনালোকৰ ইয়ালৈকে আহিছো। আপোনালোকৰ বিপদৰ কথা শুনিছো। বঞ্জে কৈছে। কি কৰিব ন-বো আমি চাকৰি কৰা মানুহ হঠাতে কৰবালৈ যাওঁ বুলিও যাব নোৱাৰো সময়ৰ অভাবত। তাৰ কাৰণে বহুতে আমাক বেয়া পাই। আজি সময় উলিয়াই আপোনালোকৰ খবৰ লবলৈ আহিছো।”

“বাক তোমালোক বহা। মই তোমালোকৰ কাৰণে চাহ আনোঁগৈ।”

ন-বো গ'ল। তেওঁৰ আগত মিছা কবলৈ ইচ্ছা নাছিল কিন্তু উপায় নাছিল মোৰ। ল'ৰা-ছোৱালীহঁতে ভেৰা লাগি মোৰ পিনে চাই আছিল। সিহঁতে মোক কৰবাত দেখিছে কিন্তু ক'ত দেখিছে সঠিক ধৰিব নোৱাৰা ভাবত মোৰ পিনে লক্ষ্য কৰি থকা বুলি গম পাই বঞ্জে ক'লে—

“তহঁতে কি চাই আছ। চিনিব পৰা নাইনে? এওঁ তোমালোকৰ

চন্দন খুৰা। সেই যে এবাৰ আহিছিল। মনত পৰিছে। অনিতাহ বোধ হয় চিনি পাইছ?”

“পাইছো। কেলেই নাপাম।”

“বেচ। তহঁতে একা?”

বাকী কেইটিয়েও মোক চিনি পোৱা বুলি ক'লে। বঞ্জে তেতিয়া সিহঁতক যাবলৈ ক'লে আৰু আমাৰ কাৰণে চাহ-জলপান আনিবলৈ দিলে। মহীমক ক্ষন্তেক বহিবলৈ কৈ বঞ্জনৰ সৈতে মই আন এটি কমলৈ গলো। মই প্ৰশ্ন কৰিলো—

—তহঁতৰ গাওঁত বঞ্জন নামৰ কোনোবা লৰা আছে নেকি?

—আছে মানে বৰ্তমান নাই।

—অৰ্থাৎ?

—সেইবোৰ তোক কেলেই লাগে?

—কাৰণ আছে।

—আমাৰ হাইস্কুলখন এৰি আহি যি ঘৰ মানুহৰ ঘৰ পোৱা যায় তেওঁলোকৰ বঞ্জন নামৰ ল'ৰা এজন আছিল। চাৰি বছৰ আগতে সেই ল'বাজন মটৰ দুৰ্ঘটনাত ঢুকাইছে।

—ল'বাজনৰ বয়স কিমান হৈছিল।

—মৃত্যুৰ সময়ত তাৰ বয়স বিশ বছৰ আছিল।

—স্কুলত পঢ়িছিল নে নাই?

—পঢ়িছিল। সেইবাৰ সি প্ৰথম বিভাগত মেট্ৰিক পাছ কৰিছিল।

নৰ্থ লক্ষীমপুৰ কলেজত পঢ়িবৰ কাৰণে তালি-টোপোলা বান্ধি বাপেকৰ সৈতে নৰ্থ লক্ষীমপুৰ অভিমুখে যাত্ৰা কৰিছিল। বগী নদীৰ অলপ আগত সিহঁত যোৱা বাচখন 'এক্সিডেণ্ট' হয়। পাঁচজন মানুহ ঘটনা স্থলীতে মৰে আৰু এজন মৰে হস্পিটালত। বঞ্জন আৰু বাপেক ঘটনাস্থলীতে মৰে।

—বৰ দুখ লগা ঘটনা।

—সিহঁতৰ মৃত্যুত সমগ্ৰ ঢকুৱাখানাৰ বাইজ মৰ্মাহত হৈছিল।

মোৰ কিন্তু বেচি দুখ লাগিছিল বঞ্জনৰ কাৰণে। বৰ অমায়িক ল'ৰা আছিল। সকলো কামতে আগবুৱা, পঢ়াত চোকা, ধুনীয়া স্বাস্থ্য মূঠতে বঞ্জনৰ নিচিনা ল'ৰা আমাৰ গাওঁত নাই বুলি কব পাৰি।

—সিহঁতৰ ঘৰত কোন কোন আছে।

—কোন কোন মানে মাক আছে সৰু ভাই ভনীয়েক আছে।

—বঞ্জনৰ খুৰাক বা বৰ দেউতাক আছে নে নাই?

—নিজা নাই। সম্পৰ্কীয় বৰ দেউতাক এজন আমাৰ গাওঁৰ সিমূৰত আছে। তেওঁ মাজে সময়ে তদাৰক কৰে সিহঁতৰ ঘৰখনৰ।

—খেতি-বাতি?

আমাতকৈও সিহঁতৰ মাটি বেচি আছিল। কিছু মাটি ঘোৱাবছৰ বিক্ৰি কৰিছে। বাকী মাটি আনক খেতি কৰিবলৈ দিছে। চুকানিৰ ধানেৰে বছৰ দিন খাই আৰু দুই চাৰি মোন বিক্ৰি কৰে। মাজে সময়ে বঞ্জনৰ মোমায়েকহঁতেও সহায় কৰে ইমানেই।

—বঞ্জন!

—কি?

—মই কি সাংঘাতিক কাম কৰিছো জানা।

—কি কাম কৰিছা?

—তহঁতৰ ঘৰ বুলি সিহঁতৰ ঘৰত আলহী হৈছোঁ।

মই বঞ্জনৰ আগত আৰম্ভনিৰে পৰা অন্তলৈ সকলো ঘটনা বিবৰি কলো। বঞ্জনে হাঁহিলে। তাৰ হাঁহিব শব্দ নিশ্চয় মহীমৰ কাণত পৰিছিল। মোৰ লাজ লাগিছিল। মই বঞ্জনক কলোঁ—

—বঞ্জন তই এটা কাম কৰিব লাগিব পাৰিবি?

—কি কাম?

—মানুহঘৰৰ তালৈ গৈ আমাৰ কথা মানে আমাৰ ভুল হোৱা বুলি কৈ আহিব লাগে।

—কিন্তু বন্ধা-বঢ়া ভাত গালৰ ব্যৱস্থা কি হব?

—যি ব্যৱস্থা কৰিব লাগে তয়েই কৰিবি।

—এটা কাম কৰ। তহঁত তেওঁলোকৰ ঘৰলৈ যাব। ভাত পানী খাই উঠিলে মই তহঁতক মোৰ লগত লৈ আহিম।

—মোৰ যে বৰ লাজ লাগিছে ভাই। কেনেকৈ পুনঃ তেওঁলোকৰ ঘৰলৈ যাম?

—যাবই লাগিব। নগলে সিহঁতে বৰ বেয়া পাব।

—নাপায়। তই বুজাই কবি। লগতে আমাৰ ভুলৰ বাবে ক্ষমা কৰিব কবি।

—বাক মই চেষ্টা কৰি চাম।

—আৰু এটা কথা।

—কি?

—মই যে ভুল কৰিছো সেই কথা মহীমে যেন নাজানে।

—কিয়? তেওঁ জানিলে কি হব?

—মই মহীমৰ আগত দেখুওৱা বাহাদুৰি ক'ত থাকিব?

—বাক মই তাৰ ব্যৱস্থা কৰিম। তই নিশ্চিত থাকিব পাৰ।

মই পুনঃ মহীমৰ ওচৰত বহিলো। বঞ্জন সেই মানুহ ঘৰৰ তালৈ গ'ল। ন-বোৱে আমাক চাহ-জলপান খাবলৈ দিলে। সৰু ল'ৰা ছোৱালীহঁতে মোক সাধুকথা কবলৈ অনুৰোধ কৰিলে। আগতে সিহঁতৰ আগত সাধুকথা কৈছিলো সেইবাবে মোক সাধুকথা কবলৈ অনুৰোধ কৰিছে নিশ্চয়। কিন্তু মোৰ আগৰ উত্তম নোহোৱা কাৰণে সিহঁতৰ অনুৰোধ প্ৰত্যাখ্যান কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিলো। অনিতাই 'কেৰেম বোৰ্ড' এখন আনি 'কেৰেম' খেলিবলৈ অনুৰোধ কৰিলে। মহীমৰ সৈতে সিহঁতক 'কেৰেম' খেলিব দি মই কিবা কিবি ভাবি থাকিলো। মহীমে মোক প্ৰশ্ন কৰিলে—

—তোৰ কি হৈছে? তেনেকৈ কিয় আছ?

—মূৰটো কামুৰিছে।

—তই বৰ আলস্যুৱা।

অনিতাই ক'লে—“আগৰবাৰ চন্দন খুৰাই আমাৰ লগত ইমান

ধেমালী কৰিছিল আজি আমাৰ লগত কথাই কোৱা নাই। আমাক বেয়া পাইছে খুৰা ?

—নাই পোৱা। কেলেই বেয়া পাম। তোমালোকক সাধুকথা নোকোৱা কাৰণে আৰু তোমালোকৰ লগত 'কেবেম' নেখেলা কাৰণে বেয়া পোৱা বুলি ভাবিছা নহয় জানো? সটাকৈয়ে মোৰ মূৰটো কামুৰিছে অনিতা। তোমালোকক বেয়া পোৱা নাই।

—শুব নেকি ?

—নুশুঙ। তোমালোকৰ খেল চাই থাকিম। বঞ্জন আহি পালেই আমি যাম। সোনকালে খেলখন শেষ কৰা।

—ক'লৈ যাব ?

—বাজুহঁতৰ ঘৰত থাকিম।

—সিহঁতৰ ঘৰত থাকিব নোৱাৰে। ইমান দিনৰ মূৰত আপুনি আমাৰ ঘৰলৈ আহিছে ইয়াত নাথাকি কলৈকেও যাব নোৱাৰিব। আমি যাবলৈ নিদিম। বব মই মাক কৈ দিওঁ।

অনিতাই মাকক চিঞৰি চিঞৰি বান্ধনশাল পালেগৈ। অলপ পাছতেই ন-বৌ আহি সুধিলে—

—তোমালোক বোলে যাবা হয়নে ?

—হয় ন-বৌ যাম। বাজুহঁতে নগলে বেয়া পাব।

নাপায় বেয়া। যাব নোৱাৰা। মই ভাত বান্ধিব ধৰিছো অলপ পাছতেই হব। বঞ্জন ক'লৈ গ'ল অনিতা ?

—নাজানো।

—তুমি বঞ্জনৰ আগত সিহঁতৰ ঘৰত থাকিবা বুলি কৈছিল নেকি বাপু ?

—কৈছিলো।

—তেনেহলে সি সিহঁতৰ ঘৰলৈ গৈছে। সিহঁতৰ ঘৰত নাথাকিবা বুলি কব বঞ্জে।

—একেখন গাওঁত দুঘৰ মানুহৰ ঘৰত বন্ধুত্ব কৰা বৰ বেয়া।]

—সিহঁতৰ সৈতে কেনেকৈ বন্ধুত্ব কৰিলা ?

—বঞ্জনৰ মানে বাজুৰ বাপেক আৰু আমাৰ দেউতা বৰ বন্ধু আছিল। যোৱাবেলি আহোঁতে তেওঁলোকৰ ঘৰলৈকে গৈছিলো। বঞ্জন ভাইটিও আমাৰ ঘৰলৈ গৈছিল। তাৰ লগত মোৰ বন্ধুত্ব গঢ়ি উঠিছিল।

—থিক আছে কাইলৈ দিনত সিহঁতৰ ঘৰত যাবা। আজি কিন্তু যাব নোৱাৰা। গলে মই বৰ বেয়া পাম।

ন-বৌ বন্ধনশাললৈ গ'ল। তেওঁৰ আগত মিছা কোৱাৰ কাৰণে মোৰ বেয়া লাগিছিল। মহীমৰ আগত ধৰা নপৰিবলৈহে তেনে কৰিছিলো। অলপ সময় বহি থকাত বঞ্জন আহি ক'লেহি—

—মই বাজুহঁতক বুজাই-বঢ়াই সন্মত কৰাইছো। সিহঁতে প্ৰথমে সন্মত নহয় পাছত সন্মত হল কোনোমতে। কিন্তু বাতিপুৱা সিহঁতে চাহ-জলপান খাবলৈ মাতিছে।

—তই কি বলকিছ বঞ্জন ?

—বুজা নাই ?

—নাই বুজা।

মই সকলো বুজিছো অথচ বুজাৰ ভাও ধৰিছো। বঞ্জে ক'লে—

—তহঁত সিহঁতৰ ঘৰত নাথাকিবি বুলি কলোঁ।

—কিয় তেনেকৈ কলি। আমাক বেয়া পাব।

—কিয় নকম। কিমান দিনৰ মূৰত তোক লগ পাইছো আনৰ ঘৰত থাকিব দিব পাৰোনে ?

—সিহঁতো আমাৰ আপোন মানুহ। সময়ৰ সোঁতত পৰ হৈছে।

—থ' থ' সাহিত্যিক হব নালাগে। মুঠতে আজি বাতি তহঁত ইয়াত থাকিব লাগিব।

—বৰ বিপদ হ'ল।

—একো বিপদ নহয়। মই জোৰ কৰি তহঁতক ইয়াত বখা বুলি কৈছোঁ।

মই মহীমক কলোঁ—“মহীম এতিয়া কি কৰোঁ তয়েই ক'চোন।”

—মই কি জানো। এঠাইত থাকিব পাৰিলেই হব। কাইলৈ কিন্তু বাতিপুৱাতে যাব লাগিব দেই।

—বাক।

নিশাটো বজ্জনৰ ঘৰত কটালো। মোৰ ভাল টোপনি নহ'ল। মহীমেও ভাল টোপনি মাৰিব নোৱাৰিলে। সম্ভৱ দিনৰ কথাবোৰ তাৰ মনত পৰিছিল। দুয়োৰো কাৰণ একেটাই কিন্তু দুয়ো টোপনি নহাৰ কাৰণে ভিন্ ভিন্ কাৰণ দৰ্শাইছিলো। মই কৈছিলো মূৰ কামুৰণিৰ কাৰণে টোপনি নহা বুলি আৰু মহীমে কৈছিল অচিন ঠাইৰ কাৰণে টোপনি নহা বুলি। বজ্জনে কিন্তু দুয়োৰো কাৰণ বুজিব পাৰি মুছ হাঁহি মাৰিছিল।

বাতিপুৱাৰ চাহ খাই উঠিয়েই মহীমে কৈছিল—

“বাজুহঁতৰ ঘৰলৈ নাযাওঁ। তালৈ গলে পলম হব।”

মই তাৰ কথাত বৰ আনন্দ পাইছিলো যদিও প্ৰকাশ নকৰি মাত্ৰ কৈছিলো—

সিহঁতৰ ঘৰলৈ নগলে বেয়া পাব। মাত লগাই যাম।”

“নালাগে। আকোঁ আহিব। এতিয়া সোনকাল কৰ।”

বজ্জনো আমাৰ লগত মটৰ ষ্টাণ্ডলৈ আহিছিল। বাজুহঁতৰ পদূলি মুখ পাওঁতে মোৰ বুকুখন কিহবাৰ আতঙ্কত কঁপি উঠিছিল। গোটেই গাত গবম তেজৰ সোঁত বোৱা যেন অনুমান কৰিছিলো। মহীম আগত মই আৰু বজ্জন একেলগে। বাজুহঁতৰ পদূলি পাব হৈ মহীমে মোৰ পিনে ঘূৰি চাই কৈছিল—

“বেগাই খোজ কাঢ়। বাচখন যাবৰ সময় হৈছে।”

বজ্জনে হাঁহিছিল। মই আগতকৈ বেগাই খোজ কাঢ়িছিলো। মোৰ পিছৰ পৰা বাজু আৰু মাকে তেওঁলোকৰ ঘৰলৈ মতা যেন

পাইছিলো। তেওঁলোকৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে কিবিলি পাৰি হঁহা যেন অনুমান কৰিছিলো। মই পিছলৈ ঘূৰি চোৱা নাছিলোঁ।

x x x x

সঁচা কথা কবলৈ হলে মই মহীমৰ কাৰণে কেইবা দিনো কেইবা ঠাইতে লঘু লাঞ্ছনা পাইছিলো, ধন হানি হৈছিল, সময় ক্ষতি হৈছিল, অফিচ ক্ষতি হৈছিল, মা-দেউতাৰ গালি শুনিব লগা হৈছিল গতিকে মই সংকল্প কৰিছিলো যে মই ভবিষ্যতে মহীমৰ সঙ্গ ত্যাগ কৰিম।

মহীম ধনী মানুহৰ ল'ৰা। বাপেকৰ যথেষ্ট টকা আছে। যেতিয়া যিমান লাগে খৰচ কৰিব পাৰে। চাকৰি কৰাৰ প্ৰয়োজন নাই। য'লৈ ইচ্ছা ত'লৈ যাব পাৰে গতিকে তাৰ কিহৰ চিন্তা। চিন্তা হৈছে আমাৰ। সি নুবুজে আমাৰ কষ্ট। নুবুজে আমাৰ অভাব-অনাটনৰ কথা। সি হয়তো পৃথিৱীৰ সকলো মানুহকে তাৰ দৰে অভাবহীন বুলি ভাবে। ভাবিলে ভাবক। তাৰ লগত আমি সমানে খোজ কাঢ়িলে কেনেকৈ হব।

মহীমে তাৰ ঘৰলৈ যাব কোৱা স্বত্বেও মই নোযোৱা কাৰণে সি পিছদিনা মোৰ অফিচলৈ গৈ তৰ্জন গৰ্জন কৰি ক'লে—

—তহঁতক ধন যাচি দিলেও নলও অথচ হাঁ ধন বুলি চিঞৰি মৰা নহয়নে?

—কোনে আমাক ধন দিবলৈ আহিছিল। কোন সেই মহাপুৰুষ?

—ঠাট্টা নকৰ। মই আৰু কোনোদিনে তোৰ কাৰণে কোনো চেষ্টা নকৰোঁ।

—তই কি কব খুজিছ?

—কম আৰু কি। তোৰ কাৰণে এটি ভাল চাকৰি যোগাব কৰিছিলো। তই তাক প্ৰত্যাখ্যান কৰিলি।

—ক'ত পাইছিলি চাকৰি?

—বকুৱা চাহ বাগানত।

—বকুৱা চাহ বাগানত! কেনেকৈ?

—বকরা চাহ বাগানৰ মালিক আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল। তেওঁ দেউতাক কৈছিল যে তেওঁৰ বাগানৰ কাৰণে সহকাৰী মেনেজাৰ এজন লাগে। কৰ্মপটু, বি, এ, বা বি, এচ, চি, পাছ এজন অসমীয়া ডেকা পালে তেওঁক জনাব লাগে। দেউতাৰ হতুৱাই তাৰ কথা তেওঁৰ আগত কৈছিলো। বাতিপুৱা তেওঁ তোক চাব খুজিছিল। সেইকাৰণে মই তোক মাতিছিলো। তই নগলি। ভাল কৰিছ। সোণালী স্নযোগ এটি হেৰুৱালি।

—এই কথা তই মোক আগতেই নকলি কিয় ?

—কলে তই বিশ্বাস নকৰিবি বুলিয়েই নকলো।

—তেওঁ তইতৰ ঘৰলৈ কেতিয়া আহিছিল ?

—চাৰিদিন আগতেই আহিছিল। আজি গ'ল।

—মই নোযোৱাৰ কাৰণে কিবা কলে নেকি ?

—কৈছে। বহুত কৈছে। তাৰ জানো সেইবোৰ শুনিবলৈ ধৈৰ্য্য থাকিব।

—নিশ্চয় থাকিব। ক'চোন তেওঁ কি কৈছে।

—তেওঁ কৈছে অসমীয়া ল'ৰাই সময়ৰ মূল্য বুজু। দায়িত্ববোধ নাই।

—কিন্তু মই……। তই মোৰ বিষয়ে নকলি কিয় ?

—তেওঁ তোক নেদেখাকৈয়ে মন্তব্য কৰিছিল যে তেওঁৰ বাগানৰ সহঃ মেনেজাৰ হবৰ তই সম্পূৰ্ণ অযোগ্য। মই লাজ পাইছিলো। দেউতায়ো তোক বেয়া পাইছে। বাক মই যাওঁ, তোক আমনি নকৰোঁ।

মহীম গ'লগৈ। সি যোৱাৰ পিনে কিছুসময় লক্ষ্য কৰি এটি দীৰ্ঘশ্বাস এৰিছিলো। অসমীয়া ল'ৰাই সময়ৰ মূল্য বুজু, দায়িত্ববোধ নাই, মই চাহবাগানৰ সহঃ মেনেজাৰ হোৱাৰ অযোগ্য, মহীমে মোক বেয়া পাইছে, মহীমৰ দেউতাকেও বেয়া পাইছে ইত্যাদি কথাবোৰৰ প্ৰতিধ্বনি বাৰে বাৰে মোৰ কাণত বাজি গৈছিল। মোৰ মূৰটো ঘূৰ্ণাবতাহৰ দৰে ঘূৰি যোৱা যেন অনুমান কৰিছিলো। বহু সময়লৈ যাৰ ছুট্টমনটিক বুজাব পৰা নাছিলো।